

**T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

SEMANTİK AÇIDAN KIRAATLERDE “MÜDREC” KAVRAMI

MUZAFFER EKREM KÜÇÜKTURGUT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. İrfan ÇAKICI

Haziran - 2024

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SEMANTİK AÇIDAN KIRAATLERDE “MÜDREC” KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muzaffer Ekrem KÜÇÜKTURGUT

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : Kur’ân-ı Kerîm Okuma ve Kiraat İlmi

“Bu tez 06/06/2024 tarihinde yüzyüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri
bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ	Başarılı
Doç. Dr. İrfan ÇAKICI	Başarılı
Doç. Dr. Duran Ali YILDIRIM	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

MUZAFFER EKREM KÜÇÜKTURGUT

06.06.2024

ÖNSÖZ

Kur'an'ı bizlere hidayet kaynağı olarak gönderen Rabbimize (cc.) sonsuz hamd-ü senâlar olsun. Onu insanlığa öğreten hâtemü'l-enbiya Hz. Muhammed Mustafa (sas.)'e, onun âline ve ashâbına salât ve selâm olsun.

Kıraat ilminde ilk öğretmen Hz. Peygamberdir. Sahâbîler de Peygamber Efendimizden öğrendiklerini sahih yollarla naklederek bizlere kadar ulaşmasını sağlamışlardır. Bu bakımdan kıraatin sahih olup olmaması güvenilir bir sened ve râvi zinciri gerektirdiği kadar ona herhangi bir ilâvenin ya da eksiltmenin de yapılmamış olması yahut bu ilâvenin sonradan eklenmiş olduğunun bilinmesi gerekir.

İslam devletinin farklı coğrafyalar ve kültürlerle tanışması neticesinde oluşan, sosyal ve kültürel etkileşimler, Arap dilinin farklı lehçeleri ve yedi harf gibi hususlar kıraat farklılıklarını etkileyen öğelerden bazılarıdır. Bu sebepten ötürü ilk dönemde kıraat çeşitleri sahih ve sahih olmayan diye iki kısımda incelenirken, daha sonraları; sahih, mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, müdrec ve mevzû gibi kavramlarla tanımlanmıştır. Bizde bu kavramlardan biri olan “müdrec” kavramını incelemeye çalıştık.

Çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu, amacı, önemi, yöntem ve sistemetiğinden bahsedilmiş, semantik analiz yöntemi hakkında kısaca bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde müdrec kavramının, kavram kargaşasını önlemede ve doğru anlamı bulmada bir yöntem olan semantik analizini yaparak anlam alanını ve diyakronik yöntemi esas almak suretiyle de kelimenin zaman içinde gelişen veyahut değişen bir yönü varsa teorik çerçevesini çizmeye çalıştık. Ardından müdrec kavramının anlam alanına giren yakın ve zıt kavramları ele alarak ne olduğu hakkında bilgi verdik. Daha sonra müdrec kavramının kıraat ilmine geçiş sürecini, geçmişten günümüze kıraat sınıflandırmalarını, elde ettiğimiz bulgulardan ortaya çıkardığımız yeni tasnif denemesi ve kavramı kullanan diğer ilimleri müstakil başlıklar altında işleyerek müdrecin kıraat sınıflandırmaları içindeki konumunu ve anlamını belirledik. Son olarak bu bölümde anlatılanlardan elde edilen bulguları değerlendirerek bu bölümümüzü sonlandırdık.

Çalışmamızın ikinci bölümde ise, müdrec rivayetlerin kıraatlerde geçtiği yerlere örnekler sunduktan sonra, amaç kısmında zikredilecek olan çeşitli konuları ayrı ayrı ele aldık. Şöyle ki; müdrec rivayetlerin kıraatlerden ve Kur'an'dan sayılıp sayılmama meselesi çerçevesinden yola çıkarak, müdrec rivayetlere cerh ve ta'dil uygulanır mı? Müdrec rivayetler hadis ilmine mi kıraat ilmine mi aittir? Şâz kıraat ve yedi harfin müdrec rivayetlerle ilişkisi gibi, müstakil başlıklar altında çeşitli konulara sonuç üretmeye çalıştık ve nihayetinde değerlendirme yaparak sonuç bölümüyle tezimizi tamamladık.

Çalışmamıza değerli vakitlerini ayırarak rehberlik eden ve kaynaklara ulaşmamız konusunda bize yol gösteren çok kıymetli danışmanım Doç. Dr. İrfan ÇAKICI'ya, bu yolda yürürken görüşlerinden ve bilgilerinden istifade ettiğimiz hocalarımıza ve arkadaşlarımıza, çalışmamızın her aşamasında yanımda olan aileme ve desteğini esirgemeyen eşim Hatice Kübra hanımefendiye sabırlarından ötürü teşekkürü minnet borcu bilip bu çalışma ile Allah'ın kitabına hizmet etmiş olmayı umuyorum.

Gayret bizden, inâyet ve tevfik Allah'tandır.

MUZAFFER EKREM KÜÇÜKTURGUT

KARAMAN 2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
TRANSKRİPSİYON ve YAZIM SİSTEMİ.....	x
KISALTMALAR.....	xi
TABLO LİSTESİ.....	xii
ÖZET	xiii
ABSTRACT	xiv
GİRİŞ.....	1
A. Çalışmanın Konusu ve Amacı	2
B. Çalışmanın Önemi	2
C. Çalışmanın Yöntem ve Sistematığı	3
D. Semantik Analiz Yöntemine Genel Bir Bakış	4
1. BÖLÜM	
MÜDREC KAVRAMININ ANLAM ALANI, KIRAAT İLMİNE GEÇİŞ SÜRECİ VE KAVRAMI KULLANAN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ	
1.1. Müdrec Kavramının Sözlük Anlamı.....	7
1.2. Müdrec Kavramının Terminolojik Anlamı.....	8
1.3. Müdrecin Anlam Alanına Giren Kavramlar	10
1.3.1. Müdrec Kavramına Yakın Olan Kavramlar	11
1.3.1.1. Şâz Kavramı.....	11
1.3.1.2. Zayıf Kavramı	12
1.3.1.3. Mevkuf Kavramı	13
1.3.1.4. Âhâd Kavramı	13
1.3.2. Müdrec Kavramına Zıt Olan Kavramlar	14
1.3.2.1. Tevâtür Kavramı.....	14
1.3.2.2. Sahih Kavramı.....	15
1.3.2.3. Meşhur Kavramı	16
1.3.2.4. Mevzû Kavramı	17
1.4. Müdrec Kavramının Kiraat İlmine Geçiş Süreci	17
1.4.1. Geçmişten Günümüze Kiraatlerin Sınıflandırılması	17
1.4.1.1. İkili Sınıflandırma	20
1.4.1.2. Üçlü Sınıflandırma	20

1.4.1.3.	Altılı Sınıflandırma	22
1.5.	Müdreç Rivayetlerle İlgili Âlimlerin ve Araştırmacıların Görüşleri.....	23
1.5.1.	Mekkî b. Ebî Tâlib'in Görüşü	23
1.5.2.	Fahreddin Râzî'nin Görüşü.....	24
1.5.3.	İbnü'l-Cezerî'nin Görüşü	24
1.5.4.	Süyûtî'nin Görüşü	25
1.5.5.	Arif Güneş'in Görüşü.....	25
1.5.6.	Mehmet Maşuk Acar'ın Görüşü	26
1.6.	Müdreç Rivayet Bağlamında Kıraat Tasnifi.....	27
1.6.1.	Sahih Kıraatler	29
1.6.1.1.	Mütevâtir Kıraat	30
1.6.1.2.	Meşhur Kıraat	30
1.6.1.3.	Âhâd Kıraat	30
1.6.2.	Zayıf Kıraatler	31
1.6.2.1.	Merfû Kıraatler	31
1.6.2.2.	Şâz Kıraatler	32
1.6.3.	Müdreç Rivayetler	32
1.6.3.1.	Merfû Müdreç Rivayet	32
1.6.3.2.	Mevkuf Müdreç Rivayet.....	33
1.6.3.3.	Maktû Müdreç Rivayet.....	33
1.6.3.4.	Müdreç Rivayetler Hakkında Diğer Hususlar	33
1.6.4.	Mevzû Rivayetler	35
1.7.	Kavramı Kullanan Diğer İlimler	35
1.7.1.	Hadis İlmi	35
1.7.1.1.	Müdreç Hadisleri Konu Alan Eserler:	38
1.7.2.	Tefsir İlmi.....	39
1.7.2.1.	Müdreç İlaveleri Konu Alan Tefsir Eserleri.....	42
1.7.3.	İslam Hukuku-Fıkıh İlmi.....	42
1.7.3.1.	Müdreç İlaveleri Konu Alan Fıkıh Tefsir Eserleri	45
1.7.4.	Kelâm İlmi.....	45
1.7.5.	Arap Şiirinde Müdreç	46
1.8.	Değerlendirme	47

2. BÖLÜM

MÜDREC RİVAYETLERLE İLGİLİ ÖRNEKLER VE ÇEŞİTLİ KONULAR

2.1. Müdrec Rivayetlerin Âyetlerde Geçtiği Yerlere Örnekler	50
2.2. Şahsî Mushafa Sahip Sahâbîler	50
2.2.1. Ömer b. el-Hattâb'ın (ra.) Mushafı	52
2.2.2. Abdullah b. Mes'ûd'un (ra.) Mushafı.....	53
2.2.3. Übey b. Kâ'b'ın (ra.) Mushafı	55
2.2.4. Ali b. Ebî Tâlib'in (ra.) Mushafı	58
2.2.5. Abdullah b. Abbâs'ın (ra.) Mushafı.....	60
2.2.6. Abdullah b. ez-Zübeyr'in (ra.) Mushafı	63
2.2.7. Hz. Hafsa'nın (ra.) Mushafı.....	63
2.3. Şahsî Mushafa Sahip Tâbiünler	64
2.3.1. Mücâhid b. Cebr'in (ra.) Mushafı.....	64
2.3.2. Talha b. Musarrif el-Eyyâmi'nin (ra.) Mushafı	66
2.3.3. Atâ b. Ebî Rebâh'ın (ra.) Mushafı	67
2.3.4. Taberî'nin Tefsirinde Müdrec Rivayetlere Yer Vermesi	68
2.3.5. Mâtürîdî'nin Tefsirinde Müdrec Rivayetlere Yer Vermesi	69
2.3.6. Zemahşerî'nin Tefsirinde Müdrec Rivayetlere Yer Vermesi.....	71
2.3.7. İbnü'l-Cevzî'nin Tefsirinde Müdrec Rivayetlere Yer Vermesi	72
2.3.8. Râzî'nin Tefsirinde Müdrec Rivayetlere Yer Vermesi	74
2.4. Diğer Örnekler	79
2.5. Müdrec Rivayeti Nakleden Râvilere Cerh ve Ta'dil Uygulama Konusu .	80
2.6. Müdrecin Hadis İlmine mi Kiraat İlmine mi Ait Olduğu Konusu.....	82
2.7. Müdrec Rivayetlerin Kime Ait Olduğu Konusu	83
2.8. Şâz Kiraat ve Müdrec Rivayet İlişkisi Konusu	84
2.9. Yedi Harf Müdrec Rivayet İlişkisi Konusu	86
2.10. Müdrec Rivayetlerin Hükümlerinin Bâkî Tilâvetlerinin Mensûh Olduğu Konusu	87
2.11. Müdrec Rivayetlerin Kiraatlerden ve Kur'an'dan Sayılıp Sayılmama Konusu	88
2.12. Değerlendirme	91
SONUÇ	93
KAYNAKÇA.....	95
ÖZGEÇMİŞ	104

TRANSKRİPSİYON ve YAZIM SİSTEMİ

Çalışmamızda aşağıdaki transkripsiyon ve yazım sistemi uygulanmıştır.

Harekeler:

آ Â, â اَ A a E e	اِ Î î اِ Ĩ ĩ I ı	اُ Û û اُ U u Ü ü
----------------------	----------------------	----------------------

Harfler:

خ H h	ح Ha ha	ج C c	ث Se se	ت Te te	ب B b	‘ ء
ص Sa sa	ش Ş ş	س Se se	ز Ze ze	ر R r	ذ Z z	د De de
ق G g	ف F f	غ Ğ ğ	‘ ع	ض Za za	ط Da da	ض Za za
ي Y y	و V v	ه He he	ن N n	م M m	ل L l	ك K k

Dipnot gösterme ve şekil bakımından Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün “Tez Yazım Klavuzu” esas alınmıştır.

KISALTMALAR

as.	:	Aleyhisselam
b.	:	İbni-Oğlu
bk.	:	Bakınız
cc.	:	Celle Celâlühü
DİA.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	:	Editör
h.	:	Hicrî
H.z.	:	Hazreti
İFAV.	:	İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM.	:	İslam Araştırmaları Merkezi
m.	:	Milâdî
md.	:	Maddesi
nşr.	:	Neşreden
öl.	:	Ölümü
ra.	:	Radıyallahu anh
sas.	:	Sallallâhü Aleyhi ve Selem
TDV.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	:	Tercüme
ts.	:	Tarihsiz
thk.	:	Tahkik eden
UÜİF.	:	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri
y.y	:	Yayın yeri yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: İkili Sınıflandırma-İbn Mücâhid'in Kıraat tasnifi	20
Tablo 2: Üçlü Sınıflandırma-İbnü'l-Cezerî'nin Tasnifi	21
Tablo 3: Altılı Sınıflandırma-Süyûtî'nin Tasnifi	22
Tablo 4: Mehmet Dağ'a Göre Sened ve Metin Açısından Kıraat Çeşitleri.....	28
Tablo 5: Müdrec Rivayet Bağlamında Kıraat Tasnifi	29

ÖZET

Başlık: Semantik Açıdan Kıraatlerde “Müdreç” Kavramı

Yazar: Muzaffer Ekrem KÜÇÜKTURGUT

Danışman: Doç. Dr. İrfan ÇAKICI

Kabul Tarihi:

Sayfa Sayısı: İ-XIV / 1-104

Kıraatlerle ilgili üzerinde ihtilaf edilen hususlardan biri müdreç meselesidir. Gerek ilm-i kıraat gerekse diğer dini ilimler alanında telif edilen temel kaynakların çoğunda bu meseleye yer verilmiş, ancak konunun daha çok ansiklopedik tarzda ele alınmış olması, müdreç olgusunun tüm yönleriyle anlaşılması için yeterli olmamıştır. Bu çerçevede müdreç kavramını, akademik olarak açıklanmayı bekleyen kavramlar arasında gördüğümüzden dolayı bu çalışmayı yapmaya karar verdik. Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmakta olup birinci bölümde müdreç kelimesinin anlam tahlilini yaparak, hangi anlamlar da kullanıldığını göz önüne sermeye çalıştık. Bunu yaparken ayrıca kavramı kullanan diğer ilimleri de müstakil başlıklar altında ele alıp müdreçin kıraat sınıflandırmaları içindeki konumunu geçmişten günümüze inceledik. Müdreç rivayet bağlamında yeni bir tasnif denemesi yapıp müdreç rivayet hakkındaki görüşlerimizi ifade ederek onun, ne olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

İkinci bölümde ise müdreç rivayetlerin kıraatlerde geçtiği yerlere örnekler sunduktan sonra müdreç rivayetlerin kıraatlerden ve Kur'an'dan sayılıp sayılmama meselesi çerçevesinden yola çıkarak, çeşitli konuları tartıştık, ardından sonuç kısmıyla tezimizi tamamladık. Nihayetinde elde edilen bulgular neticesinde sahih olan kıraatlerin Kur'an'dan bir cüz olarak kabul edilirken, diğer kalan çeşitlerinin Kur'an olarak kabul görmeyeceğini ifade ettik.

Diğer taraftan ulema tarafından ittifakla tefsir olduğu kabul edilen müdreçin tıpkı mevzû rivayetlerde olduğu gibi “müdreç kıraat” diye nitelenmesinin kıraat mantığı bakımından ne kadar uygun olup olmadığını tartıştık ve bunun yerine “müdreç rivayet” şeklindeki bir kullanımın daha doğru olabileceği düşüncesini gündeme getirdik. Çünkü müdreç, sahih kıraatler gibi bir kıraat değildir. Müdreç, Kur'an'ın ana metninde geçen bir ifadeden kastedilen manayı açıklamak için tefsir kabilinden metin kenarlarına düşülen notlardan ibarettir. Bu nedenle müdreçin, “müdreç kıraat” yerine Hz. Peygamber, sahâbî ya da tâbiîn'den haber olarak bize ulaştığı için “müdreç rivayet” olarak isimlendirilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: 1 Kur'an, 2 Kıraat, 3 Müdreç, 4 Tefsir, 5 Semantik

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Concept of “Mudraj” in Qira’at from a Semantic Perspective	
Author of Thesis: Muzaffer Ekrem KÜÇÜKTURGUT	
Supervisor: Assoc. Prof. İrfan ÇAKICI	
Accepted Date:	Number of Pages: İ-XIV / 1-104
One of the controversial issues related to the Qiraat is the issue of mudraj. This issue has been included in most of the basic sources compiled in the field of both the science of qiraat and other religious sciences, but the fact that the subject has been dealt with in an encyclopedic style has not been sufficient to understand the phenomenon of mudrec in all its aspects. In this framework, we decided to conduct this study because we see the concept of mudrec as one of the concepts that awaits academic explanation. Our thesis consists of an introduction and two chapters. In the first chapter, we tried to analyze the meaning of the word mudrec and tried to reveal the meanings in which it is used. In doing so, we also examined other sciences that use the concept under separate headings and examined the position of mudrec in qiraat classifications from the past to the present. We made a new classification attempt in the context of the mudrec narration and tried to determine what it is and what it is not by expressing our views on the mudrec narration. In the second chapter, after presenting examples of the occurrences of mudaric narrations in the Qur'an, we discussed various issues based on the issue of whether mudaric narrations should be considered from the Qur'an and the Qur'an, and then we completed our thesis with the conclusion. In the end, as a result of the findings obtained, we stated that while the sahih qiraat are accepted as a part of the Qur'an, the remaining types will not be accepted as the Qur'an. In this sense, it was emphasized that the mudrec narrations that have not reached the degree of sahih will not be considered as the Qur'an, and while the accepted qiraat are used as the language of worship, they cannot be worshipped with them and we cannot call them qiraat. On the other hand, it has been discussed how appropriate it is in terms of the logic of qiraat to characterize the mudraj, which is unanimously accepted by the scholars as an exegesis, as "mudraj qiraat" just like the mawzū narrations, and the idea that the use of "mudraj narration" instead may be more accurate has been brought to the agenda. Because mudraj is not a qiraat like the sahih qiraats. Mudraj is just notes that are made in the margins of the text as an exegesis in order to explain the meaning of an expression in the main text of the Qur'an. For this reason, instead of calling it "mudrec qiraat", we believe that it would be more accurate to call it "mudrec narration" because it has reached us as news from the Prophet, the Companions or the Tâbiîn.	
Keywords: 1 Quran, 2 Qira’at, 3 Mudraj, 4 Commentary, 5 Semantic	

GİRİŞ

Kıraatlerin çeşitli şekillerde sınıflandırılarak Kur'an'dan olmayanların ayıklanmaya çalışılması gibi durumlar Kur'an'ı koruma isteminin bir sonucu olarak gelişmiştir. Bu koruma duygusu günümüzde hala devam etmekte olup ilim yoluna hâdim olan herkesin okuma, hıfz ve Kur'an'ı anlama adına yaptığı çalışmalar da bu yolda olduğumuzun göstergesidir. Dolayısıyla lafzı ve manasıyla yirmi üç yıllık nüzul sürecinden günümüze kadar inananların elinde, gönlünde, dimağında yer alan Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, İslamî ilimlerin baş kaynağı olmaya devam edecektir.

Kur'an'ı lafız yönünden inceleyen disiplinlerin başında hiç şüphesiz kıraat ilmi gelmektedir. Zira Kur'an'ı doğru bir şekilde anlayabilmek, yorumlayabilmek, âyetlerin bize işaret ettiği mesajları kavrayabilmek ve hüküm içeren âyetlerden doğru istinbat yapabilmek için âyetlerle alakalı her durumun bilinmesi gerekir. Çünkü kıraat ilminin başlangıcı nakil esasına dayandığından Kur'an'ın günümüze kadar tahrif edilmeden gelmesinde önemli bir konuma sahiptir.

Bilindiği üzere pek çok çalışmaya konu olan kıraatler yedi harf ruhsatıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Kur'an'ın yedi harf üzere okunması Hz. Peygamber'in tedrisiyle başlamış, halka halka sahâbe arasında yayılmıştır. Okunan her bir harfin Kur'an olması hasebiyle sahâbe verilen ruhsat çerçevesinde her bir okuma şeklini bizatihi Kur'an diye öğrenmiş, korumuş ve insanlara öğretmişlerdir. Söz konusu kıraat faaliyetleri bir yandan hoca talebe ilişkisi içinde yürütülürken bir yandan da kıraatlerle ilgili ilerleyen süreçte kavram, tasnif ve nihâyetinde sistem çalışmaları yapılmıştır.

Bu çalışmalarda müdrec kavramı ilk olarak hadis âlimlerince müdrec hadis ana başlığı altında işlenmiştir. Müdrec hadis, sened veya metnine, aslında olmayan bir şey ilâve edilen hadis demektir.¹ Kıraat ilminde ise kısaca, âyetlerin arasına veya sonuna tefsir

¹ İbn Salâh, Ebû Amr Osmân, *Ulûmu'l hadîs*, nşr. Nûruddîn İtr, (Beyrut, 1984), 96-98; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, (Ankara, 1981), 208; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 203.

kabilinden yapılan ziyâdelerdir.² Bizde hadis ve kıraat ilmine konu olan bu kavramı çalışmamızda incelemeye gayret sarfedeceğiz.

A. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmanın konusu kıraat ilmi çatısı altında “Müdrec” kavramının incelenmesidir. Bu kavram ilk başta sadece hadis ilmiyle alakalı bir konu olarak görünse de aslında kıraat alanını da pek yakından ilgilendiren bir olgudur. Bu bağlam da tezimizin temel amacı, araştırma konusu olan kökün ilk anlamını elde etmenin yanı sıra, maruz kaldığı anlam hareketlerini, anlam alanını ortaya çıkarmaktır.

Başka bir amacımız ise: Müdrec olgusu nasıl ortaya çıktı? Diğer ilmî disiplinlerde hangi anlamlarda ve alanlarda kullanılmaktadır? Müdrec kavramını kıraatlerde kullanmak gerekli midir? Bu kavram ilk ne zaman kıraatlerde kullanılmaya başlandı? Kavramı kullanırken diğer ilmî disiplinlerden etkilenme oldu mu? Müdrec kavramının yerine başka bir kavram kullanılması mümkün müdür? Kıraatlerin yedi ile sınırlandırılması müdrec açısından nasıl değerlendirilir? Müdrec olarak iddia edilen haberin râvilerine cerh ve ta’dil uygulanır mı? vb. istifhamları cevaplandırarak “müdrec” kavramının kıraatlerden ve Kur’an’dan sayılıp sayılmamasını sorgulamaya çalışmaktır.

B. Çalışmanın Önemi

Tefsir, fıkıh, kelâm gibi birçok ilim dalı kıraat ilminden önemli ölçüde faydalanmıştır. Şöyle ki; bu mushaflardaki rivayetlerden destek alınarak bazı durumlarda bir âyetin anlamındaki kapalılık giderilmeye çalışılırken, bazen yeni bir alternatif sağlamak için gelen bu rivayetler diğer rivayeti desteklemek için kullanılmıştır. Özellikle fıkıh ilminde bu farklı rivayetlerden kaynaklı olarak, hükümler bile değişiklik arz edebilmiştir.

Bu rivayetler güvenilir görülen saygın kişilerden aktarıldığından ötürü makbul görülmeyenlerinin dahi önemi büyük olup İslam ilim geleneği açısından büyük zenginliktir. Çünkü Kur’an ilimleri arasında mümtaz bir konumda bulunan kıraatler konusu, geçmişte olduğu gibi günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Konu hakkında

² Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 429; İrfan Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi* (Konya: Gece Kitaplığı, 2018), 183.

yapılan çalışmalar da bunun göstergesidir. İncelememiz neticesinde bu çalışmalarda, kıraat ilminin diğer ilimlerle ilişkisi, âyetlerde meydana gelen kıraat farklılıkları, kıraat âlimlerinin ve eserlerinin yöntem ve içerik açısından incelenmesi vb. konuları ihtiva ettiğini gördük. Ancak kıraat ilminin kavramlarının bu sayılan hususlar kadar rağbet görmediğini müşahade ettik.

Bu minvalde tasarladığımız ‘Semantik Açıdan Kıraatlerde “Müdrec” Kavramı’ adlı tez çalışmamıza başlamadan, daha önce bu konunun işlenip işlenmediğini öğrenmeye ve araştırmaya çalıştık. Yaptığımız taramalar neticesinde İslam araştırmaları merkezi, ilâhiyat fakülteleri tezler kataloğu veri tabanında Osman Bayraktutan’ın “Kıraatlerde Müdrec Kavramı - Kavramın Kıraat İlminde Kullanılmasının Sorgulanmasına Dair” adlı doçentlik çalışmasının devam ediyor olduğunu gördük. Ayrıca tezimizin sonuna geldiğimizde Hasan Hüseyin İslam’ın “Kıraatlerde Müdrec Kavramı Doç. Dr. Osman Bayraktutan” adlı Bayraktutan’ın yazmış olduğu eseri tanıtıcı bir makale çalışmasının olduğunu müşahade ettik.³ Ancak bizim farklı bir yöntemi kullanacağımızı göz önünde bulundurarak ve bu çalışmanın içerik çerçevesini daha öncesinden tam anlamıyla bilme imkanımız olmadığından dolayı istikbale yönelik çalışmalara küçük ve mütevâzi bir örnek teşkil edeceğine inanarak bu konunun kıraat ilmi açısından bâkir olduğu düşüncesiyle çalışmamıza başladık.

Ayrıca araştırmalar sonucunda, dini kavramların öğretiminde de semantik analizlere başvurma akademik başarıyı artırdığı ve kalıcılığa müspet etkiye bulunduğu sonucuna ulaşıldığından dolayı⁴ önemine binaen, amaçta zikredilen hususların cevaplarına ulaşmak için bu yöntemle çalışmaya karar verdik.

C. Çalışmanın Yöntem ve Sistematiği

Çalışmaya başlamadan önce konuyla ilgili kaynak taraması yaparak üzerinde çalışılması gereken eserleri belirledik. Gerekli çalışmaların yapılmasının ardından kavramla ilgili tüm verileri topladık. Kavram kargaşasını önlemede ve doğru anlamı bulmada bir metot olan “Semantik Analiz Yöntemi” ve mevcut kaynakların incelenmesi yoluyla veri elde

³ Hasan Hüseyin İslam, “Kıraatlerde Müdrec Kavramı Doç. Dr. Osman Bayraktutan”, *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (Nisan 2024), 207-212.

⁴ Hasan Çetinel, “Dini Kavramların Öğretiminde Semantik Analizlerin Akademik Başarıya ve Kalıcılığa Etkisi”, *Mîzânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi* 8 (Haziran 2019), 77.

etme yöntemi olan “Tarama Yöntemi” yöntemlerini kullanarak konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almaya gayret sarfettik.

Bu çalışmamızda yöntem olarak semantik analiz yöntemini kullanarak kavramın sözlük ve ıstılah anlamlarının yanında başta kıraat ilmi olmak üzere kavramı kullanan diğer ilimlerle de ilişkisini göz önünde bulundurarak nedir ne değildir ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca çalışmamız yapısal açıdan dokümantasyon türü bir çalışmadır. Geçmişten günümüze ulaşabildiğimiz kadarıyla müdrec konusunda kıraatçilerin müdrece bakış açılarının tespiti, kritiği ve değerlendirilmesidir. Araştırmamız her bölümüyle bu tavrı kendi içinde barındırmaktadır.

Çalışmamızda dipnot sistemi olarak İsnad atıf sistemi iki versiyonunu kullandık. Bu versiyona uyarak Arapça ibâreleri tırnak veya parantez içine almadan, Türkçe okunuşlarını parantez içine alarak, meâlleri ise tırnak içinde verdik, ayrıca tezimizde kullandığımız âyetlere meâl verirken tek bir meâl tercih edilmemiş, bu işlem birkaç meâl bakıp birini tercih etmek suretiyle yapılmıştır. Müdrec rivayetlerin ise altını çizerek belirtmeye çalıştık. Klasik eserlerden ulaşamadıklarımızın isimlerini de dipnotta gösterdik ancak o kaynaktan çaba göstererek araştırmayı yapan kişinin de aynı dipnotta çalışmasının ismini ve kullandığı sayfayı belirterek hakkını iade etmeye çalıştık.

Çalışmamızda eserlere ulaşma açısından pek fazla sıkıntı çekmediğimizi söyleyebilsek de çalışmamızın konusu ve alanının dar çerçevede olması, eserlerde konu hakkında tanım ve örneklerden ziyade detaylı bir bilgiye ulaşamaması tezimizin sınırlılıkları arasındadır. Ayrıca çalışmamız kıraat tasnifleri içinden müdrec kavramıyla ilgili ayrıntıları içerecek olup bununla sınırlandırılmış olsa da diğer tasniflere de müdrec kavramının ne olduğunun daha iyi anlaşılması için kısaca değinilmiştir.

D. Semantik Analiz Yöntemine Genel Bir Bakış

Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki tahlili çalışmadır. Kelimeler ve önergelerle onların ifade ettiği anlam arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim dalıdır.⁵ Dilde meydana gelen değişim, o toplumun dünya görüşünde meydana gelen değişimi yansıtmaktadır. Bu manada dil, bir mesajın anlaşılmasına yarayan en temel anahtar

⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 15.

rolündedir. Bir evin kapısından girmek için anahtar ne kadar önemli ise, bir mesajın mahiyetini kavrama noktasında, mesajın kendisiyle aktarıldığı dili anlamak da o derece önemlidir.⁶

Bir kelimenin eskiden yansıttığı kavramdan tamamen ayrı yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesine anlam kayması denir. Kimi zaman toplum hayatındaki değişmelere, ya da başka nedenlere bağlanan bu tür anlam kaymalarına, başka anlam ya da anlamlara geçişlerle ilgili örneklerle her dilde rastlamak mümkündür.⁷ Dolayısıyla etimoloji (köken bilgisi), bir sözcüğün hangi dilden geldiğini, bu dildeki hangi köke dayandığını, ilk olarak nasıl bir anlam taşıdığını, zaman içerisinde ne gibi ses, biçim ve anlam değişiklikleri gösterdiğini inceleyen, yalnız Türkolojinin değil, diğer bütün dillerin büyük bir birikim, bilgi ve yorum isteyen en zor dalıdır. Sözcük bilgisi ve anlam bilimi ile de doğrudan bağlantılı olan etimoloji ise, benzer (sinonim) ve karşıt (zıt) sözcükler (etnonim) arasında kurulan ilişkilerin araştırılıp açıklanmasına dayanmaktadır.⁸ Yani etimoloji, kelimenin geçmişini inceleyen ve ilk olarak hangi anlamda kullanıldığını bulmaya yönelik bir çalışma şeklidir.

Semantik kelimesi de, Grekçe “semantike-semantiko”dan gelen bir kelime olup “anlam veren, anlamlayan, anlamını belirten” demektir. Anlam Bilim” olarak da tanımlanan “semantik” dilin tecrübe dünyasıyla olan ilişkileri sonucu ortaya çıkan “mana”nın incelendiği bir dil bilimidir.⁹ Bunun gibi semantik analiz, üzerinde pek çok tanım yapılmış ve şemsiyesi altında pek çok yöntem belirlenmiş bir çalışmadır. Biz bu yöntemler içerisinde sadece etimolojiyi değil kavramsal kurguya dayanan Izutsu’nun yöntemini de tercih edeceğiz. Nitekim Izutsu kavramları, sadece kelimelerin geçmişini incelemek suretiyle değil, kendi bağlamları içerisinde ve kavramların ilişkili oldukları kelimeleri incelemek suretiyle de anlamaya çalışmak gerektiğini savunmaktadır.¹⁰

⁶ Osman Bayraktutan, *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kur’an’da “Tahrif” Kelimesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), VI.

⁷ Nedim Üçok, *Genel Dilbilim (Lengüistik)* (Ankara: Sakarya Basımevi, 1947), 75-76; Bayraktutan, *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kur’an’da “Tahrif” Kelimesi*, 20.

⁸ Tuncer Gülensoy, “Türkiye’de Etimolojik Sözlük ve Sözlük Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi”, *Belleten II* (2007), 35.

⁹ İsmail Yakıt, “Doğru Bir Kur’an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1* (1995), 17.

¹⁰ Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, 16.

Hal böyle olunca kelimeyi oluşturan parçalar arasındaki anlamsal bütünlüğe ulaşma ve kelimenin zamanımıza kadar gelen hayat serüvenini aktarma, semantik ilminin temelini oluşturur. Bu bağlamda ‘müdreç’ kavramının anlam çerçevesini çizmek, bu kavrama İslam düşünürlerinin nasıl baktıklarını belirlemek ve kıraat ilminde bu kavramın anlam alanını belirlerken kullandığı diğerk kavramları da sunmak için tezimizin birinci bölümüne adım atıyoruz.

1. BÖLÜM

MÜDREC KAVRAMININ ANLAM ALANI, KIRAAT İLMİNE GEÇİŞ SÜRECİ VE KAVRAMI KULLANAN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ

Müdrec kavramı akademik açıdan açıklanmayı bekleyen bir kavramdır.¹¹ Bu kavram, klasik eserlerde “müdrec kıraat” olarak işlenmiş, kısa bir tanımın ardından bir iki örnekle geçirilmiş bir konudur. Günümüze değin de bu uygulama bazı gelişmeler olsada genel olarak bu şekilde devam edegelmiştir. Biz ise araştırmamızda bu kavramın farklı yönlerini ortaya çıkarmaya çalışacağız. Çünkü kavramları tanımadan, ayırt edici özelliklerini bilmeden kullanmak hatalara sebep olabilir.

Bu minvalde ilk olarak bölümün başında kavramın köküne inerek hangi kelimeden türediğini, sözlük anlamını ve ıstılah anlamlarını ele aldık. Ardından müdrecin anlam alanına giren yakın ve zıt olan kavramları sorguladık. Sonra, kavramın kıraat ilmine geçiş sürecini ikili, üçlü ve altılı sınıflar halinde inceleyerek, elde ettiğimiz bulgularla yeni bir tasnif denemesi ortaya koyduk. Ve son olarak kavramı kullanan diğer ilimleri derleyip kavramın farklı kullanım alanlarını göz önüne sermeye çalışarak bölümümüzü değerlendirme kısmıyla nihayete erdirdik.

1.1. Müdrec Kavramının Sözlük Anlamı

Lügatte; araya sokma, ekleme, dâhil etme, tüketme, son verme gibi anlamlara gelen¹² idrâc إدراج kelimesi; Arapça derc درج kökünden gelen edrace أدرج kipinin mastarıdır.¹³

D-r-c kökünün türevleri incelendiğinde kökün, درجاً, إدراجاً (Derace-Yedrucü-Dürûcen-Deracânen) türevinde “soyu tükenmek, geçip gitmek, kademe kademe ilerlemek” anlamına; درَج (Derrace) türevinde “yavaş yavaş yükselmek, yavaş ilerlemek” anlamına; أدرج (Edrace) türevinde “içermek, ihtiva etmek, kapsamak, dâhil

¹¹ Bu konuda bilgi için bk. Muzaffer Ekrem Küçükturgut-İrfan Çakıcı, “Kıraat İlminde Müdrec Olgusu” *Hikem Dergisi* 2/1 (Mart 2024), 17-38.

¹² Kadir Güneş (İstanbul: Mektep Yayınları, Ağustos 2015), “Arapça-Türkçe Sözlük”, 388.

¹³ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/18; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/275.

etmek” anlamına; إدراج (İdrâc) türevinde “ekleme, araya sokma, içine alma” gibi anlamlara geldiği görülmektedir.¹⁴

Müdréc المدرج kelimesi ise “eklemek, ilâve etmek” anlamındaki derc kökünden türeyen if’âl kalıbında ism-i mef’ûl olan “kendisine ekleme yapılan şey” demektir.¹⁵

Sözlük anlamı açısından müdréc kavramının manasına yakın anlamı ifade eden kelimeleri araştırdığımızda karşımıza şu kelimeler çıkmaktadır;

زَوَائِد (Zevâid) “Fazlalık, ziyâde, ilâve.”

مُضَافٌ (Müzâffün) “Ekli, eklenmiş.”

دَسَسَ (Dessese) “Araya sıkıştırmak.”

أَضَافَ (Ezâfe) “İlave etmek.”

أَكْمَلَ (Ekmele) “Eksiği tamamlamak.”

تَدَاخَلَ (Tedâhale) “Birbirine geçmek, ilâve olmak.”

أَدْمَجَ فِي (Edmece Fî) “Dahil etmek, ilâve etmek, araya sokmak.”

Sözlük anlamı açısından müdréc kavramının manasına yakın anlamı ifade eden kelimeler içinde onu güzel bir biçimde temsil ve ifade eden terimin yine ‘müdréc’ olduğu düşüncesindeyiz.

D-r-c kökü Kur’an’da “derece derece, derecelerle, yavaş yavaş, basamak basamak” gibi anlamlarda yirmi kere geçmektedir.¹⁶

1.2. Müdréc Kavramının Terminolojik Anlamı

Müdréc kavramını geniş kapsamlı olarak işleyen ilimler hadis ve kıraat ilimleridir. Bu iki ilminde ilgilendikleri alanlar bakımından müdréc kavramının açıklanmasına büyük katkıları olmuştur.

¹⁴ İbn Mansur Muhammed b. Ahmed Ezherî, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru’l-, 1964), “*Tehzîbü’l Luga*”, 10/642; İsmâil b. Hammâd Cevherî, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Kahire: Dâru’l-İlmi’l-Mülâyîn, 1952), “*Tâcü’l- Luga ve Sîhâhu’l-Arabiyye*”, 1/313.

¹⁵ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 2/269; Kadir Paksoy, “Hadis Metodolojisinde İdrâc Ve Müdréc Hadisler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005), 105.

¹⁶ Bk. el-Bakara 2/228-253, Âl-i İmrân 3/163, en-Nisâ 4/95-96, el-En’âm 6/83-132-165, el-A’râf 7/182, el-Enfâl 8/4, et-Tevbe 9/20, Yûsuf 12/76, el-İsrâ 17/21, Tâhâ 20/75, el-Mü’mîn 40/15, ez-Zuhruf 43/32, el-Ahkâf 46/19, el-Hadîd 57/10, el-Mücâdele 58/11, el-Kalem 68/44.

Hadisçiler müdrec kelimesini “sened veya metnine aslında olmayan şey ilâve edilen hadisler”¹⁷ manasında kullanmışlardır. Dolayısıyla hadis ıstılahında bir kelâmın, hadise bitişik olarak zikredilmesine idrâc, böyle bir uygulamaya uğramış hadise de müdrec hadis denildiği anlaşılmaktadır.¹⁸

Kıraat ilmi terimi olarak müdrec kavramının tanımları çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bir görüşe göre müdrec kavramı; “Kur’an lafızlarına tefsir ve açıklama maksadıyla yapılan ilâvelerdir.”¹⁹ Başka bir tarife göre ise; “Kur’an’ın aslından olmayıp sahâbî tarafından tefsir maksadıyla âyetlerin arasına yazılan ve bazılarınca Kur’an’dan olduğu zannedilen kıraatlerdir.”²⁰ Celâlüddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505) bir kıraat çeşidi olarak müdreci İbnü’l-Cezerî’nin (öl. 833/1429) bu konuda değerli bilgiler verdiğini zikrederek kıraat neveleri başlığı altında şu şekilde tanımlar; “Bana göre hadis nevelerinden müdrece benzeyen, altıncı bir kısım daha vardır. Bu kıraat, tefsir olarak ilâve edilen kıraattir.”²¹ der ve sonrasında bizimde ikinci bölümde açıklayacağımız bazı örnekleri bizlere sunar. Bir diğer tarifte ise; “Mushafların hattına uymayan, tefsir mahiyetli eklemelerden oluşan ve Hz. Peygamber’e nispet edilmeyen zayıf kıraat çeşidi” olarak tanımlanmıştır.²²

Konu hakkında kapsamlı bir tarif ortaya koyan Mehmet Dağ ise şöyle tanımlamaktadır: “Tefsir kabilinden sahâbenin ilâveleri olması hasebiyle resm-i mushafa aykırı, Arap gramerine uygun olan; ancak senedinde inkıta bulunan kıraat çeşidi” veya “hattı mushafa uymayan tefsir mahiyetli eklemelerden oluşan ve Hz. Peygamber’e nisbet edilmeyen zayıf kıraat çeşidine verilen isimdir”.²³

Bizde elde ettiğimiz bulgulara göre yapmış olduğumuz tarifi şimdilik kafa karışıklığına sebep olmamak için burada vermiyoruz. Ancak buraya kadar yapılan tariflere

¹⁷ İbn Salâh, Ebû Amr Osmân, *Ulûmu’l hadîs*, nşr. Nûruddîn İtr, (Beyrut, 1984), 96-98; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, (Ankara, 1981), 208; Yücel, *Hadis Usûlü*, 203.

¹⁸ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü* (İfav Yayınları, 2015), 122.

¹⁹ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-’irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 429; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 183.

²⁰ Abdülhamit Birışık, “Kıraat”, *DİA* (Ankara: TDV, 2002), 25/429.

²¹ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân Kur’an İlimleri Ansiklopedisi*, çev. Sâkıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat a.ş, 1987), 1/184.

²² İbn Manzûr, “*Lisânü’l-’Arab*”, 2/1351; Zürkânî, *Menâhilü’l-’irfân*, 1/429; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 183.

²³ Mehmet Dağ, *Kıraat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998), 56.

baktığımızda müdrec'te öne çıkan temel vasfın “Kur'an metnine yapılan ilâve” olduğu görülecektir. Ancak Hz. Peygamber'e nispet edilmediği ve kıraat olarak vasıflandırıldığına da dikkat çekmek istiyoruz. Zira biraz sonra Hz. Peygamber'e nispet edilebildiğini, kıraat olarak zikredilemeyeceğini ifade edecek ve yeni bir tanımla yeni bir tasnif denemesi yapacağız.

Hadis ilminde müdrec hadislerin, genellikle hadislerin şifahi olarak rivayet edildiği dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Çünkü sahâbî veya ondan sonraki râvî, rivayet ettiği hadisin sonuna bir söz ekler ya da bir açıklamada bulunur. Daha sonraki râvî de bunu, söyleyenine işaret etmeden hadisle birlikte nakleder. Bu durumu bilmeyenler ise bütün metnin Resûlullah'a ait olduğunu zannederek rivayette bulunur. Dolayısıyla hadis ilminde müdrec kavramı “müdrec hadis” olarak kullanılmış ve “sened veya metnine aslında olmayan şey ilâve edilen hadis” olarak tanımlanmıştır.²⁴

Kıraat ilminde bu uygulama, nâzil olan âyetlerin vahiy kâtiplerince yazılmaya başlandığı andan itibaren yaşanmış ve bu özel notlarla birlikte zamanla da Hz. Ali (öl. 40/661), Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53), Übey b. Ka'b (öl. 33/654) gibi sahâbînin önde gelen kıraat âlimlerine ait, şahsî Mushaflar şeklinde ortaya çıkmıştır.²⁵ Müdrec kavramı kıraat ilminde “müdrec kıraat” olarak adlandırılmış ve “Kur'an'ın bazı âyetlerine tefsir maksadıyla yapılan ziyâdeler” olarak tanımlanmıştır.²⁶

Bu bağlamda baktığımız zaman her iki ilimde de müdrec kavramının aynı anlamı taşıdığı, herhangi bir değişime uğramadığı ve günümüzde de aynı manaları ifade ettiği görülmektedir.

1.3. Müdrecin Anlam Alanına Giren Kavramlar

Bir kavramın semantik açıdan anlam çerçevesinin çizilebilmesi için ilişkide olduğu diğer kavramlar ve diğerleriyle birlikte ne anlam ifade ettiği de önem arz etmektedir.²⁷ İlgili kelimenin yakın anlamlı olarak kullanılanlar ile zıddı olarak kullanılan kavramlar bir arada verildiği takdirde, kavramın anlamı daha netlik kazanacaktır. Bu nedenle bu kavram analizleriyle müdrec kavramının anlamını tahlil etmeye çalışacağız.

²⁴ Yücel, *Hadis Usûlü*, 203.

²⁵ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 429; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 183.

²⁶ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 431; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 120.

²⁷ Muhammed Raşid Baltacı, *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kıraatlerde “Mevzu” Kavramı* (İğdır: İğdır Üniversitesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 7.

1.3.1. Müdrec Kavramına Yakın Olan Kavramlar

Kıraat ilmi disiplini incelendiğinde âlimler bir haberin, yani bir kıraat farklılığı rivayetinin doğru olup olmadığını belirlerken belli başlı kavramlar kullanmışlardır. Bu kavramlar ise kıraat ilmi çatısı altında “Kıraat Tasnifleri, Kıraat Çeşitleri, Kıraatlerin Sıhhati ve Değeri” gibi başlıkların altında açıklığa kavuşturulmuştur. Buradaki amacımız kavram analizleriyle bu kavramların birbirleriyle olan ortak ve farklı yönlerini ortaya koymak, kavramın anlamının zihinlerde daha bir netlik kazanmasını sağlamak ve ileride bu kavramları kullanacak olanların bu farkları göz önüne alarak kullanmasını sağlamaya çalışmaktır.

1.3.1.1. Şâz Kavramı

Kıraat ilmi, konusu itibari ile bizzat Kur’ân-ı Kerîm’dir. Hz. Peygamber’e indirildiği günden itibaren bir harfi bile değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Kullarına kolaylık olsun diye Kur’an’ı yedi harf üzere indiren Allah (cc.), “*Kur’an’ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız*”²⁸ buyurarak O’nu koruma görevini kendi zatına yüklemiştir.

Kıraatlere gelince durum biraz daha farklılık arz etmektedir. Çünkü yedi harf ruhsatıyla birlikte birden çok okuma şeklinin ortaya çıkmasıyla konu farklı bir boyut kazanmıştır. Hz. Peygamber nâzil olan her bir âyet ya da sûreyi yazdırmış²⁹ ancak aynı uygulama farklı kıraat şekilleri için yapılmamıştır. Bu durum da tabii olarak kıraatlerin korunması ve sonraki dönemlere aktarımının nasıl gerçekleştiği sorusunu akla getirmektedir. Âlimlerin ittifakıyla kabul edilmiştir ki bu muhafaza; ezber yöntemiyle sağlanmıştır.³⁰

Sözlük anlamı itibariyle şâz kelimesi, شَذَّ (Şezze) sülâsi fiilinden ism-i fâil olup; “yalnız kalmak”, “nâdir olmak”, “farklı olmak”, “cemaatten ayrılmak”, “kural ve kaidelere aykırı olmak” gibi manalara gelmektedir.³¹

Hadis ilminde ise terim olarak “güvenilir bir râvinin gerek zabt fazlalığı, gerekse râvilerde aranan diğer hususlar itibariyle kendisinden daha üstün bir râviye aykırı olarak ve tek başına naklettiği hadise” denmektedir.³²

²⁸ el-Hicr 15/9.

²⁹ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 2; Birışık, “Kıraat”, 25/427.

³⁰ Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman, *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, (Riyad: 2005) 78; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 147.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/2219, شَذَّ md.; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 149.

Dilbilimcilerden şâz kavramını ilk olarak kullananın ise Halil b. Ahmed (öl. 175/791) olduğu bilinmektedir. O, şâz kavramını “topluluktan ayrı kalan” ve “yaygın kullanıma muhalefet” şeklinde tarif etmiş, tek kalan her şeyin şâz olduğunu söylemiştir.³³

Kıraat ilminde ise şâz kıraat “senedi sahih ve güvenilir olmayan kıraat”³⁴ olarak tarif edilir. Burada verilen tarifler ve kıraat ilmindeki tarif göz önünde bulundurulduğunda şâz kavramıyla müdrec kavramının yaygın kullanıma muhalif oluşu ve senedindeki zayıflık yönünden birbirlerine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Fakat her iki kavramda birebir aynı demek mümkün değildir çünkü aralarında çeşitli farklılıklar vardır. Zira şâz kıraat, Arap gramerine veya resmi Mushafa yahutta her ikisine birden uygunluk arzedebilirken müdrec, Arap gramerine uygun resmi Mushafa muhaliftir. Bu konuya ileride ‘şâz kıraat ve müdrec rivayet ilişkisi meselesinde’ ayrıntılı olarak tekrar dönüş yapılacaktır.

1.3.1.2. Zayıf Kavramı

Müdrec kavramına yakın olan kavramlar arasından ikincisi ise ‘zayıf’ kavramıdır. Hadis ilminde “sahîh ve hasen hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşımayan hadisler zayıf olarak nitelendirilmektedir.”³⁵

Kıraat ilminde ise; “sahih kıraatte bulunan “Sika râvi/râviler tarafından, muttasıl senedle rivayet edilen, kendisinde “şüzûz” ve “illet” bulunmayan, Arap gramerine ve resm-i mushafa uygun olan bu altı şarttan birinin veya birkaçının bulunmadığı kıraate zayıf kıraat” denir.³⁶

Müdrec kavramının yukarıda belirttiğimiz tariflerinde geçtiği gibi, mushafların hattına uymaması ve Hz. Peygamber’e nispet edilmemesi yönüyle zayıf kavramına yakınlık gösterdiği söylenebilir. Bu bağlamda müdrec kelimesi zayıf kavramıyla da yakından ilgilidir.

³² Gureyfi, Muhyiddin el-Musevî, *Kavâidü’hadîs*, (Beyrut: 1986), 26; Yücel, *Hadis Usûlü*, 200.

³³ Ferâhidî, *Kitâbu’l-Ayn*, 215; Baltacı, *Kırâatlerde “Mevzu” Kavramı*, 8.

³⁴ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 233.

³⁵ Gureyfi, *Kavâidü’hadîs*, 24; İbn Salâh, *Ulûmu’l Hadîs*, 37; Çakan, *Hadis Usûlü*, 113; Yücel, *Hadis Usûlü*, 186.

³⁶ İtr, Nûreddîn, *Menhecu’n-nakd fî ulûmi’l-hadîs*, (Şam: 1979), 287; Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, 53.

1.3.1.3. Mevkuf Kavramı

Mevkuf kelimesi sözlükte; durmak, durdurmak, ayakta durmak, bir malı Allah rızası için vakfetmek anlamlarına gelen وَفَّت (Vegafe) kök fiilinin ism-i mef'ûlûdür. Hadis terimi olarak ise Mevkuf; “sahâbenin söz, fiil ve takrirlerine dair rivayet edilen habere” denmektedir.³⁷

Bazı âlimler, sahâbî sözünün sadece re'y ve ictehad yoluyla bilinemeyecek konularda hüccet olduğu görüşündedirler.³⁸ Bununla birlikte Mevkuf hadisler, Hz. Peygamber'e ait olma ihtimallerinin bulunması ve sahâbînin anlayışlarını ortaya koymaları açısından önem arz etmektedirler. Mevkuf hadislerden bir kısmının, yanlışlıkla uydurma hadislerle ilgili mevzûat kitaplarına alındığı olmuştur. Bundaki esas sebebin, sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığının tespiti olduğu görülmektedir. Ancak sözün Allah Resûlüne ait olmaması her zaman onun uydurma olduğu anlamına gelmez.³⁹

Bu bağlamda zikredilenlerden şu ortaya çıkmaktadır; müdrec rivayet, hadis tasnifinde sened açısından Hz. Peygamber'e nispet edilmemesi ve sahâbeden neşet etmesi açısından ‘Mevkuf’ hadise benzerken, metin açısından sahâbenin kendi tasarrufu olup, Hz. Peygamber'in bu ifadeyi söylediğine dair bir açıklığın olmamasından dolayı da ‘müdrec’ kavramına benzetilmektedir.⁴⁰ Fakat her iki kavram da haberi söyleyen kişiyi bağlar. Buradan hareketle mevkuf ile müdrec kavramları kullanılma alanları bakımından birbirlerine yakınlık gösterir diyebiliriz.

1.3.1.4. Âhâd Kavramı

Âhâd, ehad kelimesinin çoğuludur. İster “haberü'l-âhâd” ister “haber-i vâhid” şeklinde olsun söz konusu kavram başlangıçta “tek kişinin rivayet ettiği haber” anlamında kullanılmıştır. Tarihi süreçte mütevâtir kavramının ortaya çıkışıyla birlikte, sözü edilen terim, râvi sayısı kaç olursa olsun “mütevâtir haberin şartlarını taşımayan haber” veya “mütevâtir seviyesine ulaşmayan haber” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁴¹

³⁷ İtr, *Menhec*, 328; Yücel, *Hadis Usûlü*, 147; Çakan, *Hadis Usûlü*, 102.

³⁸ Yunus Apaydın, “Sahâbî Kavli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/500-503.

³⁹ Mevsilî, Ebû Hafs Ömer b. Bedr, *Ma'rifetü'l-vukûf ale'l-mevkûf*, (Riyad: 1985); Yücel, *Hadis Usûlü*, 148-149.

⁴⁰ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 56.

⁴¹ Yücel, *Hadis Usûlü*, 161; Çakan, *Hadis Usûlü*, 94.

Sü'yûfî'nin “on kıraati tamamlayan, üç kıraattir. Sahâbenin kıraati, bu nevi kıraattendir”⁴² şeklinde tanımladığı âhâd kıraat; Senedi sahih olan, fakat Hz. Osman (öl. 35/656) Mushaflarına veya Arap gramerine uymayan yahut da şöhrete ulaşamayan kıraat çeşididir ki, bu tür kıraatler okunmaz ve bunlara inanılması gerekmez.⁴³

Zikredilenler göz önüne alındığında müdrec kavramıyla âhâd kavramının yakınlığı ortaya çıkmaktadır ki; müdrec de âhâd gibi Arap gramerine uyan bir ilâvedir ve o da ibadetlerde okunmaz. Lakin Mushaf hattına uymaması ve senedinde kopuklukların olması hasebiyle âhâd kavramından bir yönüyle ayrılmış olmaktadır.

1.3.2. Müdrec Kavramına Zıt Olan Kavramlar

Bir kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için yakın anlamlarını bilmemiz gerektiği gibi zıt anlamlarını da bilmemiz gerekir. Bu niyetle müdrecin zıttı olan kavramları açıklamaya çalışacağız. Bunları ‘tevâtür, sahih, meşhur ve mevzû olarak dört başlıkta inceleyeceğiz.

1.3.2.1. Tevâtür Kavramı

وَتْر (Vetr) kökünden türeyen mütevâtir kelimesi sözlükte, “araya zaman girmekle beraber kesintiye uğramaksızın devam etmek, birbiri ardınca gelmek” anlamlarına gelmektedir.⁴⁴ Kaynaklara göre mütevâtirin sistematik olarak tanımını ilk defa Câhız (öl. 255/869) yapmıştır.⁴⁵

Hadis ilminde terim olarak, “aklın, yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün görmediği râviler topluluğunun, her nesilde, kendileri gibi bir topluluktan alıp naklettiği, işitme veya görmeye dayanan hadistir” şeklinde tarif edilmektedir. Bu nitelikteki hadisler tetkik ve tenkit dışı olmakla birlikte kesin bilgi ifade etmektedir.⁴⁶

Kıraat ilminde ise mütevâtir kıraat, “yalan üzere ittifak edip birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun yine kendileri gibi topluluktan naklettikleri ve muttasıl bir senetle de Hz. Peygamber’e ulaşan kıraatlerdir”.⁴⁷ Kıraatlerin büyük çoğunluğunu,

⁴² Sü'yûfî, *el-İtkân Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, 1/179.

⁴³ Zürrkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/430; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 232.

⁴⁴ Ebû Bekr el-Hatib Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûlu ilmi'r-rivâye*, (y.y: 2003), 1/88-89.

⁴⁵ Ayhan Tekineş, *Bilgi Kaynağı Olarak Hadis*, (İzmir: 2005), 38; Serkan Demir, *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlü'nde Sünnet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 48.

⁴⁶ Çakan, *Hadis Usûlü*, 91; Yücel, *Hadis Usûlü*, 153.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*. thk. Abdulhayy Feremâvî. (Kahire: Mektebetü Cumhuriyeti Mısır, 1977), 80; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 230; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed

mütevâtir kıraat teşkil etmektedir.⁴⁸ Bu özellikteki kıraatler sahih kıraat için ileri sürülen üç şartı tabii olarak kendisinde bulundurur.

Bu konuda dikkat edilmesi gereken husus şudur ki; kıraatlerin mütevâtir olmaması, onların kabul edilebilirliğine gölge düşürmemektedir. Sahih bir senetle Hz. Peygamber'e ulaşan, resm-i Osmaniye muvâfık olan ve Arap gramerine uygun olan her kıraat makbuldür. Çünkü mütevâtir kavramının kıraatlerde şart koşulması hususu ilk nesil, tâbiîn nesli ve onlardan sonra gelen nesil tarafından şart koşulmadığı, sonradan gelen âlimler tarafından şart koşulduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹

Bu bilgiler ışığında râvi sayısı açısından müdrec kıraat, seneddeki güvenilir tabakanın olmayışı ve Hz. Peygamber'e ulaşması bakımından zayıf olduğu için mütevâtir kavramına zıt bir kavramdır.

1.3.2.2. Sahih Kavramı

Hadis ilminde sözlükte sıhhatli ve sağlam manalarına gelen sahih kelimesi, terim olarak adâlet ve zabt sahibi râvilerin muttasıl bir isnadla rivayet ettikleri şâz ve muallal olmayan hadislerle denmektedir.⁵⁰

Kıraat ilminde ise Mekkî b. Ebî Tâlib'in (öl. 437/1045) yaşadığı döneme kadar kıraatlerin sahih olup olmadıkları, kıraat imamlarına isnat edilerek belirlenmiş ancak tarihte ilk defa Mekkî b. Ebî Tâlib, kıraatin sahih addedilmesi için gerekli olan üç şarttan söz etmiştir.⁵¹ Buna göre herhangi bir kıraatin sahih kabul edilebilmesi için, '(1) Hz. Peygamber'den sahih bir senetle nakledilmesi, (2) Bir yönüyle de (vecih) olsa Arap dili ve grameriyle örtüşmesi; (3) Takdîren bile olsa Hz. Osman'ın istinsâh ettirmiş olduğu Mushafların resm-i hattına (yazı iskeletine) uyması gerekir.'⁵² İşte bu üç şartı taşıyan kıraatlere sahih kıraatler denir.

b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dâru İhyâi'l- Kütübi'l-'Arabî, 1957), 318.

⁴⁸ Süyûtî, *el-İtkân Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, 1/183.

⁴⁹ Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002), 63.

⁵⁰ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 12; Naim, Ahmed, *Tecrîd Mukaddimesi*, (Ankara: 1979), 203; Yücel, *Hadis Usûlü*, 171; Çakan, *Hadis Usûlü*, 105.

⁵¹ Arif Güneş, *Kur'ân-ı Kerim'in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1992), 24.

⁵² Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 18; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in*, 15; Baltacı, *Kıraatlerde "Mevzu" Kavramı*, 14.

“Sahih” kavramı tevâtürle aynı anlam alanına sahip bir kavramdır.⁵³ Gerek mütevâtir gerek sahih olsun içinde tek bir sıhhat şartını bozacak bir illet bulunsa her ikisi de güvenilirliğini kaybeder. Sahih ve mütevâtir kavramları amel edilme konusunda müdrecle zıttır. Şöyle ki sahih ve mütevâtir kıraatlerin kaynağı vahye dayanır, bunlar Kur’an’dan bir cüzdür, namazlarda okunurlar ve bunları inkâr da küfürdür. Ancak kitaplarda müdrec rivayetlere, Kur’an’ın kıraati olarak değil, açıklaması olarak yer verilmiştir. Dolayısıyla o Kur’an’dan bir cüz değildir, namazlarda okunmaz ve bunları inkâr da küfür değildir. Çünkü o vahye değil ictihada dayanmaktadır.⁵⁴

1.3.2.3. Meşhur Kavramı

شهر (Şehr) kökünden türeyen meşhur sözlükte, “insanlar arasında tanınan, bilinen” anlamına gelmektedir. Hadis terimi olarak meşhur, “râvi sayısı ilk üç nesilde bir, iki ve bazılarına göre üçün üzerinde olan hadis” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁵ Başka bir tarifte de “tevâtür şartlarını taşımayan topluluğun naklettiği ve her nesilde râvisi ikiden aşağı olmayan hadistir” şeklinde açıklanmıştır. Hadisçiler meşhur haberi, âhâd haberin bir alt dalı olarak incelerken, fıkıh usûlcüleri meşhur haberi, âhâd haberle mütedair haber arasında bir anlamda kullanmışlardır.⁵⁶

Kıraat ilminde de meşhur kıraat, “Senedi sahih olmasına rağmen tevâtür seviyesine yükselememiş, bununla birlikte gördüğü kabul ile kıraat uleması arasında şöhret bulmuş kıraatlerdir.”⁵⁷ Bu tür kıraatlerde tıpkı mütevâtir kıraatler gibi sahih kıraatler için ileri sürülen üç şartı kendinde bulundurur ve bunların da kabulü vacip, inkârı ise câiz değildir.⁵⁸ Müdrec kavramı ise senedin de inkıta bulunması ve zayıflığı dolayısıyla meşhur kavramına zıt bir kavramdır.

⁵³ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 230.

⁵⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 51; Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî Kırââti'l-Aşr*, (thk. Muhammed Temim Mustafa ez-Zehebî, Mektebetü Dari'l-Huda, Cidde, 1994, 14; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 180; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 423.

⁵⁵ Yücel, *Hadis Usûlü*, 161.

⁵⁶ İtr, *Menhec*, 409; Çakan, *Hadis Usûlü*, 95.

⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in*, 16; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 232; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015), 60.

⁵⁸ Rûmî, *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'âni'l-Ker'im*, 356; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 87.

1.3.2.4. Mevzû Kavramı

Mevzû kelimesi sözlükte bir şeyi yere bırakmak, koymak, yukarıdan aşağı atmak anlamındaki vaz' kökünden ism-i mef'ûldür.⁵⁹ Hadis terimi olarak, Hz. Peygamber'e ait olmayan söz ve fiillerin ona nispet edilerek nakledildiği haberler demektir. Mevzû, bir rivayetin uydurma olduğunu ifade etmek üzere en çok kullanılan tabirdir.⁶⁰ Başka bir ifade ile Hz. Peygamber adına yalan uydurmak (kizb) ile cerhedilmiş râvinin rivayetine denir.⁶¹

Kıraat ilminde ise “rivayet ilmi bakımından hiçbir aslı olmadığı halde uydurma bir senetle birilerine nispet edilen bazı okuyuşlar bulunmaktadır ki bunlara mevzû kıraatler” denir. Bu tür kıraatlerin (rivayetlerin) en meşhur örneği Muhammed b. Ca'fer el Huzâî'nin (öl. 408/1017) Ebû Hanîfe'ye (öl. 150/767) nispetle bir araya getirdiği kıraattir (rivayettir). Başka bir tanımla Hz. Osman'ın Mushaf hattına veya Arapçaya uygunluğu olsa bile, sened yönünden aslı olmayan, dolayısıyla uydurulmuş rivayetlerdir.⁶² Bu bakımdan müdrec ilâvelerin her ne kadar Arapçaya uygunluğu olsa bile Mushaf hattına uygun olmaması ve sened yönünden zayıf olsa dahi asılsız olmaması hasebiyle mevzû kavramına zıt bir kavramdır.

1.4. Müdrec Kavramının Kıraat İlmine Geçiş Süreci

Müdrec kavramının kıraatlere geçiş sürecinin daha anlaşılır hale gelmesi için tasnifleri de bilmemiz gerekmektedir. Bu tasniflerden yola çıkarak kavramın konumunu daha iyi anlamaya ve bu kriterlerden doğan tasnifler sonucunda, müdrec kavramının ne zaman ve ne manada kıraat ilmine geçiş yaptığını öğrenmeye çalışacağız.

1.4.1. Geçmişten Günümüze Kıraatlerin Sınıflandırılması

Kur'an'ın farklı şekillerde okunmasına imkân sağlayan yedi harf ruhsatıyla birlikte, kıraatte yeni bir döneme girilmiştir. Arap ya da Arap olmayan herkes, Hz. Peygamber'den öğrendiği şekliyle, kıraatlerden kendi aksanına uygun olanı tercih

⁵⁹ M. Yaşar Kandemir, “Mevzû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

⁶⁰ Yücel, *Hadis Usûlü*, 209.

⁶¹ Çakan, *Hadis Usûlü*, 119.

⁶² Süyûtî, *el-İtkân Kur'an Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, 1/184; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/429; Birişık, “Kıraat”, 25/97; Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 233.

edebilme imkânına kavuşmuştur.⁶³ Dolayısıyla zamanının ilim kültür merkezi olan Medine, Şam, Mekte, Basra ve Kûfe gibi kentlerde diğer ilimler gibi kıraat ilmiyle ilgili çalışmalar da artmıştır. Çalışma ve yoğunlaşmanın sebebi de bu ilim, irfan merkezlerine kanaat önderleri olarak görevlendirilen sahâbe ve çoğaltılan mushaflardan gönderilmesidir.⁶⁴ Nitekim kim Hz. Peygamber'den hangi kıraati almışsa öyle okumuş ve gittiği yerlerde de insanlara o şekilde öğretmiştir. İslam topraklarının genişlemesi ve değişik bölge ve kültürlerden insanların İslam'a girmesiyle ilk dönemdeki homojen toplum bu özelliğini kaybetmiştir. Çünkü ilk zamanlar Kur'an'ın farklı tarzlarda okunması ümmete verilen ilahi bir lütufken, daha sonraları kimi bölgelerde bu durum ayrılık ve çekişmeye sebep olmuştur.⁶⁵

Kıraat vecihlerini ilk araştıran, sahih ve şâz kıraatleri inceleyen ve bunların isnadlarından söz eden şahsın Hârûn b. Mûsâ (öl. 170/786) olduğu⁶⁶; kıraatlerin bugünkü şekli ile tasnife tabi tutulmadığı, bu konudaki ilk eserin de Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (öl. 224/838) tarafından yazıldığı nakledilmektedir.⁶⁷

Hicrî üçüncü asra gelindiğinde artık sahâbî ve tâbiîn nesli arkada kalmış, İslam toprakları farklı kıtalara ulaşmış, farklı ırklardan ve milletlerden insanlar İslam'a girmiş haliyle toplumsal açıdan yeni bir yapı oluşmuştur. Bu dönemde Kur'an'ın hareke ve noktadan yoksun olması,⁶⁸ çok sayıda kıraat imamı ve râvinin olması, sahih ya da şâz çok sayıda kıraat ve rivayetin yaygın olarak okunması, okutulması,⁶⁹ bazı bid'at ehli insanların dile uygun olan ancak senedi sahih olmayan kıraat iddialarında bulunmaları gibi sebeplerden ötürü yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur.⁷⁰

⁶³ Zûrkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 143; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 92; Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 76; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 73; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 52.

⁶⁴ Naim Avan, *Kıraat İlmi Açısından Ğâyetü'l-İhtisâr* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2023), 39.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, 21, Zûrkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 413; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 73.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, (Mısır: 1932), 2/348; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 220.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/73; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 221.

⁶⁸ Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, "Ebû'l-Esved ed-Düeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/312.

⁶⁹ Musa Akpınar, *Kıraatlerin Tevâtürü Meselesi* (Kayseri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993), 146.

⁷⁰ Necatî Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'lîmi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 84.

Bu düzenlemeyi ise kıraatler konusunda, zamanının ünlü bilginlerinden olan Ebû Bekr b. Mücâhid (öl. 324/935) hicrî 300 yılı civarında, *Kitâbü's-Seb'a* isimli eseriyle kıraat imamlarını yediye tahsis ederek yapmıştır. Onun bu tasnifi [Yedi Kıraat İmamı: Nâfi' (öl. 169/785), İbn Kesîr (öl. 120/738), Ebû Amr (öl. 154/771), İbn Âmir (öl. 118/736), Âsım (öl. 127/745), Hamza (öl. 156/773) ve Kisâî (öl. 189/805)] kabul görerek kıraat ilminin tedvini ve geleceğe aktarılması hususunda bir dönüm noktası olmuştur.⁷¹ Bu dönemde yapılan çalışmalar ve ortaya konan ilkeler, özelde farklı kavramlarla ifade edilse de genelde; kıraatlerin sahih olanını şâz olandan ya da makbul olanını makbul olmayandan ayırmaya dönük çabalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hicrî dokuzuncu asra gelindiğinde ise büyük kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer (öl. 130/747-48), Ya'kup (öl. 205/821) ve Halef'in (öl. 229/844) kıraatlerini delillendirmek suretiyle yedi kıraate ilâve etmiş ardından bu çalışma ümmet nezdinde geniş bir karşılık bulmuştur. O, "İslam ümmetinin kıraat alanında temâyüz etmiş âlimleri ve imamları, kıraatlerin sahih olanını sahih olmayandan ayırt etmişler, harfleri ve kıraatleri toplamışlar, vecihleri ve rivayetleri kârîlerine nispet etmişler, geliştirdikleri usul ve kaidelerle kıraatleri birbirinden ayırmışlardır" demektedir. Aynı zamanda kendisi, hicrî üçüncü asra kadar kıraatlerin daha çok makbul olan olmayan ya da meşhur olan olmayan şeklinde bilinip ve buna göre değer bulduğu bu dönemden sonra; mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, müdrec ve mevzû gibi daha alt başlıklarla, bir takım ayırt edici kavramlar kullanılmaya başlanılan döneme geçişin sinyallerini vermiş olur. Bu sayede hem daha çok şifâhî bir yolla devam edegelen kıraat geleneğinden tedvin ve tasnif dönemine geçilmiş hem de geniş halk kitleleri, kıraatle ilgili içine düştükleri şüphe ve ihtilâflardan kurtulma imkânına sahip olmuşlardır.⁷² Bundan sonraki yıllarda ve günümüze kadar gelen zaman sürecinde de, yüzlerce eser hazırlanmıştır.⁷³

⁷¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 221; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 75; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 55.

⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 36; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/330; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 63; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 74.

⁷³ Bu ilimle ilgili diğer bazı eserler hakkında ayrıca bk: Abdurrahman Çetin, "Kıraat ve Tecvîd İlimleri Bibliyografyası", *UÜİF Dergisi*, 2/309-317.

1.4.1.1. İkili Sınıflandırma

İbn Mücâhid'in Kıraat tasnifi	
Sahih Kıraat - Yedi kıraat imamına ait okumalar.	Şâz Kıraat - Yedi kıraat imamının tercihleri dışında kalan okumalar.

Tablo 1: İkili Sınıflandırma-İbn Mücâhid'in Kıraat tasnifi

Kıraatler sınıflandırılırken kimileri senedin sıhhatini, kimileri şöhretini, kimileri ise bunlara ilâveten, Mushaflara ve Arap diline muvafık olmayı dikkate alarak kıraat tasnifi yapmıştır. Bazı eleştiriler olmakla birlikte bu işe öncülük eden İbn Mücâhid *Kitâbu's-Seb'a* adlı eseriyle kıraatleri, sahih ve şâz kıraat olarak iki kısma, İbn Cinnî (öl. 392/1002) ise sahih kavramının yerine mütevâtir kavramını kullanarak kıraatleri aynı şekilde mütevâtir/sahih ve şâz şeklinde ikili tasnife tabi tutmuştur.⁷⁴

Bu tasnifi benimseyenlerin başında İbn Mücâhid ve İbn Cinnî'den sonra Ebû Şâme (öl. 665/1267) ve son dönemden de Abdulfettâh ve Muhaysin gibi âlimler gelmektedir.⁷⁵ Birinci bölümde yapmış olduğumuz sahih ve şâz tariflerinden hareketle şunu diyebiliriz ki sahih kavramının dışında kalan diğer bütün kıraatler şâz diye nitelendirilirken müdrec kavramı da şâz kavramının içinde eritilmiş böylece müdrec kavramı ikili tasnif içinde yer almamıştır.

1.4.1.2. Üçlü Sınıflandırma

İkili tasnifin ardından *el-Muhtesar fi şevâzzi'l-Kur'an*'ın müellifi İbn Hâleveyh (öl. 437/1046), *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'in* müellifi Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987), *el-*

⁷⁴ Ebûbekir İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kirâât*, (thk. Şevki Dayf), Kahire, ts, 45; Ebû'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kirâât ve'l-izâhi anhâ* (y.y.: Vezâretü'l-Evkâf, 1999), 32; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 85.

⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 22; İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 35; Ebû'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sâdır, 1975), 171-172; Abdulfettah el-kâziyye, *el-Kirââtü's-Şâzze ve Tevcîhuha min Luğati'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyi, 1981), 7; Baltacı, *Kirâatlerde "Mevzu" Kavramı*, 23.

Keşf an Vucûhi'l- Kırââti's-Seb' ve İlelihâ ve Hucecihâ adlı eserlerin müellifi Mekkî b. Ebî Tâlib'de bu gelişime katkıda bulunan isimlerdendir.⁷⁶

Yapılan bu çalışmalar beşinci asırda Mekkî b. Ebî Tâlib'le bir adım daha ileri taşınmış o, kendi dönemine kadar sahih ve şâz merkezli ayrıma bir de âhâd kavramını ilâve ederek sahih kıraatlerin iki şartını taşıyıp sadece birini taşımayan bu yönüyle şâz kıraatlerden daha nitelikli olan kıraatlere de bir statü kazandırmıştır.⁷⁷

İbnü'l-Cezerî, Mekkî'nin tasnifini aynen benimsemekle birlikte bunu daha da geliştirmiş ve detaylı bir sınıflamaya tabi tutmuştur. Buna göre sahih, âhâd ve şâz terimlerinin yanında sahihin altına, mütevâtirden sonra bu seviye de olmasa da ümmet nezdinde şöhrat bulmuş meşhur kıraatleri yerleştirmiştir.⁷⁸ Şâz kıraatlerin altına ise doğrudan ıstılah kullanmasa da verdiği örneklerden hareketle müdrec rivayetlere⁷⁹ ve yine özel bir terim kullanmadan mevzû rivayetlere yer vermiştir.⁸⁰ İbnü'l-Cezerî'nin bu taksimiyle her seviyedeki kıraati karşılayacak bir sınıflama yapılmış ve böylelikle kıraat çeşitlerinin sınıflandırılması çalışmaları uzun bir dönem son şeklini almıştır. Sened dikkate alınarak yapılan bu çalışmada kıraatler şu şekilde taksim edilmiştir:

İbnü'l-Cezerî'nin Tasnifi		
Sahih Kıraat	Âhâd Kıraat	Şâz Kıraat
- Mütevâtir - Meşhur		- Müdrec - Mevzû

Tablo 2: Üçlü Sınıflandırma-İbnü'l-Cezerî'nin Tasnifi

Bu bilgiler ışığında İbnü'l-Cezerî'nin müdrec ilâveleri ıstılah kullanmasa da şâz kıraatlerin altında konumlandığını görmüş oluyoruz. Bu girişim elbette onun, müdreci bir kıraat olarak algıladığı ya da mevzû özellikte bazı kıraatlerin olduğunu kabul ettiği anlamına gelmez. Kanaatimize göre İbnü'l-Cezerî, bir okuma şekli hangi özellikte bir kıraatse, kategorik olarak nerede olması gerekiyorsa orada olsun ve öyle

⁷⁶ Mehmet Dağ, "Kıraat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-", *Ekev Akademi Dergisi* 56 Yaz 2013 (17), 314.

⁷⁷ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûs b. Muhammed el-Kaysî, *el-İbâne an Me'âni'l-Kırâât* (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.), 51; Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 85.

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14.

⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/32.

⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/17; Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 176.

bilinsin diye böyle bir düzenlemeyi yapmıştır ki bu sebeple müdreci ve mevzûyu da kıraat tasnifi içine dâhil etmiştir.

1.4.1.3. Altılı Sınıflandırma

İmam Süyûtî bu konuda Ebû Şâme, Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimlerden yaptığı alıntılardan sonra kıraatlerin tasnifi konusunda ulaştığı altılı taksim şekline göre kıraatleri şu şekilde sınıflara ayırmıştır:⁸¹

Süyûtî'nin Tasnifi					
Mütevâtir	Meşhur	Âhâd	Şâz	Müdrec	Mevzû

Tablo 3: Altılı Sınıflandırma-Süyûtî'nin Tasnifi

Bu noktada müdrecin aslında bir tür tefsir olmasına rağmen neden kıraat tasnifi içinde yer aldığı ve neden müdrec kıraat diye nitelendirildiği tartışması gündeme gelmiştir. Süyûtî bu soruya müdreci hadis çeşitlerindeki müdrec hadise benzeterek; “Bana göre kıraatlerin hadis nevilerinden müdrec’e benzeyen, altıncı bir kısmı daha vardır. Bu kıraat, tefsir olarak ilâve edilen, kıraattir”⁸² şeklinde cevap vermiştir. Görüldüğü üzere Süyûtî kıraat tasnifi içinde müdrece yer verse de onu kendisiyle Kur’an okunan bir kıraat olarak görmemekte aksine bunun bir çeşit tefsir olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla yapılan bu düzenleme, başlangıçtan itibaren doğrudan olmasa da dolaylı olarak kıraatlerle ilişkilendirilen ve telif edilen bütün kıraat kaynaklarında yer verilen müdrecin de sisteme dâhil edildiği bir tasnif çalışmasıdır. Müdrec, kendisine kıraat sıfatı eklenerek müdrec kıraat diye isimlendirilse de bu durum onun tefsir olma özelliğini hiçbir şekilde değiştirmemiştir.

Tüm bu bilgiler ışığında geçmişten günümüze müdrec ilâvelerin kıraat ilmindeki yerine, ilk kimin tarafından ve ne zaman kullanıldığına baktığımızda ortaya şu sonuçlar çıkmaktadır. Daha öncede belirttiğimiz gibi müdrec uygulaması Hz. Peygamber döneminden itibaren uygulanırken kavram olarak ikili sınıflandırmanın içinde yer almamış, üçlü sınıflandırmanın içinde de verdiği örneklerden anlaşıldığı üzere İbnü'l-Cezerî tarafından ıstılâhî kavram koyulmadan dokuzuncu asırda kullanılmıştır. Altılı sınıflandırmaya geldiğimizde ise işte burada hadis ilmindeki müdrec hadislerden

⁸¹ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 58.

⁸² Süyûtî, *el-İtkân Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, 1/184.

esinlenerek kavramı ilk olarak onuncu asırda İmam Süyûtî'nin kullandığını tespit etmiş oluyoruz. Ancak hadis ilminde terim üzerinde ilk defa duran ve onu açıklayan Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014) olmuştur.⁸³

Kavramın kullanılması adına Süyûtî'nin önemli bir yeri olduğu şüphesizdir. Çünkü Süyûtî önceki âlimlerce ya âhâd içinde değerlendirilen veya tasniflerinde hiç yer verilmeyen müdreci, bir özelliği ile âhâddan ayırma titizliğini göstermiştir.⁸⁴ Dolayısıyla Süyûtî'nin bir hadis âlimi olması hasebiyle kıraatlere verdiği tasniflerin hadis ilminden de faydalanarak tanımlar yapması, bize bu kavramın kıraatlerde de kullanılmasının yolunu açmıştır.

1.5. Müdrec Rivayetlerle İlgili Âlimlerin ve Araştırmacıların Görüşleri

Bu başlık altında tezimizin ikinci bölümünde örneklerle birlikte görüşlerini sizlere aktaracağımız âlimlere ek olarak, kendi düşüncelerimizi sunmadan evvel önemine binaen Mekkî b. Ebî Tâlib, Fahreddin Râzî (öl. 606/1210), Süyûtî ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimler, Arif Güneş ve Mehmet Maşuk Acar gibi araştırmacıların müdrec rivayetlerle ilgili görüşlerini, ortaya koyacağımız bulguları desteklemek için bir araya getirdik.

1.5.1. Mekkî b. Ebî Tâlib'in Görüşü

Öztürk, “*Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâât Adlı Eseri*” başlıklı yüksek lisans tezinde, âhâd haberle gelen ve Arap dili vecihlerine uygun olmakla birlikte lafzı Mushaf'ın hat karakterine muhalif olan kıraatler (rivayetler) hakkında Mekkî b. Ebî Tâlib'in görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır.

“Bu kıraatler kabul edilse de iki sebepten ötürü okunmazlar; Birincisi, bu kıraatler üzerinde icmâ yoktur, âhâd haberle sabit olmuştur. Haber-i vâhid ile okunan kıraatin Kur'an'dan olduğu sâbit olmaz. İkincisi de üzerinde icmâ edilen Mushaf'ın hattına muhalif olmasıdır. Dolayısıyla sıhhat derecesi kesin olmayan bir kıraati okumak da câiz değildir. Böyle bir kıraati inkâr etmek küfrü gerektirmez; ama böyle bir inkâr doğru olmaz.”⁸⁵

⁸³ Mehmet Efendioğlu, “Müdrec”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/473.

⁸⁴ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 32.

⁸⁵ Mekkî, *el-İbâne*, 52; Mahmud Şevket Öztürk, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâât Adlı Eseri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 46. Öztürk, alıntı yaptığımız bölümün dipnotlarını vermemiş sadece kendisinin alıntı yaptığı eserleri bölümün başında zikretmiştir. Şöyle ki;

Ayrıca Mekki, Mushaf'a muhalefetten kastın kelime ziyâde ve noksanlığı şeklinde muhalefet olduğunu belirtmiş, Mushaf imlâsına lafız ziyâdesi şeklinde muhalefeti içeren okuyuşların, istinsâh faaliyetinde esas alınmış olan bir okuyuş olmasının ihtimal dâhilin de olmadığını belirtmiştir.

1.5.2. Fahreddin Râzî'nin Görüşü

Fahreddin Râzî'nin, eserini temellendirmek ve açıklık kazandırmak amacıyla, özellikle meşhur yedi kıraati esas aldığı; çok sık olmasa da aşere imamlarından Ebû Câ'fer (öl. 130/747-48) ve Ya'kûb'un (öl. 205/821) kıraatlerini dikkate alarak kıraatleri; mütevâtir, meşhur, şâz ve müdrec olmak üzere dört isim altında zikrettiği görülmektedir. Bu minvalde Râzî'nin kendisinden önce yapılan tasnifleri esas alarak kıraatleri bu hal üzere değerlendirdiğini söylememiz mümkündür.

“Örneğin o, Hac sûresinin son âyeti olan yetmiş sekizinci âyetin tefsirinde rivayet edilen kıraatler hakkında değerlendirmelerde bulunurken isim zikretmeksizin şâz kıraatlerde olduğu gibi müdrec rivayetleri de eleştirdiği görülmektedir. Bu tarz fazlalıkların Kur'ân-ı Kerim'de bulunamayacağını, bu şekildeki rivayetlerin ancak tefsir kabilinden değerlendirilmesiyle sahih olabileceğini, aksi halde âyetlerin nakledildiği gibi bu rivayetlerin de nakledilmesi gerektiğini”⁸⁶ ifade etmektedir.

1.5.3. İbnü'l-Cezerî'nin Görüşü

İbnü'l-Cezerî, “Sahâbe bazen kıraatlerin içine izah ve beyan kabilinden olmak üzere tefsir ilâve ediyorlardı. Çünkü onlar Allah'ın Elçisi'nden Kur'an olarak hangi âyet ve sûreleri aldıklarını kesin olarak biliyorlardı. Birbirine karıştırma hususunda kendilerinden emin idiler. Muhtemel ki bazıları, tefsiri olan kelimeleri âyetlerle birlikte yazmışlardır.”⁸⁷ Diyerek âyetlere yapılan eklemelerin Kur'anî bir okuyuş olmadığı, sadece tefsir ve izah açısından yapılan ilâveler olduğunu açıklamıştır.

“Abdül Fettah İsmâil Şelebî tarafından 1960 yılında tahkik edilmiş ve Mısır'da en-Nehzâ kitabevi tarafından basılmış kitapla, Fatih Çollak'ın 2003 senesinde yapmış olduğu çevirisinden istifade edilmiştir” demiştir.

⁸⁶ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtihü'l-Ğayb* (Beyrut: Dârü İhyau't-Turasi'l-Arabi, 1999), 1/23/255; Yahya Balcı, *Sahâbe Kıraatlerinin Tefsire Yansımaları-Râzî Örneği-* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 31.

⁸⁷ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî Kırââtî'l-Aşr*, thk. Muhammed Temim Mustafa ez-Zehebî (Cidde: Mektebetü Dari'l Huda, 1994), 1/15-16.

1.5.4. Süyûtî'nin Görüşü

Süyûtî, âyetlere yapılan ilâveler hakkında, “Kur'an metnine ilâvede bulunan sahâbe, kıraate ilâve ettikleri tefsirî kelimeleri, izah ve beyân olmak üzere getirmişlerdi. Çünkü bunlar Kur'an'ı, Hz. Peygamber'den öğrendikleri için âyetin özgün metnini biliyorlardı. Muhtemeldir ki, sahâbeden bazıları, tefsiri kelimeleri, âyetle birlikte yazmışlardı. Böylece bazı sahâbîlerin, kıraatin tefsir ile okunmasına cevaz verdiğini söyleyenler yalan söylemiştir.”⁸⁸ sözleriyle tefsir mahiyetindeki müdrec rivayetler hakkında açıklamalarını yapmıştır.

1.5.5. Arif Güneş'in Görüşü

Güneş, “*Kur'ân-ı Kerîm'in Okunmasında Harf-Kırâat-Yazı Kavramı ve İlişkileri*” başlıklı doktora tezinde müdrec rivayetlerle ilgili bize şunları aktarmaktadır.

“Dört kıraat imamı tarafından okunmamış bulunan ve bir kısmı sahâbeye isnad edilen bazı kıraatler de vardır. Şâz kıraatler meyanında incelenebilecek olan bu tür kıraatler, genelde, ya Mushaf'taki bir kelimenin yerine konulan eş anlamlı başka bir kelime olarak, ya da dört imamın da okumadığı, bir ilâve olarak çıkmaktadır. On dört kıraatte okunmamış olan bu tür kıraatlere ‘müdrec kırâat’ denilmektedir.⁸⁹ Bu tür ilâvelerin, Mushaf metninde bulunmadığı hususunda âlimler arasındaki görüş birliği dikkate alınacak olursa, Kur'an olmadığı kesinlik kazanmış olur. Dolayısıyla bunların, ‘kıraat’ kavramı içinde mütâlâa edilemeyeceği açıktır. O halde sahâbîler, bu tür ilâveleri, Mushaf'larına ilgili âyet ve kelimenin tefsir ve izahı olarak yazmışlardır.”⁹⁰ şeklinde bilgiler sunmaktadır.⁹¹

Dikkat edilecek olursa Güneş, şu ana kadar aktardığımız bilgiler dışında farklı bir cümle kullandı, “On dört kıraatte okunmamış olan”. Sonuç olarak şâz kıraat imamlarının bile okumadığı rivayetleri, Kur'an ve kıraat olarak kabul etmemiz mümkün değildir.

Ayrıca Güneş, aşağıda vereceğimiz ve buna benzer rivayetleri göz önünde bulundurarak şöyle bir meseleyi tartışmaktadır: Übey b. Ka'b'dan bildirildiğine göre: Hz. Peygamber (sas.) şöyle buyurmuştur:

⁸⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/78.

⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/13.

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14.

⁹¹ Güneş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Okunmasında Harf-Kırâat-Yazı Kavramı ve İlişkileri*, 48.

“-Ey Übey! Bana Kur’an okutulurken: ‘Bir harf üzere mi, yoksa iki harf üzere mi?’ denildi. Yanımda bulunan melek: ‘İki harf üzere de!’ dedi. ‘İki harf üzere’ dedim. ‘İki harf üzere mi, üç harf üzere mi?’ denildi. Yanımda bulunan melek: ‘Üç harf üzere de!’ dedi. ‘Üç harf üzere’ dedim. Nihayet Yedi Harf’e ulaştı. Sonra: ‘Onlar ancak şâfidir, kâfidir. Eğer sen عَزِيزًا حَكِيمًا – سَمِيعًا عَلِيمًا desen, azap âyetini rahmet, yahut rahmet âyetini azapla bitirmedikçe, hepsi de doğrudur’ dedi.”⁹²

Süfyan b. Üyeyne (öl. 198/812), Abdullah b. Vehb (öl. 197/811), İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/922), et-Tahavî (öl. 321/933) ve İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1448) gibi âlimler bu hadisleri dayanak yaparak bu tür rivayetlerin vahiy kapsamında olduğunu savunmuşlardır.

Bu rivayetten Kur’an kelimelerinin yerlerinin değiştirilebileceği, hatta yerlerine eş anlamlı başka kelimelerin konulabileceği açıkça anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla Güneş de, ilk bakışta bu ve buna benzer rivayetlerin Mushaf yazısına uymayan ve bazı sahâbîlere isnad edilen rivayetlere dayanak olduğunu ifade etmektedir.⁹³ Ancak şöyle bir açıklama getirmektedir: “Mushaf dışı kıraatlere vahiy unsuru getiren bu yorum, Mushaf’ın güvenilirliği hususunda bir takım tereddütler ortaya çıkarmaktadır ki, bu bakımdan yorumun tutarlı olmadığını söyleyebiliriz.”⁹⁴ Nitekim Çetin’de meseleye şu açıdan izah getirmektedir:

“Peygamberimizin bu ifadelerini yanlış anlamamak gerekir. Bu, ‘manasını tersyüz etmedikçe, Kur’an’ı istediğiniz gibi okuyabilirsiniz’ anlamına gelmez. Bundan şu anlaşılabılır: ‘Kur’an yedi harf üzere indirilmiştir. Böylece Kur’an kıraatinde kolaylık sağlanmıştır. Bu bakımdan öğretilen kıraatlerden birisiyle okumak yeterlidir, çünkü hepsi de şâfidir, kâfidir; tartışma konusu yapmamak gerekir.”⁹⁵

1.5.6. Mehmet Maşuk Acar’ın Görüşü

Acar, “*Kıraat İlminde Şâz Olgusu*” başlıklı doktora tezinde müdrec rivayetlerle ilgili bize şunları aktarmaktadır.

⁹² Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, (İstanbul: 1981), Vitr, 22.

⁹³ Güneş, *Kur’ân-ı Kerim’in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri*, 123.

⁹⁴ Güneş, *Kur’ân-ı Kerim’in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri*, 132.

⁹⁵ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 55.

“Ne var ki kiraat tarihinin hemen hiçbir safhasında kabul görmeyen müdrec kiraatleri şâz kiraatlerle (makbûl ve merdûd kısımlarına ayırmadan) aynı potada değerlendirmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü şâz kiraatlere veya bunların en azından bir kısmına tarih içerisinde sahîh olmadıkları veya mevzû oldukları için değil, yaygın olmadıkları veya pratikte takipçileri bulunmadığından şâz denildiği⁹⁶ tespitini göz ardı edemeyiz. Müdreclerin ise kiraat değeri olmadığından sıhhat değeri anlamında şâz kiraatlerle aynı kefedede değerlendirilmesinin imkân dâhilinde olmadığı anlaşılmaktadır. Şu kadarı var ki tarihi süreçte bu özellikteki kiraatlere de şâz dendiğinden bu noktada bir ayırıma gidilmesinin ve şâz kiraat taksimimizin “merdûd” sınıfına dâhil edilmesinin bir gereksinim haline geldiği söylenebilir.”⁹⁷

Dolayısıyla tüm bu görüşler çerçevesinde ve elde edilen bulgularla biz de birazdan tanımımızı yapacak ve yeni kiraat tasnifimizi ortaya koymaya çalışacağız .

1.6. Müdrec Rivayet Bağlamında Kiraat Tasnifi

Kiraatleri sınıflandırma çalışmaları zikretmiş olduğumuz gibi ikili, üçlü ve altılı sınıflandırmalarla sınırlı kalmamış, geçmişten bugüne birçok yeni çalışma yapılmıştır.⁹⁸ İlk dönemlerde yapılan tasnif çalışmaları ile İbnü'l-Cezerî sonrası tasnif çalışmaları arasında çeşitlilik itibarıyla pek tabii bazı farklılıklar olmuştur. Bu noktada dikkat çeken hususlardan biri, ilk dönemlerde yapılan kiraat tasnifi içine sadece kiraat olma özelliği taşıyan sahih ve zayıf sınıflara yer verilmişken daha sonraki dönemler de müdrec ve mevzû gibi aslında kiraat olmadığı halde buna rağmen kiraat tasnifi içinde bunlara da yer verilmiş olmasıdır. Doğrusu bu gibi çalışmalarla gerçekte kiraatlere ne yeni bir ilâve yapılmış ne de bir eksiltmede bulunulmuştur. Bizce, yapılan bu çalışmalar, doğrudan ya da dolaylı olarak kiraatlerle ilişkilendirilebilecek naklî mirasın tamamının derli toplu bir halde kiraat bütünü içine yerleştirmekten ibaret olduğudur. Nitekim çağdaş araştırmacılardan Mehmet Dağ'da yeni bir tasnif çalışması ortaya koymuştur.

⁹⁶ Mehmet Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair”, *Marifet Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2007), 103-104.

⁹⁷ Mehmet Maşuk Acar, *Kiraat İlminde Şâz Olgusu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 58. Acar, merdûd kavramını kendi tasnifi içinde; “Tarihte “şâz” diye isimlendirilmiş olup üç kriterden birini veya tümünü barındırmayanlar” şeklinde tanımlamaktadır.

⁹⁸ Geniş bilgi için bk. Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 59-62.

Mehmet Dağ’a göre Sened ve Metin Açısından Kıraat Çeşitleri		
Sahih	Zayıf	Mevzû
1. Mütevâtir 2. Meşhur 3. Âhâd	1. Şâz 2. Âhâd 3. Müdrec	Mevzû

Tablo 4: Mehmet Dağ’a Göre Sened ve Metin Açısından Kıraat Çeşitleri

Buna göre Mehmet Dağ, kıraatleri önce sahih, zayıf ve mevzû olmak üzere üçe ayırmış, sonra da sahih kıraat başlığı altında mütevâtir, meşhur ve âhâd kıraatlere; zayıfın altında ise âhâd, şâz ve müdrec kıraatlere yer vermiştir. Burada dikkati çeken husus hem sahih kıraatler hem de zayıf kıraatler başlığı altında ayrı ayrı âhâd kıraatlere yer verilmiş olmasıdır. Mehmet Dağ bunu izah ederken sahih başlığı altında yer verdiği âhâd kıraati; “sika bir râvi tarafından tâbiîne, oradan da tebeu’t-tâbiîne muttasıl senedle rivayet edilen, kendisinde “şüzûz ve illet” bulunmayan, Arap gramerine ve resm-i mushafa uygun olan kıraatler” şeklinde tanımlamıştır.⁹⁹ Zayıf kıraat başlığı altında yer verdiği âhâd kıraati ise, “senedi sahîh olmakla birlikte ya resm-i mushafa ya da Arap gramerine uymayan kıraat” şeklinde tarif etmiştir.¹⁰⁰ Müdrec ilâveleri ise zayıf kıraatlerin üçüncü sırasına yerleştirmiş ve ondan önce de şâz ve âhâd kıraatlere yer vermiştir.

Mehmet Dağ’ın’da tezinde ifade etmiş olduğu gibi kendi tasnifinin nihâî bir tasnif olduğunu söylemiyor oluşu¹⁰¹ ve eserler arasında tasniflerin tanımı olarak net tariflerin yapılmış olması bizi onun tariflerini kısmen kullanmaya ve müdrec rivayetler konusunda elde ettiğimiz bulgularla birlikte yeni bir tasnif çeşidi ortaya çıkarmaya yöneltmiştir.

Böyle bir çalışma yapılırken bir yandan hadis ilmi tasnif ve literatür birikiminden faydalanılmış diğer taraftan ilm-i kıraatte kıraat kavramına yüklenen anlam dikkate alınmıştır. Zira kıraat ilminde kıraat denince ilk akla gelen ve kendisiyle kast edilen husus; kendisiyle Kur’an’ın okunmasıdır. Bu anlamda zayıf kıraatlerle Kur’an’ın okunup okunmadığı tartışmalı olsa da nihayet bu tür kıraatler de ihtimal dâhilinde de olsa bir çeşit kıraattir. Kaldı ki ilk dönemlerde henüz daha kıraatler bir bütünden ve

⁹⁹ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 50.

¹⁰⁰ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 54.

¹⁰¹ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 61.

sahih-zayıf diye bir ayrım yapılmamışken doğal olarak zayıf kıraatlerle de Kur'an okunmuştur. Ancak tasnif dönemiyle birlikte bu kıraatlerin zayıf kıraat kategorisinde yer alması bu birikimin sahih kıraatler düzeyinde bir senetle sonraki dönemlere taşınamamış olmasındandır. Müdrece gelince filhakika bunlar ilk dönemde de sonraki dönemlerde de tefsîrî mahiyette açıklamalar olarak kabul gören ilâvelerdir. Bu ilâvelere hiçbir dönemde kimse Kur'an'ın kendisiyle okunduğu kıraat nitelemesinde bulunmamıştır. Dolayısıyla bunları tasnif olarak da kıraat kavramından ayırtırmak gerekir.

İlk olarak tasnifimizi tablo şeklinde gösterip akılda daha iyi kalmasını ve buna göre düşünülmesini arzuladık. Yeni tasnif denememize tasnif açısından dörtlü tasnif, kavramların içeriğinin doldurulması açısından ise kısmen Mehmet Dağ'ın taksim içeriği hareket noktamız olacaktır. Bu anlamda yukarıda da ifade edildiği gibi hadis usulünden de faydalanacağız.

Sahih Kıraatler	Zayıf Kıraatler	Müdrece Rivayetler	Mevzû Rivayetler
Mütevâtir Meşhur Âhâd	Merfû Şâz		Merfû Müdrece Mevkuf Müdrece Maktû Müdrece

Tablo 5: Müdrece Rivayet Bağlamında Kıraat Tasnifi

1.6.1. Sahih Kıraatler

Sahih kıraat, “Sika râviler tarafından muttasıl senedle rivayet edilen, kendisinde şüzûz ve illet bulunmayan, Arap gramerine ve resm-i Mushafa uygun olan kıraatlere”denir.¹⁰²

- Senedin İttisâli; kıraatin her bir sika râvi tarafından kendisinden önceki sika râvilerden kesintisiz olarak nakledilmesi ve bunun tüm tabakalarda böylece devam etmesidir.¹⁰³

¹⁰² İbnü'l-Cezerî, 1/15; Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 47; Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 221; Bırışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 85; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 59.

¹⁰³ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 47.

- Şüzûz ve İllet; şüzûz, sika bir râvinin kendisinden daha sika olan bir râviye muhâlif rivayette bulunması ve infirad etmesidir. İllet ise, vehim neticesinde hadis/âyetin sıhhatine engel olacak ve âlimler tarafından farkedilebilecek olan her türlü kusurdur.¹⁰⁴
- Arap Gramerine Uygunluk; Arapça'nın gramer kaidelerinden birine –bir vecihle bile olsa- ister fasîh, ister efsâh, ister üzerinde icma' edilmiş, isterse muhtelefun fîh olsun dil kâidelerinin vecihlerinden birine uygun olması kastedilmektedir.¹⁰⁵
- Mushafa Uygunluk; kıriteri de, kıraatin –takdirene de olsa- Hz. Osman Mushaflarından birine uygun olması şeklinde belirlenmektedir.¹⁰⁶

Sahih kıraatin altına râvinin sayısı açısından ayırdığımız tasnif sıralamasına geçebiliriz. Burada Mehmet Dağ'a göre tanımlar yapılmış olup, başka tanımlar için dipnotta eser bilgilerine yer verilmiştir.

1.6.1.1. Mütevâtir Kıraat

Mütevâtir kıraat, “*Tabakadan tabakaya yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan sika râviler tarafından muttasıl senedle rivayet edilen, kendisinde şüzûz ve illet bulunmayan, Arap gramerine ve resm-i Mushafa uygun olan kıraatlere*” denir.¹⁰⁷ Kaynaklarda bu tür kıraatlere on imamdan nakledilen kıraatler örnek olarak gösterilebilir.

1.6.1.2. Meşhur Kıraat

Meşhur kıraat, “*Tabakadan tabakaya sika râviler tarafından muttasıl senedle rivayet edilen ancak tevâtür derecesine ulaşmayan, kendisinde şüzûz ve illet bulunmayan, Arap gramerine ve resm-i Mushafa uygun olan kıraatlere*” denir.¹⁰⁸

1.6.1.3. Âhâd Kıraat

Âhâd kıraat, “*Her tabakada bir sika râvi tarafından muttasıl senedle rivayet edilen, kendisinde ‘şüzûz ve illet’ bulunmayan, Arap gramerine ve resm-i Mushafa uygun olan*

¹⁰⁴ Yücel, *Hadis Usûlü*, 172; Çakan, *Hadis Usûlü*, 106.

¹⁰⁵ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 48.

¹⁰⁶ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 48.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in*, 15; Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 49; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 230; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 88.

¹⁰⁸ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/430; Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 49; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 232; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 90.

kıraatlere” denir.¹⁰⁹

Görüldüğü üzere sahih kıraat çatısı altındaki üç kıraatin tek farkı mütevâtir kıraatin sika râviler tarafından, meşhur kıraatin en az sika iki râvi tarafından, âhâd kıraatin ise bir sika râvi tarafından nakledilmiş olmalarıdır. Her ne kadar bazı âlimler bazı âhâd kıraatleri şâz kategorisinde değerlendirse de bizim de kabul ettiğimiz Mehmet Dağ’ın tarifine göre her âhâd, sahih kıraatin bir çeşididir. Bu kıraatler sahih kıraatin tüm özelliklerini taşıdığı için kanaatimizce hepsi Kur’an’dırlar. Kur’an olduğu içinde kıraat olarak zikredilmişlerdir.

Ancak Mehmet Dağ, bir metnin vahiy olabilmesi için onun kesinlikle tevâtüren nakledilmesi gerektiğini vurgular. Bunu kıriter olarak belirlediği için meşhur ve âhâd kıraat konusunda kesin olarak bunlar vahiydir veya değildir, deme cesaretini kendinde bulamadığını ifade eder.¹¹⁰ Dolayısıyla her iki kıraat çeşidini, tıpkı mütevâtir olmayan sahih hadisler gibi değerlendirilebileceğini düşünür.

1.6.2. Zayıf Kıraatler

Yukarıda görüldüğü üzere sahih kıraat için altı adet şart ortaya çıkmıştı. Bunlar; Senedin ittisali, râvilerin sika oluşu, şüzûz ve illetten âri olması, Arapça’ya ve resmi Mushafa uygun olmasıydı. Dolayısıyla zayıf kıraati de, “*Sahih kıraatin altı şartından birinin veya birden fazlasının bulunmadığı rivayet çeşidine verilen isim*” şeklinde tanımlayabiliriz.¹¹¹

1.6.2.1. Merfû Kıraatler

Merfû kıraat, “*Senedi sahih ancak şöhret derecesine ulaşmayan, ya Arap gramerine ya da hatt-ı Mushafa uymayan, Hz. Peygamber’e nispet edilen zayıf kıraat çeşidine*” denir.¹¹²

Mehmet Dağ, bu çeşit kıraati âhâd kıraat olarak zikretmiştir. Burada merfû kıraatin sahih kıraatin altındaki âhâd kıraatle karıştırılmaması için şöyle bir ayırıma gitmiş olduk. Biz bu tür kıraatleri Arap gramerine ya da hatt-ı Mushafa uymaması dolayısıyla

¹⁰⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/242; Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 49; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 232.

¹¹⁰ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 73.

¹¹¹ İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-Neşr*, 3; Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 53; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 233; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 93.

¹¹² Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 54.

Kur'an olarak görmediğimiz için ibadetlerde kıraat olarak okunamayacağını ancak Hz. Peygamber'e nispet edilmesinden dolayı da bu okuyuş tarzının “Merfû kıraat” olarak isimlendirilmesinin daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

1.6.2.2. Şâz Kıraatler

Şâz kıraat, “– senedindeki inkıttadan veya râvinin sikalığını bozacak hallerden dolayı - Senedi sahih olmayan, ya Arap gramerine ya da hatt-ı Mushaftan birine veya ikisine muvafakatı imkân dâhilinde olan kıraatlere” denir.¹¹³

Görüldüğü üzere şâz kıraati merfû kıraatten ayıran husus, senedin sahih olmaması ve merfû kıraate nazaran Arap gramerine ya da hatt-ı Mushaftan birine veya ikisine uygunluğu imkân dâhilinde olmasıdır. Hâlbuki merfû kıraatte bu iki şarttan birine uygun olmaması özelliği yer alıyordu.

Zayıf kıraatler altında incelediğimiz merfû ve şâz kıraatler, âlimlerin ittifakıyla zayıf hadis kabilinde değerlendirilmekte ve kendileriyle tıpkı zayıf hadisler gibi amel edilmektedir. Bu kıraatlerin Kur'an olarak değerlendirilmemesi ve tilâvetinin câiz olmaması; inkârının ise küfrü gerektirmeyeceği konusunda da âlimler görüş belirtmişlerdir.¹¹⁴

1.6.3. Müdrec Rivayetler

Müdrec rivayetin senedindeki inkıta şâzla paralellik gösterirken diğer bir şart resm-i Mushafa aykırı olması da Merfû rivayetle paralellik arz etmektedir dolayısıyla bizde bunları göz önünde bulundurarak müdreci çeşitlerine ayırdık.¹¹⁵

1.6.3.1. Merfû Müdrec Rivayet

Merfû müdrec rivayeti, “Senedi sahih ancak şöhret derecesine ulaşmayan, Arap gramerine uygun, hatt-ı Mushafa uymayan, Hz. Peygamber'e nispet edilen ilâve rivayet çeşidine denir” şeklinde tanımlayabiliriz.

¹¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 3; Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 53; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 233; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 93.

¹¹⁴ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 73.

¹¹⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/243; Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 55; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 233; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 96.

Merfû kıraatte bir kelimenin yerini başka bir kelime alırken (Rafrâfin yerine Rafârîfin)¹¹⁶ gibi, aynı şartlar içinde âyetin metnine ilâve yapıldığı zaman “Merfû müdrec rivayet” olmaktadır. Örneğin (Ve’s-salâti’l vustâ)¹¹⁷ âyetinden sonra (Salâtu’l-asr) ilâvesi gibi.¹¹⁸ Merfû müdrec rivayet, hatt-ı Mushafa uymaması dolayısıyla zayıf kıraat kısmına girse de müdrec rivayetler âyetlerde yer alan bir kelime yerine başka bir kelime olarak yahut harf değişikliği şeklinde olmayıp âyete yapılan ziyâdeler olduğu için onu farklı bir başlık altında zikretmeyi uygun gördük.

1.6.3.2. Mevkuf Müdrec Rivayet

Mevkuf müdrec rivayet, “Tefsir kabilinden sahâbenin ilâveleri olması hasebiyle resm-i Mushafa aykırı, Arap gramerine uygun olan rivayetlere” denir. Dikkat edilirse bu çeşit müdrec, merfû müdrec rivayet gibi Hz. Peygamber’e değil sahâbeye nispet edilen rivayetlerdir ve merfû müdrec’te olduğu gibi senedi sahih ancak meşhur derecesine ulaşmamış rivayet değil senedi zayıf olmayan rivayettir.

1.6.3.3. Maktû Müdrec Rivayet

Maktû müdrec rivayeti ise, “Tefsir kabilinden tâbiî’nin ilâveleri olması hasebiyle resm-i Mushafa aykırı, Arap gramerine uygun olan rivayetlere” denir tanımıyla ifade edebiliriz.

1.6.3.4. Müdrec Rivayetler Hakkında Diğer Hususlar

Burada şu hususa dikkat çekmek istiyoruz; Mehmet Dağ, ona göre zayıf kıraatler altında zikretmiş olduğu âhâd kıraat başlığında âhâd kıraat hakkında “hem bir kelimenin yerine başka bir kelime aldığı gibi, hem de âyetin metnine ilâve de olmaktadır” der.¹¹⁹ Yani bize göre zayıf kıraat altında zikretmiş olduğumuz merfû kıraatin Hz. Peygamber’e nispet edilebildiğini söyler. Bizde buna istinaden müdrec rivayeti “merfû müdrec” olarak bir çeşide ayırdık. Ancak Mehmet Dağ’ın, “Kıraat-vahiy-sünnet ilişkisi” başlığı altında “müdrec kıraat her ne kadar Hz. Peygamber’e nispet edilmiyor ise de”¹²⁰ şeklinde açıklama yapması bize burada bir çelişkinin olduğunu gösteriyor. Hâlbuki bizim yukarıda yapmış olduğumuz gibi müdrec rivayet ayrılmış olsaydı bu duruma

¹¹⁶ er-Rahmân 55/76.

¹¹⁷ el-Bakara 2/238.

¹¹⁸ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 55.

¹¹⁹ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 55.

¹²⁰ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 73.

düşülmeyebilirdi. Çünkü biz onun zayıf kıraat başlığı altında açıkladığı âhâd kıraati, bir kelimenin yerine başka bir kelime yahut başka bir harf ya da harekenin farklılığını kastederek ‘merfû kıraat’ olarak, âyetin metnine ilâve olan kısmını da ‘merfû müdrec rivayet’ olarak isimlendirdik. Hz. Peygamber’e nispet edilmeyen ancak –sahâbenin âdil olmasından dolayı- sahâbenin bunu Hz. Peygamber’den işitmiş olabileceği ya da tamamen kendi tasarrufu ile tefsir kabilinden bir ilâve yapmış olabileceğinden dolayı da ‘Mevkuf müdrec rivayet’ olarak, tâbiînden gelen rivayetleri ise ‘Maktû müdrec rivayet’ olarak ayırdık.

Görüldüğü üzere tasnif ve çeşitlerde büyük ölçüde teorik bir yapıyla kısaca tanımlardan bahsedildi. Çünkü kıraat âlimleri tarafından sahih ve zayıf olarak değerlendirilen kıraat ve rivayetler bizim burada ayırdığımız mütevâtir ve meşhur gibi ayrılmadan tek bir çatı altında zikredilmiştir. Öz eleştiri olarak bizim Arapça ve tabakât konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmamamız dolayısıyla ve Mehmet Dağ’ın da ifade ettiği gibi, “tüm kıraat birikiminin senedleriyle bir araya getirilip bu dökümanların ittisal ve inkıta açısından değerlendirilmesi, metin açısından ortaya konan şartların kritiğinin yapılması ve ayrılması gibi”¹²¹ konuların hâlâ ele alınmayı bekleyen konular olması dolayısıyla bu konuda eksikliğimizin farkındayız ve bu sebeplerden ötürü örneklendirme konusunda ayırım yapamadığımızı ifade etmek isteriz.

Hal böyle olunca biz her ne kadar müdrec rivayetleri merfû, mevkuf ve maktû olarak senedin kaynağına göre ayırmış olsakta örneklendirme konusunda rivayetler henüz ayrılmamış ele alınmayı bekleyen konu olması sebebiyle bu çeşit rivayet, söz konusu mesele çözülünceye dek tek bir başlık altında şu şekilde bir tanımla da kullanılabilir.

Müdrec rivayet; Resm-i Mushafa aykırı, Arap gramerine uygun, tefsir kabilinden âyetlere ilâve olmasıyla birlikte bazı rivayetlerinin şöhret derecesine ulaşmasa da senedi sahih olup Hz. Peygamber’e nispet edilebilen, bazı rivayetlerinin ise sahâbe ve tâbiî’ne nispet edilebilen zayıf rivayetler olması sebebiyle Kur’an ve kıraat olmayan rivayetlere denir.

¹²¹ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 62.

1.6.4. Mevzû Rivayetler

Mevzû rivayet, “*Senedi veya metni yahut her ikisi birden uydurma olan, senedindeki râvisi ‘kizb’ ile vasıflanan rivayet çeşidine*” denir.¹²²

Mevzû rivayet ‘uydurulmuş olma’ açısından diğer zayıf kıraatlerden farklılaştığı için müstakil bir grup halinde ayırmayı uygun gördük. Çünkü kıraat çeşitlerine bakıldığında zayıf şeklinde vasıflandırdığımız kıraat ve rivayet çeşitlerinin pratikte şu veya bu şekilde kullanıldığı müşahede edilmektedir. Nitekim merfû ve şâz kıraatlerin âyetlerin yorumlanmasında delil olarak kullanılması, müdrec’in ise tefsiri bir açıklama gibi fonksiyonunun olmasına rağmen mevzû’nun hiçbir kullanım alanının olmaması bizi bu nokta da ayırma sevk eden etkenlerden biri olmuştur.

1.7. Kavramı Kullanan Diğer İlimler

Müdrec kavramının tarihsel sürecini ve tasnif denememizi tamamladıktan sonra kavramın hangi ilimler tarafından ne anlamda kullanıldığını bilmekte önemlidir. Çünkü müdrecin diğer ilmî disiplinler arasındaki yeri ve önemi, kullanılış biçimi kavramın değeri açısından önem arz etmektedir. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere müdrec kavramı hadis ilmiyle kullanılmaya başlanmıştır. Şimdi bizde hadis ilmiyle başlayarak müdrecin kullanım alanlarıyla ilgili bilgi vermeye çalışacağız.

1.7.1. Hadis İlmi

Müdrec kavramının hadis ilmindeki kullanımıyla alakalı tarifleri vererek konumuza giriş yapalım. Müdrec kavramını sahih, hasen ve zayıf arasında müşterek hadis neveleri başlığı altında ele alan Talat Koçyiğit (öl. 2011) onu şöyle tanımlamaktadır:

“Metninde veya isnadında, hadis aslından olmayan ziyadeleri muhtevi hadislere mudrac denilmiştir. İdrac, bir şeyi bir şeye eklemek, ilâve etmek manasındadır. Hadiste idrâc, hadis aslında olmayan sözlerin ona eklenmesidir.” Bu tarife göre râvi, hadisi rivayet ederken, ona, kendisinin veya başkasının sözünü de ekler ve dinleyen başka bir kimse, bu ilâveyi de hadisten zanneder. Bu suretle, mesela birinci tabakadan bir râvinin idrâcı, müteakip tabakalarda hadis bir kısmı olarak nakledilir. İdrac, ancak aynı hadis, Hz. Peygamber’den başka bir isnâdla rivayet

¹²² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/20; Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 60; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 233; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60; Bırışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 97.

edilmesi halinde anlaşılır. Bununla beraber, Hz. Peygamber'in söylemesi aklen mümkün olmayan bazı ibarelerin de râvilerin idrâcından olduğu, hadislerle vakıf olan imamlar tarafından kolayca anlaşılır.¹²³

Tarıftan anlaşıldığı üzere hadis ilminde kıraat ilmine nazaran müdrec hadis sadece metinde olan ziyadeleri değil senedde olan ziyadeleri de kapsamaktadır. Ayrıca hadislerle vâkıf olan imamlar haricinde hadiste müdrec ilâvenin anlaşılması için ancak aynı hadisin, Hz. Peygamber'den başka bir isnâdla rivayet edilmesi gerektiği zikredilir.

Kıraat ilminde ise, gerek bu notları tutan sahâbî ve gerekse Kur'an'ı Hz. Peygamber ya da sahâbîden alan ilk nesil, bu tür ilâveleri Kur'an metniyle karıştırmadan ayırt edebilmişlerdir. Ancak ne zaman ki İslam toprakları genişlemiş, farklı kültürlere mensup insanlar İslam'a girmeye ve dolayısıyla Kur'an'la tanışmaya başlamış işte o zaman ana metne yapılan ilâveler birbirine karıştırılır olmaya başlanmış, kimileri bunları ana metinden bir parça, kimileri ise farklı bir kıraat olarak algılamaya başlamıştır.¹²⁴ İrfan Çakıcı ise bütün bunların İslam toplumunda ihtilâfların artmasına sebep olduğunu ve sahâbîyi Mushaflar üzerinde birlik sağlama yönünde harekete geçirdiğini şu sözlerle açıklığa kavuşturmuştur:

“Mushafların çoğaltılması sırasında ihtilâfları önlemeye yönelik uygulamalardan biri de özel not ve benzeri dokümanların imha edilmesi olmuştur. Bilindiği üzere çoğaltılan Mushafların hiç birinde bu tür ilâvelere yer verilmemiştir. Yapılan uygulamayla ümmet içinde birlik sağlanmış ve insanlarda, Kur'an metinleriyle bunların kenarlarına yapılan ilâveleri birbirinden ayırma yönünde bir farkındalık oluşturulmuştur. Zira böylelikle bu tür ilâveler, kıraat uygulamalarında olduğu gibi ana metnin farklı şekillerde okunması değil, açıklanması şeklinde ilâveler olduğu yaygın bir şekilde bilinir olmuştur. Bu tecrübe sonraki dönemlere taşınmış ve telif faaliyetlerinin artmasıyla birlikte kıraat âlimleri hangi kıraatin gerçekte yedi harf ruhsatına dayanan bir kıraat olduğu, hangilerinin ise müdrec olduğuna eserlerinde yer vermişlerdir. Bu çalışmalar sayesinde müdrecler kıraatlerden rahat bir şekilde ayırt edilebilmiştir.”¹²⁵

¹²³ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerh Takrîbi'n-Nevevî* (Mısır: 1959), 136; Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 122.

¹²⁴ Osman Keskiöğlü, *Nuzûlünden Günümüze Kur'an'ı Kerîm Bilgileri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 159.

¹²⁵ Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 184.

Hadis literatüründe müdrec vaki olduğu yere göre “müdrecü’l-isnad” ve “müdrecü’l-metn” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Sika râvilere muhalefet, senedin akışını bozmak için gerçekleştirilmiş ise, buna müdrecü’l-isnad, hadise ait olmayan bir sözün hadisin metnine katılmış olmasına müdrecü’l-metn denilmektedir.¹²⁶ Örnek verecek olursak;

Tirmizî’nin Süfyan es-Sevrî > Vâsıl, Mansûr, A’meş > Ebû Vâil > Amr b. Şurahbîl isnadıyla naklettiğine göre Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir: “Ey Allah’ın elçisi! En büyük günah nedir? diye sordum. O (sas.), Seni yarattığı halde Allah’a ortak koşmandır diye cevap verdi.¹²⁷ Hadisin Buhârî’deki rivayetinin isnadında Amr b. Şurahbîl bulunmamaktadır.¹²⁸ Dolayısıyla Tirmizî rivayetinde Amr b. Şurahbîl isnâda ilâve edilmiştir ve hadis, isnadı açısından müdrectir.¹²⁹

Hadisin metnine yapılan ilâve; metnin başında, ortasında veya sonunda meydana gelebilmektedir. Ayrıca sened ve metnin durumuna göre müdrec hadis sahih, hasen veya zayıf olabilir.¹³⁰ Biz burada sadece metnin baş tarafında bulunana örnek vermekle yetineceğiz:

Ebû Hüreyre’nin (öl. 58/678) rivayetine göre Hz. Peygamber (sas.), “Abdesti eksiksiz alın; cehennemde yanacak olan yıkanmamış topuk arkalarının vay haline” buyurmuştur. Hadisin baş tarafındaki “Abdesti eksiksiz alın” kısmı Hz. Peygamber’in değil, hadisi rivayet eden Ebû Hüreyre’nin sözüdür. Hadisi Ebû Hüreyre’den alanlar onun sözünü hadis zannederek rivayet etmişlerdir. Nitekim Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim (öl. 261/875) rivayetlerinde bu kısmın, Ebû Hüreyre’ye ait olduğu ifade edilmektedir.¹³¹ Âyette geçen müdrec ilâvere ileride örnekler verilecektir.

Müdrec tabiri ilk üç asırda belli bir tanımı yapılmadan mevzû, muallel, maktûb, muztarib ve münker gibi terimlerle birlikte hadisin zayıf ve metrûk olduğuna işaret etmek üzere kullanılmıştır. Terim üzerinde ilk defa duran ve onu açıklayan Hâkim en-

¹²⁶ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 88; Çakan, *Hadis Usûlü*, 122.

¹²⁷ Tirmizî, “Tefsir”, 25.

¹²⁸ Buhârî, “Tefsir”, 2.

¹²⁹ Yücel, *Hadis Usûlü*, 204.

¹³⁰ Efendioğlu, “Müdrec”, 31/473.

¹³¹ Buhârî, “Vudû”, 29; Müslim, “Tahâret”, 25-26; Yücel, *Hadis Usûlü*, 204.

Nîsâbü'rî olmuş, ardından Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) bu konuda müstakil bir eser yazmış, diğer hadis usulcûleri de aynı bilgileri eserlerinde tekrarlamışlardır.¹³²

İfade edildiği üzere müdrec hadislerle ilgili telif edilen ilk eser Hâtîb el-Bağdâdî'ye aittir. Onun *el-Fasl li'l-vasli'l-müdrec fi'n-nakl* isimli eseri senedinde ve metninde idrâc bulunan 111 rivayet ihtivâ etmektedir. Ancak bunların bir kısmının müdrec olmadığı belirtilmektedir.¹³³

1.7.1.1. Müdrec Hadisleri Konu Alan Eserler:¹³⁴

- İbn Hacer el-Askalânî söz konusu eseri yeniden düzenlemiş ve çalışmasına *Ta'rîf (Takrîb)ü'l-menhec bi-tertîb(takrîb)i'l-müdrec* adını vermiştir.¹³⁵
- İbn Hacer el-Askalânî'nin *Takvîmü's-sinâd bi-müdrecci'l-isnâd* adıyla bir çalışmasının daha bulunduğu belirtilmektedir.¹³⁶
- Süyûtî, İbn Hacer'in eserinden sadece metninde idrâc bulunan yetmiş kadar rivayeti senedlerini hazfederek *el-Medrec ile'l müdrec* isimli eserinde bir araya getirmiştir.¹³⁷
- Abdülazîz b. Muhammed b. Sıddîk el-Gumârî, *Teshîlü'l-Medrec ile'l müdrec*'inde Süyûtî'nin mezkûr eserindeki rivayetleri alfabetik sıraya koymuştur.¹³⁸
- Mehmet Yılmaz, *Sahîhayn'deki Müdrec Hadisler ve Bunların Genel Değerlendirmesi* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹³⁹
- Mustafa Aydın, *El-Hatîp el- Bağdâdî'nin El-Fasl Li'l-Vasli'l-Müdrec Fi'n-Nakl Adlı Eseri Bağlamında Müdrec Hadisler Ve Değeri* adıyla yüksek lisans tezi ve aynı adla makale hazırlamıştır.¹⁴⁰

¹³² Efendioğlu, "Müdrec", 31/473.

¹³³ Eser 1418/1997 tarihinde Riyad'da Muhammed b. Matar ez-Zehrânî tarafından yayımlanmıştır.

¹³⁴ Efendioğlu, "Müdrec", 31/473.

¹³⁵ (en-Nüket, 2/811; Keşfü'z-zunûn, 1/465).

¹³⁶ (Süyûtî, Nazmü'l-'îkân, 48).

¹³⁷ (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Kuveyt: 1400).

¹³⁸ (Dımaşk, 1403).

¹³⁹ Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1994.

¹⁴⁰ Çukurva Üniversitesi, 2007; Mustafa Aydın, *el-Hatîp el- Bağdâdî'nin el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdrec fi'n-Nakl Adlı Eseri Bağlamında Müdrec Hadisler Ve Değeri*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18/1 (Haziran 2018): 479-511.

- Zeynep Ergin, *Hatîp el- Bağdâdî'nin El-Fasl Li'l-Vasli'l-Müdreç Fi'n-Nakl Adlı Eserindeki Müdreç Hadislerin Kütüb-i Tis'a Çerçevesinde Değerlendirmesi* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹⁴¹
- Ahmet Alpşahin, *Hatîp el- Bağdâdî'nin El-Fasl Li'l-Vasli'l-Müdreç Fi'n-Nakl Adlı Eserinin İlk Babında Yer Alan Rivayetlerin İncelenmesi* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹⁴²
- Kadir Paksoy, *Hadis Metodolojisinde İdrâc Ve Müdreç Hadisler -I- ve -II-* adıyla makale hazırlamıştır.¹⁴³
- Bünyamin Erul, *El-Fasl Li'l-Vasli'l-Müdreç Fi'n-Nakl* adıyla makale hazırlamıştır.¹⁴⁴

1.7.2. Tefsir İlmi

İlk nesilden itibaren vahyin anlaşılması hususunda hassas davranılması, kaynağını Kur'an ve sünnetin öğretilerinden almıştır. Çünkü birçok âyet ve hadiste muhataplar Kur'an üzerinde düşünmeye, öğrenmeye ve anlamaya teşvik edilmiştir. Bu anlamda vahyin gönderilişinin temel gayesini Kur'an; “*İnsanlar O'nu anlasınlar, üzerinde düşünsünler, ibret alsınlar*”¹⁴⁵ şeklinde açıklamıştır.

Kıraat farklılıklarının usul kısmı telaffuzla ilgili olup, meddin mertebeleri, imâleler, tahfif, teshil, tahkik, cehr, hems, ve ğunne gibi harflerin ve hareketlerin telaffuz şeklinde ve irap vecihlerinin çeşitliliğindeki ihtilâflar tefsir ilmi ile ilgili değildir.¹⁴⁶ Çünkü usul

¹⁴¹ Yalova Üniversitesi, 2015.

¹⁴² Gümüşhane Üniversitesi, 2019. Son üç teze <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> adresinden arama motoruna müdreç yazılarak ulaşılmıştır.

¹⁴³ Kadir Paksoy, *Hadis Metodolojisinde İdrâc Ve Müdreç Hadisler -I-*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 5/3 (Haziran 2005), 105-124; II-, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 5/2 (Nisan 2005), 213-230.

¹⁴⁴ Bünyamin Erul, *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdreç fi'n-Nakl*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 45 (2004), 307-311.

¹⁴⁵ Sâd 38/29.

¹⁴⁶ **Medd:** Lügatte, uzatma, çekme anlamında kullanılan bu kelime, kıraat terminolojisinde medd-i tabî'den hemze ve sükun sebebi ile, daha fazla uzatma anlamına gelmektedir. (Abdurrahman Çetin, Kur'an Okuma Esasları, 201.) **İmâle:** Lügatte, bir şeye doğru yönelmek ve meylettirmektir. Kıraat ilminde ise, elif'i “ya” harfine meylettirerek, elifi, elif ile ya arası bir sesle okumaktır. (Dağ, 71.) **Teshil:** Lügatte, kolaylaştırmak anlamına gelmektedir. Kıraat ilminde ise hemzeyi, ya hemze ile “ha” ; veya hemze ile “ya” ya da hemze ile “vav” karışımı bir sesle okumaktır. (Tetik, 188) **Tahkik:** Lügatte, bir şeyi tasdik etmek demektir. İstilahta ise, kıraatin hız bakımından en yavaş icrâ şeklidir. (Çetin, 325.) **Cehr:** Lügatte, ortaya çıkarmak veya sesin şiddetli söylenmesidir. İstilahta ise harfin mahrecine baskı yapılması ve nefes akıntısı olmadan okunmasıdır. **Hems:** Lügatte, gizli manasına gelmektedir. İstilahta ise harfin

kısmı, daha çok seslendirme kapsamına giren farklılıklar olarak görülmüş ve genel itibariyle bunların anlam üzerinde her hangi bir etkisinin olmadığı belirtilmiştir.¹⁴⁷

Tefsiri ilgilendiren kıraat farklılıkları ise kelimeleri oluşturan harflerle ve hareketlerle ilgilidir. Kıraatlerin ferşu'l-hurûf diye bilinen bu kısmı daha çok hareke ve harf değişikliği şeklinde kendini gösterir ve bunların anlam üzerindeki etkisi açık ve nettir.¹⁴⁸ Manaya etki etmesi yönüyle kıraat farklılıkları Kur'an lafızlarının okunuş şekliyle ilgili olduğu gibi, âyetleri oluşturan kelimelerin farklı lafızlar, değişik kalıplar ve çeşitli ilâvelerle okunması ile de alakalıdır. Bu, âyetin anlamına direk etki edecektir. Çünkü kıraat farklılıkları sonucu âyetlerde anlam zenginliği olduğu gibi anlam farklılıkları da olduğu bilinmektedir.¹⁴⁹ Bu nedenle özellikle ilk dönemlerden itibaren telif edilen lugavî/dilbilimsel, rivayet, dirâyet ve ahkâm tefsirleri, sahih ve şâz kıraat birikiminden istifade etmiştir.

Kıraat farklılıklarının âyetleri anlamlandırmada, göz ardı edilemeyecek bir yeri bulunmaktadır. Şöyle ki bu vecihler kimi zaman aynı anlamı farklı lafızlarla ifade ettiği gibi kimi zaman farklı lafızlarla bir konunun farklı yönlerine açıklık getirilmekte ve kimi zamanda bu getirilen farklı zaviye ile âyet yeni ve âdeta farklı bir âyet değerini taşımaktadır. Farklı yorumlara neden olan muhtelif kıraat vecihleri, kelimelerin kalıp olarak değişikliğe uğramasıyla veya irabında meydana gelen farklılıkla gündeme gelmektedir. Bu nedenle bir müfessirin bilmesi gereken en temel Kur'an bilimleri arasında kıraat ilminin de bulunması tabiidir.¹⁵⁰

Şâz kıraat vecihleri sonucu ortaya çıkan tefsir, kendisinde kesinlik olmadığı için Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri değildir. Bu Hz. Peygamber'in kavliyle veya en azından sahâbe kavliyle yapılan bir tefsir sayılır. Çünkü bu tür kıraatler haber-i vâhid hükmünde sayılmaktadır.¹⁵¹ Dolayısıyla Bennâ şâz kıraat vecihlerini Kur'an'dan saymamış, fukahâ

telaaffuzu esnasında harfle beraber nefesin akması ve harfin mahrecinde baskı uygulamadan okunmasına denir. **Ğunne**: Ğunne genizden (burundan) gelen sese denir. (Çetin, 171.)

¹⁴⁷ Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, 160.

¹⁴⁸ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 144.

¹⁴⁹ Ömer Özbek, "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (Şubat 2015), 167; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 93; Avan, *Kıraat İlmî Açısından Ğâyetü'l-İhtisâr*, 45.

¹⁵⁰ Ali Osman Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyietü'n-Neşr*, İFAV. (İstanbul: 1996), 30; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 144.

¹⁵¹ Hacı Önen, "Kıraatların Fikhî Hükümlere Etkisi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 5.

ile usulcülerin de bu anlayışta olduğunu ifade etmiştir. Müfessirler ise bu tür rivayetleri tefsir olarak kabul etseler de bunları Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri değil, Hz. Peygamber'in kavliyle veya en azından sahâbe kavliyle yapılan bir tefsir saymışlardır.¹⁵²

Mesela şâz ve müdrec rivayetleri tefsîrî açıklamalarda sıkça kullanan Râzî, yeri geldiğinde bunları delil olarak kullanmış hiç yorum yapmadan aynen nakletmiştir. Muhtemeldir ki bunları, tefsirini yaptığı âyetlerin manasını kuvvetlendirmek amacıyla almıştır.¹⁵³ Bu bakımdan tefsir amaçlı söz veya kelimelerin, kıraat ismini almasının nedenlerinden biri, rivayet edenlerin bu tür eklentileri sahâbî ve tâbiîn Mushaf'larında görmüş olup veya -âyetleri tefsir ederken- bu eklenti söz ve kelimeleri sahâbî ve tâbiîn okuduklarını duyarak -onlar kadar meseleye vâkıf olmamalarından dolayı- Kur'an zannetmeleridir.¹⁵⁴ Hayyân'da tefsirinde yer yer çoğunluğun Mushaf'ına veya okuyuşuna aykırı olmasından dolayı müdrec ilâvelerin tefsir amaçlı rivayet edilmiş olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁵

Übey b. Ka'b'a nispet edilen bu tür kıraatlerin sayısı ise oldukça fazladır.¹⁵⁶ Übey'e isnat edilen bu tür kıraatlerin hemen hemen hepsi tefsir kabilinden ilâveler ve açıklamalar olup, genellikle müterâdif kelimelerden müteşekkildir.¹⁵⁷ Âdeta Übey, Mushaf'ına Hz. Peygamber'den duyduğu, Kur'an âyetlerinin tefsiri ile alakalı tüm açıklamaları not etmiş, daha sonraki devirlerde de bunlar farklı kıraatler olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu farklılıklar Kur'an'ın anlaşılmasında çok büyük katkılar sağlamışlar ve tefsir ilmi açısından birer kaynak olmuşlardır.¹⁵⁸

¹⁵² Şihâbüddîn el-Bennâ eş-Şeyh, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dimyati, *İthâfû Fûdalai'l-Beşer fi'l-Kıraâtî'l-erbaati aşer*, (Beyrut: 2011), 1/70-73; Bazemül, *el-Kıraat*, 1/305; Özbek, "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi", 170.

¹⁵³ Mehmet Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998), 362.

¹⁵⁴ Abdüşşekur, *el-Kıraatü's-Şazze*, 52-53; Abdurrahman Muhammed Akten, *Mücahid Bin Cebr'in Hayatı ve Kıraatlere Yaklaşımı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 76.

¹⁵⁵ Ebu Hayyan Muhammed bin Yusuf el-Endelûsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhit*, (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1983), 4/171, 6/801; Akten, *Mücahid Bin Cebr'in Hayatı ve Kıraatlere Yaklaşımı*, 76.

¹⁵⁶ Durak Pasmaz, *Übey bin Ka'b ve Tefsirdeki Yeri*, 106-144'de "Übey'in Kıraatinden Örnekler" başlığı altında Übey'e ait tüm kıraatleri tasnif etmiştir. Bu tasnife göre ona ait farklı kıraatlerin sayısı üç yüz yetmiş beştir; Abdulkadir Karakuş, *Übey B. Ka'b, İlmî Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999), 133.

¹⁵⁷ Abdülâlî Salim Mükrim-Ahmet Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-Kirââtî'l-Kur'aniyye*, 1/23; Karakuş, *Übey B. Ka'b, İlmî Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu*, 133.

¹⁵⁸ Karakuş, *Übey B. Ka'b, İlmî Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu*, 133.

1.7.2.1. Müdrec İlaveleri Konu Alan Tefsir Eserleri

- Ferrâ (öl. 207/822), “*Meâni ’l-Kur’an*”.
- Zemahşerî (öl. 538/1144), “*el-Keşşâf an Hakâiku Gavâmizi ’t-Tenzîl ve Uyûni ’l-Akâvîl fî Vücûhi ’t-Te’vîl*”.
- Râzî (öl. 605/1208), “*Mefâtihu ’l-gayb*”.
- Taberî (öl. 310/922), “*Câmi ’u ’l-Beyân an Tefsiri ’l-Kur’an*”.
- İbnü’l-Cevzî (öl. 597/1200), “*Zâdu ’l-mesîr fî ilmi ’t-tefsîr*”.

1.7.3. İslam Hukuku-Fıkıh İlmi

Kıraat ilminin etkileşim içinde olduğu diğer bir ilim ise İslam hukuku alanıdır. Özellikle hüküm bildiren âyetlerde, kıraat farklılıkları ile meydana gelen değişiklikler sayesinde, farklı hükümler ve mezhepler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Böyle olunca kıraatler, tefsir ilmine kaynaklık ettiği kadar, fıkıh ilminde de kendisine başvurulmuş bir kaynak olmuştur. İlk olarak müdrece yakınlığından dolayı şâz kavramının fikhî açıdan nasıl değerlendirildiğine değinmek istiyoruz.

Fıkıh kaynaklarında şâz, sözlük anlamından hareketle bir ictihadın cumhurdan ayrılarak tek başına kaldığını ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁵⁹ Cessâs (öl. 370/981) ve İbn Kudâme (öl. 682/1283) gibi farklı mezheplerden usulcülerin de, eserlerinde şâzı cumhura muhalif içtihatlar için kullandıkları görülmektedir. Dolayısıyla fukahâ’nın şâz olarak niteledikleri içtihatların zayıflığına vurgu yaptıkları görülmektedir. Bu bağlamda cumhura muhalif olarak tek kalan ya da icma’ gerçekleşikten sonra kendisinden rücu’ edilen içtihatlar da neticede zayıf kaldıkları için şâz görülmektedir.¹⁶⁰

Kur’an âyetlerinin farklı okunabilmesi, onların farklı anlaşılmasına ve bu farklı anlamalar da ilgili âyetlerden farklı hükümlerin çıkarılmasına götüren bir sebep olarak anlaşılmıştır. Bunun bir sonucu olarak fıkıh âlimleri kıraat vecihlerini ahkâm konusunda

¹⁵⁹ Salim Ögüt, “Cumhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/94.

¹⁶⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fî ’l-usûl*, thk. en-Neşmî (Kuveyt: Vezaretü’l-Evkaf ve’ş-Şuuni’l-İslamiyye, ts.), 299; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. et-Türkî (Riyad: Dar-u Alemlî’l-Kütüb, ts.), 2/73,9/246; Esra Güleğül - Mehmet Erdem, *İlahiyat Bilimlerinde Güncel Akademik Çalışmalar-İslam Hukuk Literatüründe Şâz İctihadların Fikhî Değeri*, ed. Veli Atmaca (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 29.

delil olarak kullanmış, aynı zamanda kıraatin fıkıh üzerindeki etkisini de inceleme konusu yapmışlardır.¹⁶¹

Kıraat farklılıkları fıkıh ilmini genellikle iki açıdan ilgilendirmektedir. Bunlardan ilki üç temel şartı taşımayan kıraatler ile bu şartları taşıdığı halde üzerinde icma' olmayan kıraatlerin namazlarda okunup okunmayacağı, okunduğu takdirde namazın bozulup bozulmayacağı ile ilgilidir. Meselâ İmam Mâlik (öl. 179/795) ¹⁶² فَاسْعُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ (fes'av ilâ zikrillah) ibaresinin فَاسْعُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ (Femzû ilâ zikrillah), ¹⁶³ ”طَعَامُ الْيَتِيمِ” (da'âmü'l-esîm) ibâresinin طَعَامُ الْيَتِيمِ (da'âmü'l-yetîm) ve طَعَامُ الْفَاجِرِ (da'âmü'l-fâcir) şeklinde okunmasını uygun görmekle birlikte bunun namaz dışında geçerli olacağını aksi takdirde bu kıraatlerle namaz kılanın arkasında namaz kılınmayacağını bildirmiştir.¹⁶⁴

Kıraat-fıkıh ilişkisiyle ilgili ikinci husus ise kıraat farklılıklarının fikhî konularda delil olarak kullanılıp kullanılmayacağıdır. Farklı kıraatlerden farklı manalara gidilmesi fukahâ için de dikkat çekici olmuş ve tali meselelerden birçoğuna bu kıraat farklılıkları sayesinde hüküm vermişlerdir. Fikhî konularda hüküm verme konusunda müfessirlerin görüşlerine genel olarak bakacak olursak başta Ebû Hayyân (öl. 745/1344) ve Kurtubî (öl. 671/1272) olmak üzere, âlimlerin çoğunluğu (kurrâ, müfessir, muhaddis, fukahâ, usûlcü vd.) mütevâtir kıraatlerin sıhhat bakımından aynı derecede olduğunu kabul ederler. Dilin sınırları içinde mütevâtir kıraatlerle delil getirmek, delillerde onların manalarını da dayanak yapmak, fikhî hükümleri onlara bina etmek ve onları namazda ve hariçte ibadet kastıyla kıraat için okumak konularında ittifak etmişlerdir.¹⁶⁵

Şâz kıraati delil olarak kullanma konusunda ise fukahâ'nın ihtilâfı söz konusudur. Ebû Hanife'nin görüşü fikhî hükümlerde şâz kıraatleri delil olarak kullanmanın câiz olduğudur. Hanefî fukahâ bunları 'udul haberi vâhid değerinde görmüşlerdir. Bu konuda onların delili, İbn Mes'ûd ve Übey b. Ka'b'ın sadık olmaları ve bir konuda bir haber rivayet etmişlerse bunu Hz. Peygamber'den duymuş olmalarıdır. Şâfi'î'nin (öl.

¹⁶¹ Muhammed b. İsmail el-İsmail, *İlmü'l-kıraat*, Mektebetu Tevbe, (Riyad: 2000), 367; Özbek, “Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”, 168.

¹⁶² el-Cuma 62/9.

¹⁶³ ed-Duhân 44/44.

¹⁶⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 482. İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/20; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 162.

¹⁶⁵ Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî Ebû Hayyân, *Bahrü'l-Muhît* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 1/87. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1964), 62. Özbek, “Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”, 171.

204/819) görüşünün zahirine göre ise şâz kıraatle fikhî hükme delil getirme konusunda bu tür kıraat ‘udl âhâd haber mesabesinde kabul edilmez. Malikilerin görüşleri de bu şekildedir. Ancak Hanbelîler şâz kıraati sahih kabul eder ve üzerinde fikhî hüküm bina ederler.¹⁶⁶

Görüldüğü gibi âlimlerin çoğunluğu (cumhûr) kıraat farklılıkları ile ilgili olarak bunların Kur’an’ın anlamına etki ettiği konusunda mütefiklerdir. Bu kıraatler mütevâtir ise kendilerine fikhî hüküm bina etme konusunda fukahâ ittifak etmiştir. Ancak şâz olan kısım için fukahâ arasında ihtilâf mevcuttur.

Şâz kıraatler daha çok başka deliller yardımıyla verilen hükümleri desteklemek için kullanılmış, bunlar üzerine bir hüküm bina edilmemiştir. Bu tür kıraatler faydalanılabilir olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁷ Buna karşın Mâlikîler’in bu faydalanmayı reddetmesi şâz kıraati delil kabul etmemeleri sebebiyledir. Naklinde sened bulunduğu diğerleri, bu tür kıraati delil olarak saymıştır.¹⁶⁸

Örnek verecek olursak abdest âyetindeki ¹⁶⁹وَأَرْجُلُكُمْ (Ve ercülüküm) kelimesinin harekesindeki fetha ve kesra değişimi ayakların yıkanması veya meshedilmesi gibi bir fikhî hükmü ortaya çıkarmaktadır. Kıraat imamlarından Nafi’, İbn Âmir, Kisâî, Ya’kûb ve Âsım’ın ravisi Hafs kelimeyi وَجُوهُكُمْ (Vücûheküm) kelimesine atfederek وَأَرْجُلُكُمْ (Ve ercülüküm) şeklinde okurken İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza, Ebû Ca’fer ve Halef بِرُؤُسِكُمْ (Bi Ruûsiküm) kelimesine atfeder ve وَأَرْجُلِكُمْ (Ve ercülüküm) şeklinde kesreli okurlar.¹⁷⁰

Bu gibi farklılıklardan kaynaklanan hüküm değişikliklerinden dolayı Ebû Bekir el-Cessâs, Ebû Bekr İbn Arabî (öl. 543/1148), el-Kurtubî ve Sâbûnî (öl. 580/1184) gibi ahkâm tefsiri telif eden müfessirler tefsirlerinde kıraatlerdeki farklı okumalara göre âyetlerden farklı hükümler çıkarmışlardır. Şimdi de bu eserlere bir göz atalım.

¹⁶⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 246-247. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/72; İbn Kudame, *Ravzatu'n nazir*, 1/139-140. Özbek, “Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”, 171.

¹⁶⁷ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 162.

¹⁶⁸ Muhammed Mes'ud, Ali Hasan İsa, *Eseru'l-Kıraâtî'l-Kur'aniyye*, (Kahire: 2009), 42; Özbek, “Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”, 172.

¹⁶⁹ el-Mâide 5/6.

¹⁷⁰ Tahâvî, Ebu Ca’fer Ahmed b. Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur’âni'l-Kerîm* (nşr. Sadettün Ünal), I-II, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1995, 1/77-86; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 163.

1.7.3.1. Müdrec İlaveleri Konu Alan Fıkhî Tefsir Eserleri¹⁷¹

- Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), “*Tefsîru ’l-Hamsi Mie Âye*”.
- Tahâvî (öl. 321/933), “*Ahkâmu ’l-Kur’an*”.
- Şâfiî (öl. 204/819), “*Ahkâmu ’l-Kur’an*”.
- Cessâs (öl. 370/981), “*Ahkâmu ’l-Kur’an*”.
- Ferrâ (öl. 458/1066), “*Ahkâmu ’l-Kur’an*”.
- İbn Arabî (öl. 543/1148), “*Ahkâmu ’l-Kur’an*”.
- Kurtubî (öl. 671/1272), “*el-Câmi ’u li Ahkâmi ’l-Kur’an*”.
- Süyûtî (öl. 911/1505), “*el-Iklîl fi Istinbâti ’t-Tenzîl*”.
- Sâbûnî (öl. 580/1184), “*Revâiu ’l-Beyân, Tefsîru Âyâti ’l-Ahkâm Mine ’l-Kur’an*”.

1.7.4. Kelâm İlmi

Kelâm ilmi ile uğraşan İslam bilginleri, kıraat imamlarınca okunan bazı kıraatlerin değişik vecihlerini (okuyuş biçimlerini) kelâmî açıdan ele alarak bunlara farklı manalar yüklemeye gayret etmişlerdir.

Kelâmcılar, kelâmî meselelerden olan Allah’ın sonradan olacakları önceden takdir etme (kader meselesi), kudret ve yoktan var edip yaratma, fiil ve sıfatları gibi konuları bazen aklî, bazen ilmî metotlarla izaha çalışmışlardır. Dolayısıyla o lafızlardaki müphemiyeti ve gizli manaları, söz konusu vecihler yardımıyla açıklamaya gayret sarf etmişlerdir. Bahse konu hususlarla ilgili olarak zaman zaman Mutezilî görüşlere de yer verip meseleleri onlarla da tartışmışlardır. Kelâmî ihtilâflara medar olan lafızların farklı kıraat örnekleriyle meseleleri irdeleyip, âyetin mefhumuna daha bir açıklık kazandırmaya yönelmişlerdir.¹⁷²

Örnek verecek olursak; Matürîdî büyük günah işleyen kimsenin iman sınırının dışına çıkmayacağı düşüncesini işlerken en-Nisâ sûresinin 31. âyetinde geçen ‘ke**h**âir’ lafzını ‘ke**h**îra’ olarak müfret okuyan kıraati de zikretmiş ve âyeti kendi düşüncesini destekleyen bir delil olarak sunmuştur. Matürîdî konuyla ilgili başka

¹⁷¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 225.

¹⁷² Mehmet Adıgüzel, “Kıraat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Erzurum: 2007), 167. Makalede konuyla ilgili detaylı incelenmiş örnekler mevcuttur.

âyetlerin de ışığında kelimeyi müfret okuyan kıraatten de hareket ederek âyette sakınılması emredilenin şirk olduğunu açıklamıştır.¹⁷³

Böylece âyetlerin tefsirinde olduğu gibi kelâmî ihtilâfları izahta da, kıraatlerin farklı oluşu, onun hüccet ve açık bir delil olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak kelâm ilminde müdrec kavramına sözlük ve ıstılah anlamıyla rastlamadığımızı söyleyebilsek de ikinci bölümde Râzî'nin tefsirinde müdrec rivayetlere yer vermesi başlığı altına zikrettiğimiz müt'a nikâhıyla ilgili örnekte kelâm ilminde de müdrec rivayetlerin itikâdî konulara izahat getirdiği açıkça görülmektedir.

1.7.5. Arap Şiirinde Müdrec

Arap edebiyatının ve şiirlerinin önemi haizdir. Nitekim İslam öncesi döneme baktığımız zaman en etkili sanatın şiir sanatı olduğunu görmekteyiz. Öyke ki şiir ve şair hayatın her alanına girebiliyor şairlere büyük itibar gösteriliyordu. Şiirin bu konumundan dolayı İslam sonrası dönemde de şiirler gramer kurallarının tespitinin yanında Kur'an'ın inceliklerinin anlaşılmasında ve diğer ilimlerce kullanılmıştır.¹⁷⁴ Dolayısıyla bizde şimdi müdrec kavramının Arap şiirlerindeki kullanımını inceleyeceğiz.

سَبِيلُ الْغِنَى رَحْبٌ عَلَى كُلِّ سَالِكٍ ... فَمَا لِي أَسْعَى مِنْهُ فِي مَدْرَجِ النَّمْلِ

“Zenginlik, yolu onu arayan herkese açıktır,

Öyleyse neden karınca yuvasında bu yol için çabalayım.”¹⁷⁵

قال المتنبي:

وَحُضْرَةُ ثَوْبِ الْعَيْشِ فِي الْخُضْرَةِ الَّتِي ... أَرْتَكُ أَحْمَرَ الرَّائِي فِي مَدْرَجِ النَّمْلِ

Mütenebbî dedi ki:

“Yeşillikler içinde yaşamamanın, yeşilliği sana karınca yuvasındaki ölümün kırmızılığını gösterdi.”¹⁷⁶

¹⁷³ Ebu Mansur Maturidi, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf (İstanbul: 1979), 341; Baltacı, *Kıraatlerde “Mevzu” Kavramı*, 35.

¹⁷⁴ Murat Özcan, “Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında Şiir Sanatı”, *Eskiye* 5 (2007), 108.

¹⁷⁵ Abdülmelik bin Muhammed Ebû Mansur es-Se'âlibî, *Yetîmetü'd-Dehri fî Mehâsini Ehli'l-Asr* (Beyrut: Dâr'ül Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 3/372.

¹⁷⁶ Hasan bin Ali Ebû Muhammed, *el-Mensûf li's-Sârîgi ve'l-Mesrûgu Minhü* (Ezherî: Câmiatü Kâri Yûnus, 1993), 229.

Yukarıdaki şiirlerde d-r-c kökünün “medrac” kalıbında “yuva” anlamında kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Ulaşılabildiği kadarıyla içerisinde müdrec kelimesinin geçtiği diğer Arap şiirleri incelendiğinde de aynı sonuca ulaşıldığından dolayı başka örnekleri zikretme gereği duymadık. Hal böyle olunca müdrec kavramının Arap şiirlerinde kıraat ilmindeki sözlük veya ıstılah anlamıyla kullanılmadığını ifade edebiliriz.

1.8. Değerlendirme

Birinci bölümde ilk olarak müdrec kavramının tanımını, anlamını ve anlam alanına giren kavramları işledik. Mezkûr kavramın içerdiği mana bakımından dâhil etmek, ilâve etmek, araya sokmak gibi yakın anlamları ifade eden kelimeleri zikrettik. Dolayısıyla sözlük anlamı açısından müdrec kavramının manasına yakın anlamı ifade eden kelimeler içinde onu en güzel temsil ve ifade eden terimin ‘müdrec’ olduğu kanaatine vardık. Ardından müdrece yakın ve zıt kavramları vererek manaları birbirinden ayırmaya çalıştık ve bu şekilde diğer kavramlarla olan bağlantısını tespit ettik. Bütün bunlar bize gösteriyordu ki hem hadis hem de kıraat ilminde tasnif olmadan önce de müdrec uygulaması vardı.

Müdrec kavramına en yakın kullanımda olan kavramları şâz, zayıf, Mevkuf ve âhâd olarak belirledik. Bu dört kavramı belirlememizin amacı, özellik olarak birbirlerine yakınlık arz etmeleridir. Şöyle ki müdrec kavramı, yaygın kullanıma muhalif oluşu ve senedindeki zayıflık yönünden ‘şâz’a, mushafların hattına uymaması ve Hz. Peygamber’e nispet edilmemesi yönüyle ‘zayıf’a, Hz. Peygamber’e nispet edilmemesi ve sahâbeden neşet etmesi açısından ‘Mevkuf’a, Arap gramerine uyan bir ilâve ve ibadetlerde okunmayışı yönünden de ‘âhâd kıraat’e yakınlık göstermektedir.

Müdrec kavramına zıt görünen kavramlar arasında ise; tevâtür, sahih, meşhur ve mevzû kavramlarını kullandık. ‘Her şey zıttı ile kâimdir’ deyişinden yola çıkarak yaptığımız bu karşılaştırmalarda ise şu sonuçları elde ettik. Râvi sayısı açısından müdrec rivayet, seneddeki güvenilir tabakanın olmayışı ve Hz. Peygamber’e ulaşması bakımından zayıf olduğu için ‘mütevâtir’e, amel edilme konusunda vahye değil ictihada dayandığı için ‘sahih ve mütevâtir’e, senedin de inkıta bulunması ve zayıflığı dolayısıyla da ‘meşhur’a, sened yönünden zayıf olsa dahi asılsız olmaması hasebiyle ‘mevzû’ kavramına zıttır. Ancak açıklandığı üzere tabii olarak burada mezkûr olunan kavramlar müdrec’e tamamıyla zıt veya yakın değildir.

Kıraat sınıflandırmaları bölümünde kavramımızın ikili ve üçlü sınıflandırmalarda, uygulama olarak var olsa dahi âlimlerin müdrec kavramını kullanmadığını, Süyûtî ile birlikte altılı sınıflandırma içerisinde kendisinin kavram olarak da kullanıldığını gördük.

Buraya kadar elde edilen bulgular neticesinde yeni bir tasnif denemesi yapıp, müdrec rivayetleri gelenekten ayırarak zayıf kıraatler altında değil ayrı bir başlık altında senedindeki özelliklere göre tasnif ederek yeni bir tanım ortaya koyduk.

Ardından müdrec kavramını kullanan diğer ilmî disiplinlere yer vererek tarihî süreçte ne gibi manalara geldiğini ve nasıl kullanıldığını görmeye çalıştık. Kavramın hadis ilminde hadisler için, kıraat ilminde ise âyetler için aynı anlamda kullanıldığını şahit olduk. Tefsir ve fıkıh alanında ise kıraat ilmindeki ıstılah anlamıyla müdrec ilâvelerden yararlanıldığını gördük. Kelâm ilmine gelince de kavramımızın kullanılma şekline rastlayamasakta bazı konuların açıklanmasında istifade edildiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak kavramın ilk dönemden günümüze kadar gelen süreçte temel olarak hep aynı manada kullanıldığını ve tarihsel süreçte kavramda anlam kaymalarına ve değişikliklerine rastlanmadığını tespit etmiş bulunmaktayız. Böylece müdrec kavramının anlam alanını, tarihsel sürecini, ve ilmî disiplinler arasındaki yerini bulmaya çalıştığımız bu bölümü bitirmiş oluyoruz. Şimdi ise müdrec kavramını alanımız açısından detaylı olarak inceleyeceğimiz ikinci bölümümüze geçiyoruz.

2. BÖLÜM

MÜDREC RİVAYETLERLE İLGİLİ ÖRNEKLER VE ÇEŞİTLİ KONULAR

Müdreç rivayetlerle ilgili çeşitli konulara ve tartışmalara geçmeden önce konunun zihinlerde daha kolay yer etmesi ve anlaşılması amacıyla ilk önce örnekleri zikrederek bölümümüze başlıyoruz.

Bir âyetin metninde idrâcın vâkî olup olmadığını çeşitli şekillerde öğrenebiliriz:

- Âyetin bir başka sahih isnadla gelen rivayetinde müdreç olan kısmı olmayacağından, kendisinde idrâc bulunan rivayet metninden ayırt edilmiş olur.
- Râvinin veya buna vâkîf olan kıraat imamlarının açık beyanları ile müdreç olan kısım bilinmiş olur.
- Bir âyette müdreç olduğu bazen de o sözün Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olmasının aklen imkânsız bulunmasıyla yahut resm-i Mushaf hattına uymamasından anlaşılır.
- Müdreç rivayetler kıraat ilmi tarihi boyunca şâz kıraatlerin altında ele alındığı için şâz kıraatler hakkında yazılmış olan kitaplara müracaat etmek suretiyle de müdreç rivayetler tespit edilebilir. Bu eserlerden bazıları şunlardır:
 - *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât ve 'l-izâhi anhâ*, İbn Cinnî; Ebû'l-Feth Osman thk. Ali en-Necdî ve diğerleri, Kahire 1994.
 - *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, İbn Hâleveyh, nşr. G. Bergstrasser, Kahire 1934.
 - *İthâfû fudelâi'l-beşer fî'l-kırâati'l-erba'a 'aşer*, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilgânî ed-Dimyâtî el-Bennâ, thk. Enes Mahra (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006).
 - *el-Kırâatu's-Şâzze ve Tevcîhuha min Luğati'l-Arab*, Abdulfettah el-kâziyye, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyi, 1981)
- Ayrıca kıraatlerin nakline önem veren çeşitli tefsir kitapları da müdreç rivayetleri tanıma yollarındandır. Bunlar arasında Zemahşeri'nin *Keşşaf*'ı, Taberî'nin *Câmiu'l-beyân*'ı, Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ı, Ebu Hayyân'ın *el-Bahru'l-muhît*'i ve Kurtubî'nin *el Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* gibi tefsir isimlerini zikredebiliriz.

2.1. Müdrec Rivayetlerin Âyetlerde Geçtiği Yerlere Örnekler

Kıraat, tefsir ve fıkıh kaynaklarında, âyetlerin açıklanmasına yönelik çeşitli müdrec örneklerine yer verilmiştir. Bizde şimdi aşağıda vefat kronolojisine göre sıraladığımız özellikle tefsir ve fıkıh kitaplarında yer alan bu tür rivayetlerle ilgili örnekleri inceleyeceğiz.

2.2. Şahsî Mushafa Sahip Sahâbîler

Hiz. Peygamber'in kendisi okuma yazma bilmediği için özel yazışmalarını ve vahiylerini yazdırmakta kullandığı, okuma yazma bilen bazı kâtipleri vardı. İşte "Kur'an'ın yazımı konusunda ihtisas sahibi olan bu kişilere vahiy kâtibi denilmektedir."¹⁷⁷

Dolayısıyla Kur'an tarihinde vahiy kâtipliğinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bu da âyetlerin yazıya geçirilmesinin öneminden kaynaklanmaktadır. Nitekim Resûlullah'ın ümmi bir peygamber olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak onun bu sıfatı, risaleti açısından olumsuz bir durum değil, aksine dış etki ve katkılardan etkilenmemiş olması bakımından olumlu bir husustur. "Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazdın. Öyle olsaydı bâtıla uyanlar kuşku duyardı,"¹⁷⁸ âyeti de bu vakıayı desteklemektedir. Hal böyle olunca Hiz. Peygamber, ihtiyaç zamanında okur-yazar olan sahâbenin birçoğundan yararlanmış ve böylece vahiy kâtipliği kurumu da oluşmuştur.¹⁷⁹

Resûlullah döneminde yazılan, fakat bir araya getirilemeyen Kur'an, Hiz. Ebû Bekir (öl. 13/634) zamanında vahiy kâtiplerinin büyük katkısıyla cem edilmiş, Hiz. Osman devrinde de istinsâh çalışmasıyla Kur'an-ı Kerîm çoğaltılmıştır. Her bir dönemde vahiy kâtipleri ön safta yer almıştır. Çünkü ilahî hitaba mazhar olan Resûlullah, nâzil olan âyetleri yazıya geçirme noktasında vahiy kâtiplerinden faydalanmıştı. Hiz. Osman döneminde baş gösteren kıraat farklılıklarının çözümüne yönelik yine vahiy kâtipleri, yönlendirici katkılarıyla kıraat ilmine büyük bir hizmet vermiştir. Onlar kıraatlerin bölgesel olarak şekillenmesi ve çeşitlenmesiyle Kur'an metinlerindeki anlam zenginliğini ortaya çıkartmışlardır. Nitekim kıraatlerin muttasıl senetle Resûlullah'a ulaştırılması, büyük oranda vahiy kâtipleri aracılığıyla sağlanmaktadır. Yani aslında

¹⁷⁷ M. Suat Mertoğlu, "Vahiy Kâtibi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/447.

¹⁷⁸ el-Ankebût 29/48.

¹⁷⁹ Asiye Karadeniz, *Kıraat Farklılıklarında Vahiy Katiplerinin Rolü* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 15.

kıraatlara değer katan, silsilenin içinde vahiy kâtiplerinin olmasıdır.¹⁸⁰ Bu minvalde bizde, aynı zamanda vahiy kâtipliği de yapmış sahâbîlerden müdrec rivayet nakledenleri tespit ederek kısa özgeçmişlerini ve örneklerini sizlere sunacağız. Önce sahâbe kavramını analiz ederek başlayalım.

Sözlükte “bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak” anlamındaki sohbet kökünden türeyen sahâbî, sâhibin çoğuludur. Sahâbe ile birlikte ashâb da sıkça kullanılmaktadır. Bunun tekili sahâbîdir. Sâhip ve ashâp kelimeleri lügat manalarıyla Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyette geçmekte, Hz. Peygamber’in hicretinden söz edilirken onun arkadaşı Hz. Ebû Bekir’e (li-sâhibihî), “Üzülme, Allah bizimle beraberdir” dediği belirtilmektedir.¹⁸¹ Hz. Mûsâ ile birlikte Mısır’dan yola çıkan İsrâiloğulları’ndan da “ashâbü Mûsâ” diye söz edilmektedir.¹⁸² Sahâbe, sahâbî ve ashap kelimeleri İslamiyet’le birlikte, Resûl-i Ekrem’i görüp ona inanan kimseler için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁸³

Sahâbe kavramı hakkında vermiş olduğumuz bu kısa bilgiden sonra onların Mushafları hakkındaki bilgilere geçebiliriz. Sahâbîlerin vahyi, nâzil olduğu süreçte ezberlemek ve öğrenmek için yazıya aktardıkları bilinmektedir. Bu daha sonraki süreçte de devam etmiş ve Peygamber eşleri dahi kendilerine ait Mushaf edinmişlerdir. İbn Ebî Dâvûd’un (öl. 316/929) en önemli eseri olan *Kitâbü’l-Mesâhif* bu sahâbî Mushaflarına içeriği ile birlikte ayrıntılı olarak yer vermiştir. Eserinde yer verdiği şahsî Mushafa sahip sahâbîler “Hz. Ömer (öl. 23/644), Hz. Ali, Übey b. Kâ’b, Abdullah b. Mes’ûd, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr’in (öl. 73/692) Mushafı, Abdullah b. Amr’ın Mushafı, Hz. Âişe (öl. 58/678), Hz. Hafsa (öl. 45/665) ve Hz. Ümmü Seleme’nin (öl. 62/681) Mushafları”dır.¹⁸⁴

Zürkânî *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân* adlı eserinde tefsir alanında İbn Abbâs’ı özellikle zikredip onun tefsirinden bahsettikten sonra sahâbîden özellikle tefsirde iyi

¹⁸⁰ Muhaysin, *el-Muğnî*, (Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1988), 30; Karadeniz, *Kıraat Farklılıklarında Vahiy Katiplerinin Rolü*, 73.

¹⁸¹ et-Tevbe 9/40.

¹⁸² eş-Şuarâ 26/61.

¹⁸³ Mehmet Efendioğlu, “Sahâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

¹⁸⁴ Ebû Bekr Abdullâh b. Süleyman b. el-Eş’as el-Ezdî es-Sicistânî İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu’l-Mesâhif*, thk. Muḥammed b. Abduh, (Kahire: 1423/2002), 60-98; Ümmü Gülsüm Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 68.

olan üç sahâbî olduğunu söylemiştir. Bu sahâbîler, aynı zamanda şahsî Mushafları olan ve kendilerinden müdrec kabilinden de olmak üzere birçok farklı okuyuş ile tanınan Abdullah b. Mes'ûd, Alî b. Ebî Tâlib ve Übey b. Kâ'b'dır.¹⁸⁵ Haliyle tefsir alanında böyle yetkin olan bu sahâbîlerin kendi şahısları adına olan Mushaflara not tutmaları kadar tabii bir durum yoktur.

2.2.1. Ömer b. el-Hattâb'ın (ra.) Mushafı

Tam adı Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzzâ el-Kureşî el Adevî'dir (öl. 23/644). Râşit halifelerden ikincisidir (634-644). Fil Vak'asından on üç yıl kadar sonra Mekke'de doğmuştur. Adî b. Kâ'b kabilesindendir ve soyu Kâ'b b. Lüey'de Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşir.¹⁸⁶

Misal 1: Hz. Ömer'den ¹⁸⁷ صِرَاطَ مَنْ أَنْعَمْتَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَغَيْرِ الضَّالِّينَ (Sırâda men en'amte'l-lezîne en'amte 'aleyhim ğayri'l-mağzûbi 'aleyhim ve ğayra'z-zâllîn) şeklinde rivayet edilen âyet Hz. Osman Mushaflarında صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (Sırâda'l-lezîne en'amte 'aleyhim ğayri'l-mağzûbi 'aleyhim vele'z-zâllîn) şeklindedir. مَنْ أَنْعَمْتَ (men en'amte) yerine الَّذِينَ أَنْعَمْتَ (Ellezîne en'amte) yazılmış olup غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (ğayri'l-mağzûbi 'aleyhim vele'z-zâllîn) kısmı ise tek "غَيْرَ" (Ğayra) kelimesi ile okunmuştur. Birinci غَيْرَ (Ğayra) kelimesi esreli okunurken ikinci غَيْرَ (Ğayra) kelimesi yerine "وَلَا" (Velâ) yazılmaktadır. Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'da bu şekilde okumuştur. Bu rivayet müdrec olup güzel olarak kabul edilmiş ve başkalarının da bu şekilde okuduğu aktarılmıştır. Hz. Ebûbekir'de bu şekilde rivayet edenlerden biridir.¹⁸⁸

Misal 2: Abdullah b. Zübeyr'in, ¹⁸⁹ "فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ، عَنِ الْمُجْرِمِينَ، مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ" (Fî cennâtin yetesâelûne, 'ani'mücrimîne, mâ selekeküm fî segar) şeklinde yazılan âyetleri "فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ يَا فُلَانُ مَا سَلَكَكَ فِي سَقَرٍ" (Fî cennâtin yetesâelûne yâ fülânü mâ selekeke fî segar) şeklinde okuduğu ve bu okuyuşu bizzat Hz. Ömer'den işittiği rivayet edilmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 2/19-20.

¹⁸⁶ Mustafa Fayda, "Ömer", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, ts.), 34/44.

¹⁸⁷ el-Fâtiha 1/7.

¹⁸⁸ Mekkî, *el-İbâne*, 125; Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*, 70.

¹⁸⁹ el-Müddessir 74/40-42.

¹⁹⁰ İbn Ebî Dâvûd, *Kitabul Mesahif*, 62; Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*, 70.

“Kelbî (öl. 204/819), dünya hayatındaki işlediği güzel amellerden dolayı cennete girmeyi hakeden bir kimse, cehennem ehlinen olan bir kimseye adını da zikrederek: “*Ey filan seni Cehennem’e ne sürükledi?*” diye sorar. Abdullah b. Zübeyr’in kıraatinde ise; “*Ey filan seni Sekar’a ne sürükledi?*” şeklinde geçmektedir. Ebü Bekr b. el-Enbârî (öl. 328/940) de Hz. Ömer’in bu hitabı için, “Ancak bu Kur’an’a dil uzatanların ileri sürdükleri gibi Kur’an böyledir, diye değil, tefsir olmak üzere gelmiş bir kıraattir.” açıklamasını yapmıştır. Sorulan sorunun karşılığında Cehennem ehlinin: “Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksullara yemek yedirmezdik. Biz de dalanlarla birlikte daldık. Din gününü de yalanlardık”¹⁹¹ şeklindeki cevapları, onların neden cehennemde olduğunun göstergesidir.”¹⁹²

2.2.2. Abdullah b. Mes’ûd’un (ra.) Mushafı

Tam adı Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Mes’ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzelî’dir (öl. 32/652-53). Hz. Hatice ve Ali’den sonra İslamiyet’i kabul eden üçüncü kişi olduğu söyleniyorsa da bizzat kendisi, altıncı Müslüman olmaktan şeref duyduğunu belirtmektedir.¹⁹³ Ayrıca onun hakkında söylenmiş olan şu sözde onun kıraat ilminde ne kadar önemli bir yeri olduğunun göstergesidir. “Mücâhid bin Cebr (öl. 103/721) “İbn Abbâs’a tefsir ile ilgili sorular sormadan İbn Mes’ûd’un kıraatini okumuş olsaydım, ona sormuş olduğum birçok şeyi sormaya lüzum hissetmezdim.”¹⁹⁴

Misal 1: İbn Mes’ûd ¹⁹⁵ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ (Zâlike’l-kitâbü) âyetini تَنْزِيلُ الْكِتَابِ (Tenzîlû’l-kitâbi) olarak “*Bu indirilen kitap*” anlamına gelecek şekilde okumuştur.¹⁹⁶

Misal 2: İbn Mes’ûd’un Mushafında ¹⁹⁷ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ (Vei’y-ye’tûküm üsârâ tûfâdûhüm) âyeti وَإِنْ يُؤْخَذُوا تُفَادُوهُمْ (Vei’y-yü’hazû tûfâdûhüm) şeklindedir. “*Ve eğer sana esir olarak gelirlerse, onları fidye olarak ödeyeceksin.*” şeklinde olan âyetin anlamı İbn

¹⁹¹ el-Müddessir 74/43-46.

¹⁹² Kurtubî, *Tefsîri’l-Kurtubî*, 21/397; Ahmet Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri* (Aksaray: Aksaray Üniversitesi, 2018), 52.

¹⁹³ İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/114.

¹⁹⁴ Karakuş, *Übey B. Ka’b, İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu*, 137.

¹⁹⁵ el-Bakara 2/2.

¹⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 2/265; Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*, 90.

¹⁹⁷ el-Bakara 2/85.

Mes'ûd'un kiraatiyle “*Ve eğer alınırlarsa, onları fîdye olarak ödeyeceksiniz.*” anlamını almaktadır.¹⁹⁸

Misal 3: İbn Mes'ûd'un rivayetinde ¹⁹⁹ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا (Veiz yerfe'ü ibrâhîmü'l-gavâide mine'l-beyti ve ismâîlü rabbenâ tegabbel minnâ) âyeti (Veiz yerfe'ü ibrâhîmü'l-gavâide mine'l-beyti ve ismâîlü yegûlâni rabbenâ tegabbel minnâ) şeklinde olup يَقُولَانِ (yegûlâni) ifadesi ziyade olarak yazılmıştır. Anlamında ise herhangi bir değişiklik hâsıl olmamaktadır.²⁰⁰

Misal 4: ²⁰¹ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ (Hattâ yelice'l-cemelü) “*Deve iğne deliğinden geçinceye kadar*” âyeti حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ الْأَصْفَرُ (Hattâ yelice'l-cemelü'l-asferu) “*Sarı deve iğne deliğinden geçinceye kadar*” şeklinde²⁰² devenin rengini de belirten ziyade eklenerek rivayet edilmektedir.

Misal 5: ²⁰³ وَأَمْرَأَتُهُ قَانِمَةٌ (Vemraetühû gâimeh) “*Ayakta duran hanımı*” âyeti وَأَمْرَأَتُهُ قَانِمَةٌ وَهُوَ (Vemraetühû gâimetü vehüve câlisün) “*Ayakta duran hanımı (İshak müjdelenince) oturdu*” şeklinde rivayet edilmektedir.²⁰⁴

Misal 6: ²⁰⁵ وَلَا تُخَافُتْ بِهَا (Velâ tühâfit bihâ) “*(Namazında) sesini çok yükseltme*” âyeti وَلَا تُخَافُتْ بِصَوْتِكَ وَلَا تَعَالِ بِهِ (Velâ tühâfit bisavtike velâ te'âli bihî) “*(Namazını) sesinle çok yükseltme ne de fazla kıs*” şeklinde rivayet edilmektedir.²⁰⁶

Misal 7: ²⁰⁷ وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ (Vessârigu vessârigatü fegda'û eydiyehümâ cezâe'm-bimâ kesebâ nekâle'm-minellâh.) “*Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin.*” Âyeti ne kadarlık bir malın çalınması halinde elin kesileceği ve elin neresinden kesileceği konularında mücmel olduğu gibi, ilk önce hangi elin kesileceği konusunda da

¹⁹⁸ İbn Ebî Dâvûd, Kitabul Mesahif, 68; Arslan, Şahsî Mushaflar Ve Kiraatlere Etkisi, 90.

¹⁹⁹ el-Bakara 2/127.

²⁰⁰ İbn Ebî Dâvûd, Kitabul Mesahif, 68; Arslan, Şahsî Mushaflar Ve Kiraatlere Etkisi, 90.

²⁰¹ el-A'râf 7/40.

²⁰² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî et-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Tefsiri Âyi'l-Kur'an (Mekke: Dâru't-Terbiyeti ve't-Turasi, ts.), 10/190; Arslan, Şahsî Mushaflar Ve Kiraatlere Etkisi, 92.

²⁰³ Hûd 11/71.

²⁰⁴ Taberî, Câmiu'l-Beyân, 12/473; Arslan, Şahsî Mushaflar Ve Kiraatlere Etkisi, 93.

²⁰⁵ el-İsrâ 17/110.

²⁰⁶ İbn Ebî Dâvûd, Kitabul Mesahif, 67; Arslan, Şahsî Mushaflar Ve Kiraatlere Etkisi, 93.

²⁰⁷ el-Mâide 5/38.

mücmeldir. Âyetteki bu icmâliyeti (kapalılığı), müdrec bir rivayet beyân etmektedir. Şöyleki Abdullah b. Mes'ûd, فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمَا (fegda'û eymânehümâ) şeklinde okumuştur.²⁰⁸ Hanefîler ve Hanbelîler, âyetin mücmelini bu rivayetle beyân ederek, ellerden kastedilenin, sağ el olduğunu ileri sürmektedirler.²⁰⁹

Misal 8: nahleti -(Vehüzzî ileyke bicüz'i'n ²¹⁰ وَهْزَي إِلَيْكَ بِجُذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا) tûsâgıd 'aleyke rudaben cenıyyen) “Haydi, hurma dalını kendine doğru silkele, üzerine taze hurmalar dökülsün.” Âyetini İbn Mes'ûd وَهْزَي إِلَيْكَ بِجُذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا بَرْنِيًّا (Vehüzzî ileyke bicüz'i'n-nahleti tûsâgıd 'aleyke rudaben cenıyyen berniyyen) “Senin üzerine dirilmeye hazır taze ve bernî türünden bir hurma düşürecektir” şeklinde sonundaki kelimeyi ekleyerek okumuştur.²¹¹

“Hurma daldan mı yoksa ağaçtan mı düştü tarzındaki sorular, ilk başta acaba neden böyle bir âyeti dinlemek, okumak veya anlamak ile mükellefiz, gibi sorular zihninizde canlanıyor olabilir. Ancak müfessirlere göre, bütün bunlarda Allah bize gösteriyor ki; Allah'ın, Hz. Meryem'e kurumuş hurma dalını sallayıp, rızıklanması için üzerine yaş hurma düşürmesi, Hz. Meryem'e yeni bir mucize göstermek istemesinden kaynaklanmaktadır.²¹² Kış mevsiminde kupkuru bir ağaca dal ve budak verdikten sonra, yaş hurma verdirmesi olağanüstü bir durum olduğundan, başkalarının da bu mucizeyi görmesini sağlamak içindir. Allah, Hz. Meryem'in suçsuz olduğunu ve temizliğini göstermek için böyle bir misâl getirmiştir. Kışın ortasında kupkuru ağaca can veren Allah, eşi olmadan Meryem'in de evlat sahibi olabileceğini göstermek istemiştir.”²¹³

2.2.3. Übey b. Kâ'b'ın (ra.) Mushafı

Asıl adı Ebü'l-Münzîr (Ebü't-Tufeyl) Übey b. Kâ'b b. Kays el-Ensârî'dir (öl. 33/654). Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerinden olup Hz. Ebûbekir ve Hz. Osman dönemlerinde

²⁰⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 255.

²⁰⁹ Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, Dâru'l-Fıkr, 3.Basım, (Dimeşk: 1410/1989), 6/97; Dağ, *Kıraat Farklılıkları*, 143.

²¹⁰ Meryem 19/25.

²¹¹ Kurtubî, *Tefsîri'l-Kurtubî*, 11/185.

²¹² Muhammed Ali Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (İstanbul: Dersâadet, ts), 2/196; Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 78.

²¹³ Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl*, (Beyrut: Dâru'l İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), 4/9; Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 78. Abdullah b. Mes'ûd'un müdrec rivayetlerinin tümüne şu kaynaktan ulaşılabilir: Sebahhattin Erdoğan, *Abdullah İbn Mes'ûd ve Kıraat İlmindeki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 71.

gerçekleştirilen Kur'an'ın cem' ve tashih faaliyetlerinin başında yer alan Kur'an bilimcisidir.²¹⁴

Misal 1: Übey b. Ka'b'ın kıraatinde temte'tüm bihî -(Feme's²¹⁵ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ) minhünne fe'tûhünne) âyeti فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى (Feme's-temte'tüm bihî minhünne ilâ eceli'm-müsemma) şeklindedir. Übey b. Ka'b'ın mushafında مِنْهُنَّ (minhünne) kelimesinden sonra yazılan إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى (ilâ eceli'm-müsemma) kısmı ziyadedir.²¹⁶

Misal 2: ²¹⁷ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ (Feme'l-lem yecid fesıyâmü selâseyi eyyâmin) “Kimde bunları bulamazsa üç gün oruç tutar.” âyetine Übey “مُتَتَابِعَاتٍ” (Mütetâbi'âtin) “peş peşe” lafzını ziyade etmiştir. İkinci rivayetteki “peş peşe” lafzı, birinci kıraatteki kapalılığı gidermiş ve akla gelebilecek olan: “Acaba bu üç gün tutulacak olan oruç aralıklı olarak mı yoksa ara vermeden mi tutulacak?” sorusuna böylece cevap vermiştir.²¹⁸

Misal 3: ²¹⁹ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ ۖ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ (Eyyâme'm-me'dûdât) (Eyyâme'm-me'dûdât femen kâne minküm merîzan ev 'alâ seferin fe'iddetü'm-min eyyâmin ühar) el-Bakara sûresinin bu âyetinde Ramazan ayında oruç tutmanın farz kılındığı bildirildikten sonra şöyle buyrulur: “Sizden her kim hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder.” Bu âyette mutlak olarak kaza etmekten bahis olunup, kaza edilecek olan oruçların ara verilerek mi yoksa peş peşe mi tutulacağından söz edilmez. Ancak Übey'den gelen rivayette, âyetin sonundaki مُتَتَابِعَاتٍ (Mütetâbi'âtin) “peş peşe” lafzı göze çarpar.²²⁰ Bu rivayetten, kaza edilecek oruçların peş peşe tutulması gerektiği fakihlerce çıkarılmış, Übey'den gelen bu rivayet fikhî bir hükmün ikamesine temel olmuştur.

²¹⁴ Bünyamin Erul, “Übey b. Kâ'b”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/272; Nesrişah Saylan, “Übey B. Ka'b'ın Kıraat İlmindeki Yeri Ve Ona Atfedilen Kıraatlerin İncelenmesi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 13 (2023), 560.

²¹⁵ en-Nisâ 4/24.

²¹⁶ Bk. “Râzî'nin Tefsirinde Müdrec Rivâyetlere Yer Vermesi” başlığı altında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Aynı rivayeti Abdullah b. Abbâs'ta nakletmiştir. İbn Ebî Dâvûd, *Kitabul Mesahif*, 63; Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*, 81.

²¹⁷ el-Mâide 5/89.

²¹⁸ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 10/559; Karakuş, *Übey B. Ka'b, İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu*, 139.

²¹⁹ el-Bakara 2/184.

²²⁰ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 7/30.

“Bununla farklı müdrec rivayetlerin Kur’an’dan sayılması gerektiğini kastetmedik; aksine eğer bu farklı kıraatlerin Kur’an’dan sayılması gerekli olsaydı tüm Müslümanların ramazan oruçlarını peş peşe kaza etmeleri farz olurdu. Hâlbuki böyle bir uygulamanın pratikte olduğunu söylememiz mümkün değildir. Dolayısıyla farklı müdrec rivayetler Kur’an değil, Kur’an’ın tefsiri kabilinden yapılan açıklamalardır.”²²¹

Misal 4: ²²² وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ (Vein kâne racülü’y-yûrasü kelâleten evimraetün velehû ehûn ev uhtün feliküllî vâhidi’m-minhüme’s-südüs) en-Nisâ sûresindeki bu âyette “Eğer bir erkek veya kadının, ana babası ve çocukları bulunmadığı halde malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut kız kardeşi varsa her birine altıda bir düşer.” buyrulur (velehû ehûn ev uhtün) “erkek veya kız kardeşler” tabiri kullanılmaktadır.

“Âyetin zahirine bakıldığında buradan; ana-baba bir, ana bir veya baba bir kardeşlerin hepsini anlamak mümkündür. Ancak Übey, bu lafızlara أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِّنْ أُمِّ (velehû ehûn ev uhtün min ümm) “Ana bir kardeşler” lafzını ekleyerek okumuş²²³ ve sanki âyetin kapsamını daha iyi kavrayabilmemiz için dar bir alana sıkıştırmıştır. Daha sonra gelenlerde konuya aynı zaviyeden yaklaşmışlar ve cumhûrun kanaati bu yönden şekillenmiştir.”²²⁴

Misal 5: ²²⁵ وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمَنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا (Vemen gatele mü’minen hadaen fetahrîru ragabetin mü’minetin vediyetün müsellemetün ilâ ehlihî illâ ey yessaddegûn) en-Nisâ sûresinde “Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle âzâd etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir...” buyrulur. Aynı âyet hakkında Übey’den gelen bir rivayet ise şöyledir: “Bu konuda küçük çocuğun hürriyete kavuşturulması yeterli olmaz.”²²⁶

“Dolayısıyla bu farklı okunuştan yola çıkarak yanlışlıkla öldürme keffâreti olarak belirtilen mümin köleden maksadın, iman ehli bir köle olduğu kanaatine varılmış ve çocuk yaştaki bir kölenin âzât edilmesi yeterli olmaz denilmiştir. Ancak her ne kadar

²²¹ Karakuş, Übey B. Ka’b, İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu, 140.

*Bu rivayetin Arapça yazılışına rastlayamadık.

²²² en-Nisâ 4/12

²²³ el-Hatîb, Mu’cemu’l-Kırâât, 2/31.

²²⁴ Karakuş, Übey B. Ka’b, İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu, 142.

²²⁵ en-Nisâ 4/92.

²²⁶ Kurtubî, el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kurân, 5/314.

Übey'den gelen bu farklı okunuş fikhî bir kanaatin oluşmasına kaynaklık etmiş olsa da, cumhûr'un görüşü: "Büyük olsun küçük olsun, âyette mutlak olarak belirtildiği gibi, herhangi bir kölenin âzâd edilmesi yeterlidir" şeklinde ortaya çıkmıştır."²²⁷

Misal 6: el-Kehf sûresinde Hızır (as.), Hz. Mûsâ'ya hitaben: ²²⁸ وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا (Vekâne verâehüm melikü'y-ye'huze külle sefinetin) "Onların arkasında her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı" demektedir. Ancak bu âyetteki وَرَاءَ (verâün) kelimesinin anlamı arka demektir. Âyet bu aslî anlamı ile tefsir edilerek, o zatın gemiye bindiği yere göre kralın arkada bulunduğu ifade edilmiştir. Müfessirlerin büyük bir kısmı ise, bu kelimeyi "ön" anlamında almışlardır. Übey b. Ka'b'da âyeti وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ (Vekâne emâmehüm melikkün) şeklinde okuyarak, bu kelimeye "ön" anlamı vermiştir.²²⁹ Böylece bu âyete şu açıklama getirilmiştir. "Bize gizli olan şey bizim arkamızdadır." Yani herhangi bir şeyin önü, görülmeyecek durumda ve mahalde ise başka bir ifadeyle gizlenmiş ve örtülmüş bir durumda is, onu وَرَاءَ (verâün) kelimesi ile ifade etmek mümkündür.²³⁰

Übey ayrıca bu âyetteki كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ (külle sefinetin) "her gemi" kelimesini, كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ (külle sefinetin sâlihâtin-sahîhatin) "her sağlam gemi" anlamında ve şeklinde okumuş âyetin anlaşılmasında önemli bir başka kapı daha açmıştır.²³¹

2.2.4. Ali b. Ebî Tâlib'in (ra.) Mushafı

Tam adı; Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî'dir (öl. 40/661). İlk çocuk Müslüman olup Hz. Peygamber'in çatısında onun terbiyesi altında yetişmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in damadı olup Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsüdür.²³²

Misal 1: Hz. Ali Mushafında ²³³ آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ (Âmene'r-rasûlü bimâ ünzile ileyhi mi'r-rabbihî vel mü'minûn) âyetinin آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ وَالْمُؤْمِنُونَ

²²⁷ Karakuş, Übey B. Ka'b, İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu, 150.

²²⁸ el-Kehf 18/79.

²²⁹ Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân, 11/34.

²³⁰ Râzî, Mefâtihu'l-gayb, 21/160; Karakuş, Übey B. Ka'b, İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu, 156.

²³¹ Taberî, Câmiü'l-Beyân, 15/181; Karakuş, Übey B. Ka'b, İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu, 157.

²³² Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/371.

²³³ el-Bakara 2/285.

(Âmene'r-rasûlü bimâ ünzile ileyhi ve âmene'l-mü'minûne) şeklinde مِنْ رَبِّهِ (mi'r-rabbihî) yerine وَأَمِنْ (Ve âmene) yazıldığı rivayet edilmektedir.²³⁴

Misal 2: Hz. Ömer başlığı altında vermiş olduğumuz Fâtiha sûresindeki okuyuşu aynı şekilde Hz. Ali'de rivayet etmektedir.

Misal 3: ²³⁵ وَرَأَوْنَاهُ الَّذِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْت لَكَ (Verâvedethü'l-leî hüve fî beytihâ 'an-nefsihî veğallegati'l-ebvâbe vegâlet heyte lek) “*Derken bulunduğu evin hanımı ondan faydalanmak istedi, kapıları sımsıkı kapadı ve: “Sana söylüyorum, beri gel” dedi.*”

Hz. Ali هَيْت لَكَ (heyte lek) kelimesini هَيْتُ لَكَ (hîtü lek) şeklinde okumuştur.²³⁶ Kelimenin ötreli olarak هَيْتُ (hîtü) şeklinde okunmasına göre Züleyhâ'nın, kendini Yûsuf için hazırladığı ve bu nedenle kendisine çağırdığı anlamı bulunmaktadır. Bu durumda kelime isim-fiil değil bir fiil durumundadır. Bu anlamı zaten Hz. Ali ve İbn Abbâs'tan ve daha sonra Hişâm'dan nakledilen هَيَّيْتُ (Hüyyi'tü) hemzeli rivayette desteklenmektedir. Bu durumda âyet, “Senin için hazırlandım, güzelleştim” anlamına gelmektedir.²³⁷ Bu okuyuşla anlaşılmaktadır ki Hz. Yûsuf'u odasına çağırıp kapıları sıkıca kapatan Züleyhâ süslenmiş, güzel ve çekici bir hale gelmiş, yani özel bir hazırlık yapmış ve sonunda “*Haydi gelsene!*” demiştir.²³⁸

“Kelimenin mütevâtir olan kıraatinde Züleyhâ'nın Hz. Yûsuf'u kendisine çağırdığı ifade edilmektedir. Ancak Züleyhâ'nın, kendisini Yûsuf için hazırlayıp hazırlamadığı konusu cevapsız yani mücmel kalmaktadır. Hz. Ali ve İbn Abbâs'tan gelen diğer rivayette ise bu kapalı kısım açığa çıkmakta ve Züleyhâ'nın Yûsuf'u kendisine çağırmadan önce onun için bir hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır. Buna göre kapalı anlamı açıklayan tefsir mahiyetindeki bu kıraat mücmelliği ortadan kaldırarak âyeti anlamamıza sebep olmuştur.”²³⁹

²³⁴ İbn Ebî Dâvûd, *Kitabul Mesahif*, 63; Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*, 78.

²³⁵ Yûsuf 12/23.

²³⁶ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1/337; Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 142.

²³⁷ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 26/25.

²³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/445.

²³⁹ Bâzemül, *el-Kıraat ve Eseruhâ fî'l-Ahkâm ve't-Tefsîr*, 679; Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 142.

2.2.5. Abdullah b. Abbâs'ın (ra.) Mushafı

Tam adı Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî'dir (öl. 68/687-88). Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olup özellikle tefsirlerde ismi sıkça Abdullah'ın tefsirinde diye zikredilmektedir. Bunun yanı sıra çok sayıda hadis rivayet etmiş ve fıkıh alanında da tanınmış bir isimdir.²⁴⁰

Misal 1: İbn Abbâs ²⁴¹ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى (Hâfızû 'ale's-salevâti ve's-salevâti'l-vüsdâ) âyetini حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ (Hâfızû 'ale's-salevâti ve's-salevâti'l-vüsdâ ve salâti'l-asr) şeklindeki rivayetle okumuştur. İbn Abbâs'ın kıraatinde وَصَلَاةِ الْعَصْرِ (ve salâti'l-asr) ifadesi ziyade olarak ilâve edilmiştir. “*Namazları ve orta namazı muhafaza ediniz*” şeklinde olan âyetin anlamı İbn Abbâs'ın rivayetinde “*Namazları, orta namazı ve ikinci namazını muhafaza ediniz.*” şeklindedir.²⁴²

Salat-ı vustâ'nın ne olduğu konusunda (ikinci namazı anlamına geldiği görüşü isâbetli olsa da) başka namazların kast edildiğine dair farklı görüşlerde bulunmaktadır.

Hiz. Ali'nin bildirdiğine göre: “Biz salât-ı vusta'yı Hiz. Peygamber, Hendek harbi esnasında, müşriklerin ve yahûdîlerin, Müslümanları ikinci namazından alıkoymaları üzerine ‘Bizi salat-ı vusta olan, ikinci namazından güneş batıncaya (vakit geçinceye) kadar alıkoymaları gibi Allah'da onların kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun’ şeklindeki bedduasını yapıncaya kadar sabah namazı zannederdik. Bu bedduası sonucunda onun ikinci namazı olduğunu anlamış olduk”²⁴³ demiştir.

Sabah namazı olduğu görüşünde olanlar; İbn Ömer, Hiz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî (öl. 42/662-63), Muâz b. Cebel (öl. 17/638), Câbir b. Abdullah (öl. 78/697), Zeyd b. Eslem (öl. 136/754), İbn Abbâs, İkrime (öl. 13/634), İmam Şafî ve İmam Mâlik gibi âlimlerdir.²⁴⁴

²⁴⁰ İsmail Lütü Çakan - Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/76.

²⁴¹ el-Bakara 2/238.

²⁴² İbn Ebî Dâvûd, *Kitabul Mesahif*, 86; Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*, 129.

²⁴³ Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/256.

²⁴⁴ Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed (Dâru Tayyibetü'n-Neşr, ts.), 1/646.

Öğle namazı olduğu görüşünde olanlara göre, bir defasında öğle namazının Hz. Peygamber'in ashâbına çok ağır geldiği ve kendisi bu namazı öğle sıcağında kıldırıldığında arkasında bir iki safı geçmeyen bir cemaatin bulunduğu ve bu nedenle sahâbeyi ikaz amacıyla bu âyetin nâzil olduğu nakledilmiştir. Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665) ise bu âyeti صَلَاةِ الظُّهْرِ (Salâti'z-Zuhri) şeklinde okumuştur.²⁴⁵

Akşam namazı olduğu görüşünde olanlar ise, akşam namazının gündüzün öğle ve ikinci namazı ile gecenin yatsı ve sabah namazı arasında yer almasını ve vaktinin sınırlı olmasını, buna delil olarak göstermektedirler.²⁴⁶

Yatsı namazı olduğu görüşü ise Ali b. Ahmed en-Nîsâbûrî (öl. ?) tarafından tefsirinde aktarılmıştır.²⁴⁷ Dolayısıyla mütevâtir bir kıraatte bulunan mücmel bir durum, tefsir mahiyetli müdrec bir rivayetle giderilmiştir.²⁴⁸

Misal 2: ²⁴⁹ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ (Vemâ erselnâ min gablike min rasûlin velâ nebiyyin) “Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik” âyetini مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ مُّحَدَّثٌ (Mâ erselnâ min gablike min rasûlin velâ nebiyyin mühaddesin) şeklinde rivayet etmiştir. İbn Abbâs مُحَدَّثٌ (mühaddesin) kelimesini ziyade olarak okumuştur.²⁵⁰

Misal 3: ²⁵¹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ (Yâ eyyühellezîne âmenû izâ nûdiye lissalâti miyyevmil cümü'ati fes'av ilâ zikrillâhi vezeru'l-beyy'.) “Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın.” Âyette geçen “se'â” kelimesi “yürümek, doğru gitmek, koşmak, kasıt ve niyet” gibi birçok anlama gelmektedir. Birçok manayı içermesinden dolayı, âyette geçen bu fiilden, ne kastedildiği açık ve net değildir. Ancak manası kapalı olan bu âyeti, yine tefsir yönü ön planda olan müdrec bir rivayet beyân etmektedir. Hz. Ömer, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Übey b. Ka'b ve İbn Zübeyr âyeti, فَامْضُوا (Femzû) “Allah'ı anmaya gidiniz” şeklinde okumuşlardır.²⁵² “Fes'av” kelimesi, zahirde

²⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/647.

²⁴⁶ Bu görüş de İbn Ebî Hatîm kanalı ile İbn Abbâs'tan nakledilmiştir. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/647.

²⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/283.

²⁴⁸ Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 168.

²⁴⁹ el-Hac 22/52.

²⁵⁰ İbn Ebî Dâvûd, *Kitabul Mesahif*, 85; Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*, 130.

²⁵¹ el-Cuma 62/9.

²⁵² Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 28/100.

Cuma namazına koşarak gitmeyi gerektirmektedir. Çünkü bu kelimenin meşhur olan anlamı koşmaktır. Fakat sahâbeden rivayet edilen “Femdû” rivayeti, bu kelimeyi tefsir ederek, namaza koşarak değil, yürüyerek gitmeyi gerektirmektedir.²⁵³

Misal 4: ...²⁵⁴ لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ (Lillezîne yü'lûne mi'n-en-Nisâihim) ifadesini İbn Mes'ûd أَلَوْ مِنْ نِسَائِهِمْ (Elev mi'n-en-Nisâihim) “Kadınlarına yaklaşmamaya (yani onlardan uzak kalmaya) erkekler yemin ettiler” şeklinde okurken, İbn Abbâs, muzarî sîgası ve başka bir lafızla يُفْسِمُونَ (Yügsimûne min) “Kadınlara yaklaşmamaya yemin ediyorlar” şeklinde okumuştur.²⁵⁵ Keza âyetin devamındaki فَإِنْ فَأُوا (Fein fâû) ifadesini İbn Mes'ûd فِيْهِنَّ (Fîhinne) ilâvesiyle فَإِنْ فَأُوا فِيْهِنَّ (Fein fâû fîhinne) “eğer o kadınlara dönerlerse” şeklinde de okumuştur.²⁵⁶

Îlâ, terim olarak, bir erkeğin, herhangi bir sebeple karısına yaklaşmamayı yemin, adak veya başka bir şarta bağlayarak, belirli ya da belirsiz bir süre kendisine yasaklamasına denir.²⁵⁷ “İslam âlimleri arasında farklı görüşlerin ileri sürüldüğü Îlâ konusunda, bu âyette açık olmayan bir yön bulunmaktadır. Acaba eşine yaklaşmamaya yemin eden erkek, ettiği bu yeminden kazasız kurtulabilmesi için, hanımına dört ay içinde dönmesi mümkün müdür? Yoksa bu sürenin bitmesini mi bekleyecektir. Ele aldığımız âyette bu noktaya dair bir açıklık yoktur. Dolayısıyla bu yönden âyetin anlamı mücmeldir ve beyâna ihtiyacı vardır. Biz bunu yine bir müdrec rivayet yardımı ile çözme imkânına sahip olmaktayız. Âyette geçen فَإِنْ فَأُوا (Fein fâû) “Eğer onlar (yaptıkları yeminden) dönerlerse” ifadesini sahâbeden İbn Mes'ûd فَإِنْ فَأُوا فِيْهِنَّ (Fein fâû fîhinne) şeklinde okurken Übey b. Kâ'b ise فَإِنْ فَأُوا فِيْهَا (Fein fâû fîhâ) şeklinde okumuştur. Her iki okuyuş dikkate alındığında âyetin bu kısmı “Eğer bu dört aylık süre içinde iken yeminlerinden geri dönerlerse” şeklinde anlamlandırılabilir. Demek ki, Îlâ yapan kimse, kendisine tanınmış olan dört aylık süre içinde şâyet eşine tekrar dönerse, bu durumda boşanmaya yönelik bu hüküm geçerliliğini yitirmiş olacaktır. Buna göre âyetin bu kısmının anlamı yukarıda verildiği üzere “yemin sahipleri dört ay içinde yeminlerinden vazgeçip,

²⁵³ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 145.

²⁵⁴ el-Bakara 2/226.

²⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/80.

²⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/85.

²⁵⁷ Hamdi Döndüren, “Îlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/61.

hanımlarına dönerlerse şüphesiz Allah bağışlayıcı ve esirgeyendir.” şeklinde olmaktadır.”²⁵⁸

“Diğer yandan yukarıda îlâ kelimesinin anlamını verirken de ifade edildiği üzere, âyetin başında yer alan لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ (Lillezîne yû’lûne) kısmı İbn Abbâs ve Übey b. Kâ’b gibi bazı sahâbîler tarafından لِلَّذِينَ يُؤْسِمُونَ (Lillezîne yûgsimûne) diye okunmuştur. Bu okuyuşa göre de âyetteki يُؤْلُونَ (yû’lûne) ifadesinin ‘yemin etmek’ anlamında kullanıldığı görülmektedir. Anlaşıyor ki, îlâ yapan kimsenin kendisine verilmiş olan dört aylık süre içerisinde tekrar eşine dönmesi durumunda da eşinden ayrılığın söz konusu olmadığı, bu âyet üzerindeki iki müdrec rivayetle açıklanmış ve âyette bulunan bu mücmellik giderilmiş olmaktadır.”²⁵⁹

Görüldüğü gibi bu rivayetler âyete yapılan tefsiri mahiyette ki rivayetlerdir ki, müdrec rivayetler cümlesindendir. Ve bunlar fıkıhçıların zaman zaman delil olarak başvurdukları rivayetlerdir. Nitekim Ebû Hanîfe (ra.) “îlâ” (yemin konusunda) İbn Mes’ûd’un فَانْ فَأُوا فِيْهِنَّ (Fein fâû fihinne) şeklindeki rivayetini - bu, Şafiîlerce reddedilmesine ve sahih bulunmamasına rağmen – delil olarak kullanılmıştır.²⁶⁰

2.2.6. Abdullah b. ez-Zübeyr’in (ra.) Mushafı

Tam adı, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kureşî’dir (öl. 73/692). Hz. Ebûbekir’in torunu olup Hz. Osman’ın yaptırdığı tashih faaliyetinin komisyonunda bulunmuştur.²⁶¹

Abdullâh b. Zübeyr’de yukarıda zikretmiş olduğumuz el-Bakara 2/198 ve el-Müddessir 74/40-42. Âyetlerdeki rivayetleri nakletmiştir.

2.2.7. Hz. Hafsa’nın (ra.) Mushafı

Tam adı, Ümmü’l-mü’minîn Hafsa bint Ömer b. el-Hattâb el-Adeviyye’dir (öl. 45/665). Hz. Ömer’in kızı olup Hz. Peygamber’in ise eşidir. Kendi şahsî Mushafı dışında daha

²⁵⁸ Ebû Hayyân, *Bahrü’l-Muhît*, 1/2/449; Cansız, *Sahih Kiraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kiraat İlmindeki Yeri*, 100.

²⁵⁹ Bâzemül, *el-Kiraat ve Eseruhâ fi’l-Ahkâm ve’t-Tefsîr*, 653; Cansız, *Sahih Kiraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kiraat İlmindeki Yeri*, 120.

²⁶⁰ Adıgüzel, *Kiraatler Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri*, 363.

²⁶¹ Hakkı Dursun Yıldız, “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/145.

sonraları “Hafsa Mushafı” diye de adlandırılmış olan Hz. Ebûbekir döneminde cem‘ edilen Mushafın ona intikal ettiği bilinmektedir.²⁶²

Hiz. Osman’ın Mushaf’ında ²⁶³حَافِظُوا عَلَى الصَّلَٰتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى (Hâfızû ‘ale’s-salevâti ve’s-salâti’l-vüsdâ) şeklinde yazılan âyetin, Hz. Hafsa’nın Mushaf’ında حَافِظُوا عَلَى الصَّلَٰتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاتِ الْعَصْرِ (Hâfızû ‘ale’s-salevâti ve’s-salâti’l-vüsdâ ve salâti’l-asr) şeklinde yazıldığı rivayet edilmiştir. Bu durumla ilgili olarak Übey b. Ka’b yahut Zeyd b. Sâbit’e Hz. Hafsa’nın Mushaf’ında bu mezkûr âyetin وَصَلَاتِ الْعَصْرِ (ve salâti’l-asr) nin de yazılı olduğunu söyleyen birine cevap olarak, Hz. Hafsa’nın doğru söylediği ile ilgili bir rivayet aktarılmaktadır.²⁶⁴

Peygamberimizin eşlerinin mushaflarıyla ilgili rivayetlerin hepsi birbirine benzemekte ve birçok varyasyonu bulunmaktadır. Hz. Âişe, Hz. Hafsa ve Hz. Ümmü Seleme ile ilgili aktarılan rivayetlerin tümünde rivayet edenler değişse de olay aynı şekilde devam edip sonuçlanmaktadır.²⁶⁵

2.3. Şahsî Mushafa Sahip Tâbiînler

Tâbiîn kelimesi sözlükte; “تبع” (Tebe’a) kökünden türetilmiş ismi mensup bir kelime olup “Birinin peşinden gitmek görüşlerini benimsemek.” anlamlarına gelmektedir. Tâbiîn ise bu kelimenin çoğul hali olup terim olarak “Sahâbeyi gören ve Müslüman olarak ölen ikinci nesil” için kullanılan isimdir. Tâbiînleri gören ve onlarla görüşen kişilere ise tebeu’t-tâbiîn denilir.²⁶⁶

2.3.1. Mücâhid b. Cebr’in (ra.) Mushafı

Tam adı, Ebü’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (öl. 103/721) olup tâbiîn devrinin önemli müfessirlerindendir. Ebü’l Haccâc, Cebr’in oğlu Mahzumoğulları’nın azatlısıdır. Kûfe’lidir ve Mekke’de yaşamıştır. Kıraatteki şöhretinden ötürü ona el-Mukrî denmiş olup okumasını İbn Abbâs’tan aldığı nakledilmiştir.²⁶⁷

²⁶² M. Yaşar Kandemir, “Hafsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/119.

²⁶³ el-Bakara 2/238.

²⁶⁴ İbn Ebî Dâvûd, *Kitabul Mesahif*, 95.

²⁶⁵ Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*, 140.

²⁶⁶ DİA, “Tâbiîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, ts.).

²⁶⁷ Muhammed Fatih Kesler, “Mücâhid b. Cebr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/441.

Misal 1: Mücâhid b. Cebr ²⁶⁸ (Ellezîne الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ) âmenû velem yelbisû îmânehüm bizulmin üläike lehümü'l-ennü vehüm mühtedûn) “İman etmiş ve imanlarına zulmü bulaştırmamış olanlar var ya işte emniyet içinde olanlar da hidayete ermiş olanlar da onlardır.” âyetini الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِشِرْكٍَ أُولَٰئِكَ (Ellezîne âmenû velem yelbisû îmânehüm bişirkin üläike lehümü'l-ennü vehüm mühtedûn) “İman etmiş ve imanlarına zulmü-şirki bulaştırmamış olanlar var ya işte emniyet içinde olanlar da hidayete ermiş olanlar da onlardır.” şeklinde rivayet etmiştir. Bu rivayet yapılan tefsirlerin kıraat zannedilmesi ve kıraat olarak nakledilmesine en bariz örneklerden birisidir. Çünkü Ebu Hayyân bu kıraatin, çoğunluğun okumasına aykırı oluşundan tefsir olması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu âyette geçen “zulüm” kelimesinin Lokmân sûresi 34. âyette “şirk” olarak tefsir edildiği de bilinmektedir.²⁶⁹

Misal 2: ²⁷⁰ (Evelâ yeravne أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ) ennehüm yüftenûne fi külli ‘âmi’-m-merraten ev merrateyni sümme lâ yetûbûne velâhüm yezzekkerûn) “Görmüyorlar mı ki, onlar her yıl bir veya iki kere belâya çarptırılıp imtihan ediliyorlar. Sonra ne tövbe ederler, ne de ibret alırlar.” âyeti أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ (Evelâ yeravne ennehüm yüftenûne fi külli ‘âmi’-m-merzaten ev merzateyni sümme lâ yetûbûne velâhüm yezzekkerûn) şeklinde rivayet edilmiştir. Bu iki kelime مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ (merraten ev merrateyni) kelimelerinin tefsiridir. Hastalık olarak tefsir edilmesi ise İbn Abbâs’a aittir.²⁷¹

Misal 3: ²⁷² فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا تَرَاكَ إِلَّا بَشْرًا مِثْلَنَا وَمَا تَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا أَنْ يُبَادُوا (Fegâle'l-meleüllezîne keferû min gavmihî mâ nerâke illâbeşeran mislünâ vemâ nerâkettebe'ake illellezîne hüm erâzilenâ bâdiye'r-ra'yi vemânerâleküm 'aleynâ min fazli'm-bel nezunnüküm kâzibîne) “Kavminin inkâr eden ileri gelenleri, ‘Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanlarında ancak en zayıf ve sefil olanlarımızdan ibaret olduğunu

²⁶⁸ el-En'âm 6/82.

²⁶⁹ Ebu Hayyan Muhammed bin Yusuf el- Endelûsî, *Tefsiru'l- Bahri'l- Muhit*, (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1983), 4/171; Akten, *Mücâhid Bin Cebr'in Hayatı ve Kıraatlara Yaklaşımı*, 300.

²⁷⁰ et-Tevbe 9/126.

²⁷¹ Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed bin Mahluf es-Seâlibî, *el- Cevahiru'l- Hisan fi Tefsiri'l- Kur'an*, nşr. Ali Muhammed Muavvid, Adil Ahmed Abdulmevcud, Abdulfettah Ebu Sunne, (Beyrut: Dâru-İhyâi't-Türasi'l-'Arabi, 1997), 3/231; Akten, *Mücâhid Bin Cebr'in Hayatı ve Kıraatlara Yaklaşımı*, 302.

²⁷² Hûd 11/27.

görüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğunuzu sanıyoruz' dediler." âyeti أَرَادْنَا بِأَدْيِ الرَّأْيِ الْعَيْنِ (Erâzilenâ bâdiye'r-ra'yi'l-'ayn) ziyadesiyle rivayet edilmiştir. Râzî bu âyetin tefsirinde farklı görüşleri aktardıktan sonra âyette söz konusu grubun sadece fikirde değil, görünüşte de rezil rüsvâ durumunda olduklarını ifade eder ve dolaysı ile buradaki الرَّأْيِ (Ra'yi) kelimesinin الرَّأْيِ الْعَيْنِ (ra'yi'l-'ayn) yani gözle görünüşte olduğunu söyleyerek -te'vilini destekleme- sadedinde, Mücâhid'in bizim burada aktardığımız rivayetini nakleder. Bundan dolayı bu rivayetin, tefsirî rivayet olma ihtimali yüksektir.²⁷³

2.3.2. Talha b. Musarrif el-Eyyâmî'nin (ra.) Mushafı

Tam adı; Talha b. Musarrif b. Amr b. Kâ'b b. Cuhdüb b. Muâviye b. Sa'd b.el Hâris el-Hemdânî el-Yâmî (öl. 112/730) olup künyesi; Ebû Abdillâh ve Ebû Muhammed, nisbesi; el Kûfî'dir.²⁷⁴

Misal 1: Talha b. Musarrif 275 فَأَنْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ (Fenzur ilâ da'âmike veşerâbike lem yetesenneh) "Yiyeceğine ve içeceğine bak, bozulmamış."âyetini وَأَنْظُرْ (Venzur lida'âmike veşerâbike limieti senetin) şeklinde okumuştur.²⁷⁶

Misal 2: Talha b. Musarrif 277 ...عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ... (İndehüm fi't-tevrâti vel ilncîli ye'müruhüm bi'l-ma'rûfî veyenhâhüm 'ani'l-münkeri) "Onlar yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'deki iyiliği emreder onları kötülükten alıkoyar." âyetine ilâve yaparak عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ مُصَدِّقٌ لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ (İndehüm fi't-tevrâti vel ilncîli müsaddiga'l-limâ beyne yedeyhi min kitâb'i-llâhi verasûlihî) "Allah'ın ve Resûlü'nün elindeki doğrulayıcı Tevrat ve İncil'deki" şeklinde okumuştur.²⁷⁸

²⁷³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/213; Akten, *Mücâhid Bin Cebr'in Hayatı ve Kıraatlere Yaklaşımı*, 302.

²⁷⁴ Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*, 161.

²⁷⁵ el-Bakara 2/259.

²⁷⁶ Kurtubî, *Tefsîrü'l-Kurtubî*, 3/92; Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*, 162.

²⁷⁷ el-A'râf 7/157.

²⁷⁸ Ebû Hayyân, *Bahrü'l-Muhîd*, 5/195; Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*, 162.

2.3.3. Atâ b. Ebî Rebâh'ın (ra.) Mushafı

Asıl adı, Ebû Muhammed Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî (öl. 114/732) olup fıkıh, hadis ve tefsir alanlarında tanınmış bir isimdir.²⁷⁹

Atâ b. Ebî Rabâh ²⁸⁰لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ (Leyse ‘aleyküm cünâhun en tebtêgû fazle’ m-mirrabiküm) âyetini لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ (Lâ cünâha ‘aleyküm) şeklinde okumuş olup İbn Abbâs ve İbn Zübeyr’den de bu şekilde aktarılmıştır. Aynı âyetin devamındaki مِنْ رَبِّكُمْ (mi’r-rabbiküm) kısmını Atâ b. Ebî Rebâh الْحَجَّ فِي مَوَاسِمِ الْحَجَّ (mi’r-rabbiküm fî mevâsimi’l-hacc) şeklinde okumuştur. İbn Mes‘ûd ve İbn Abbâs’ın okuyuşu da bu şekildedir.²⁸¹

Âyette müdrec olarak ifade edilen anlamın ortaya çıkmasına yardımcı olan ek ifadenin iyi anlaşılması için âyetin indiği dönemin tarihsel arka planını hatırlamak gerekmektedir. Rivayete göre cahiliye döneminde hac aylarında üç ticaret pazarı kurulurdu. Birincisi Mekke dışındaki Ukaz’da Zilkade ayında kurulur ve yirmi gün sürerdi. İkinci pazar, Mecenne’de kurulur ve on sekiz gün sürerdi. Üçüncü pazar ise Zü’l-Mecaz denilen mevkide kurulur, arefe ve bayram gününe kadar devam ederdi. İslam geldikten sonra hac ibadetinin yeniden farz kılınması sonrası ve bu panayırlar hac ibadeti ile aynı zamana geldiği için, ticari faaliyetlerine son vermeye başladılar. Çünkü onlar bu günlerin Allah’ı anma günleri olduğunu, dolayısıyla ibadetle ticaretin bir arada yapılmasının doğru olmadığını düşünüyor ve bu hususta bir kaygı yaşıyorlardı. İşte onlarda bulunan kaygı ve kuşku üzerine bu âyet nâzil olmuştu.²⁸²

“Buna göre hac amacıyla Mekke ve çevresinde bulunan müminlerin ibadet yanında ticaret yapmalarında bir mahsur bulunmamaktadır. Ancak sahih kiraate göre âyet herhangi bir zaman ve mekân tahsisi olmaksızın, ticaret yapmanın mutlak olarak serbest olduğunu ifade etmektedir. Müdrec rivayet ise umum olarak ifade edilen bu serbestliği, hac mevsimine tahsis etmekte, âyetin bağlamının hac mevsimiyle alakalı olduğunu, hac

²⁷⁹ Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kiraatlere Etkisi*, 149.

²⁸⁰ el-Bakara 2/198.

²⁸¹ Ebû’s-Sa‘âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî İbn Esîr, *Câmi’u’l-Uşûl*. thk. ‘Abdulkâdir el-Arnaûf, Dâru’l-Hulvânî, y.y 1389/1969-1392/1972, 2/34; Arslan, *Şahsî Mushaflar Ve Kiraatlere Etkisi*, 150.

²⁸² Ebû Hayyân, *Bahrü’l-Muhîd*, 2/293.

için bu mekânda bulunanların ticaret de yapmalarında bir sakınca olmadığını izah etmektedir.”²⁸³

2.3.4. Taberî'nin Tefsirinde Müdrec Rivayetlere Yer Vermesi

Tam adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî'dir (öl. 310/923). *Câmi 'u'l-beyân ve Târîhu'l-ümem ve 'l-mülûk* adlı eserleriyle tanınan müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakih bir âlimdir.²⁸⁴

Taberî prensip olarak, tefsîrî açıklamalar ya da nüzûl sebepleri gibi nakil değeri olan tüm haberlere eserinde yer vermeye çalışmıştır. Bunlardan biri de müdreclerdir.

Misal 1: Meselâ, ...²⁸⁵ قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ (Gâle racülâni minellezîne yehâfûne en'amellâhü 'aleyhimâ'd-hulû aleyhimü'l-bâbe...) âyetinde geçen “الَّذِينَ يَخَافُونَ” (ellezîne yehâfûne) ifadesi, sahih kıraat imamı tarafından “ya” harfinin fethasıyla okunur.²⁸⁶ İbn Abbâs, İbn Mücâhid, Said b. Cübeyr'den gelen şâz bir kıraatte ise bu kelime ya'nın zammesiyle okunur. “Taberî bu şâz kıraatle ilgili değerlendirmelerini yaptıktan sonra âyetle ilgili müdrec bir rivayete yer verir. Buna göre Katâde'den gelen bir rivayette, “يَخَافُونَ اللَّهَ” (yehâfûne'l-lâhe) şeklinde âyete lafzatullah ilâvesi yapılmıştır. O, söz konusu kıraati, iki farklı rivayet zinciriyle verir ve herhangi bir değerlendirme yapmaksızın bu kadarıyla iktifa eder.”²⁸⁷

Misal 2: Bir başka müdrec örneği ise şöyledir: Bilindiği üzere لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا (Leyse 'aleyküm cünâhun en tebtegû fazlem mir-rabbiküm) âyeti²⁸⁸ cumhûr tarafından bu şekilde okunmuştur. İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, İbn Zübeyr, İkrime, Amr b. Ubeyd, Talhâ, İbn Amr, Atâ, ve Vekî' gibi birçok sahâbîden gelen rivayetlere göre ise âyete, فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ (Fî mevâsimi'l-hacc) ilâvesi yapılmıştır.²⁸⁹ Taberî söz konusu sahâbîden farklı senetlerle gelen rivayetlere yer verir. Bu rivayetlerle âyetin anlamı arasında bağlantı kurar. Şöyle ki, cahiliye döneminden kalma bir alışkanlık olarak

²⁸³ Ebû Hayyân, *Bahrü'l-Muhît*, 2/290; Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 76.

²⁸⁴ Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/314; Abdülmecit Okçu, *Kıraat Açısından Taberî Ve Tefsîri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2000), 1.

²⁸⁵ el-Mâide 5/23.

²⁸⁶ Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât* (Dimeşk: Dâr'u-Sa'di'd-Dîn, 2002), 2/252.

²⁸⁷ Ebû Ca'fer İbn Cerîr b. Yezîd Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 8/297; Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 266.

²⁸⁸ el-Bakara 2/198.

²⁸⁹ el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, 1/273.

Müslümanlar hac mevsiminde ticaret ve benzeri bir işle meşgul olmuyorlar ve bunun da günah olduğunu düşünüyorlardı. Bunun üzerine de bu âyet nâzil oldu.²⁹⁰

“Taberî âyetle ilgili rivayetleri verdikten sonra, sahih ya da şâz kıraatlerde olduğu gibi söz konusu rivayeti herhangi bir şekilde tahlile tabi tutmamıştır. Esasında benzeri örneklerden hareketle onun, bu tür ilâveleri sahih-şâz gibi bir çeşit kıraat olarak değerlendirmede, bunların tıpkı diğer tefsir rivayetleri gibi birer rivayet olarak değerlendirdiği söylenebilir. Zira Taberî sahih ya da şâz kıraat özelliği taşıyan bütün kıraat ya da rivayetlerle ilgili yerine göre bir takım tahlillere yer verirken, bununla birlikte müdrece, âyetlerin anlamına kattığı anlamın ötesinde özel bir statü atfetmemiştir.”²⁹¹

2.3.5. Mâtürîdî’nin Tefsirinde Müdrec Rivayetlere Yer Vermesi

Tam adı, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî’dir (öl. 333/944). Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve fakihdir.²⁹² Fahreddin er-Râzî ve Kurtubî, tefsirlerinde Mâtürîdî’nin görüşlerine yer verirler, Kurtubî onu “eş-şeyh el-imâm” diye anar.²⁹³

Te’vîlâtü Ehli’s-sünne, Te’vîlâtü’l-Mâtürîdiyye adıyla da bilinen Te’vîlâtü’l-Şur’ân, tefsir açısından çok önemli bir çalışma olmasının yanı sıra kelâm, fıkıh ve fıkıh usulü alanlarında da zengin bilgi ve önemli görüşler içermektedir. Ayrıca İslamî fırkalar ve İslam dışı akımlarla dinlere ait inanç ve görüşlerin tenkidi bakımından ihmal edilemeyecek bir kaynaktır.²⁹⁴

Müfessirler Kur’an âyetlerinin yorumlanmasında veya açıklanmasında kıraatlerden önemli ölçüde destek almıştır. Mâtürîdî de diğer müfessirler gibi Kur’an’da kastedilen anlama en uygun kıraati değerlendirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Mâtürîdî kıraatleri ele alırken anlamı bazen kıraate göre belirlemiş, bazen müteradif okuyuşları kullanmış ve bazen de müdrec ve şâz okuyuşlarla vermeye çalıştığı görülmüştür.

²⁹⁰ Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 3/502-510.

²⁹¹ Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 267.

²⁹² Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/146.

²⁹³ Râzî, *Mefâtîhü’l-Ğayb*, 1981, 5/163.

²⁹⁴ Özen, “Mâtürîdî”, 28/149.

Misal 1: Mâtûrîdî ²⁹⁵ (Felâ cünâha ‘aleyküm fîmâ fe’alne fî enfüsihinne mi’m-me’rûfin) “Bunun üzerine onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa artık onların bizzat yaptıkları meşru işlerden dolayı size mesuliyet yoktur” ibaresini İbn Mes’ûd’un (Lâ cünâha ‘aleyhinne ey-yeteşevvefne ve yetezeyyenne ve yeltemisne’l-ezvâce) biçiminde okuduğunu ifade eder. “Kadınların erkeklere kendilerini göstermesinde, süslenmesinde ve onların arasından eş aramalarında bir günah yoktur” anlamındadır. İbn Mes’ûd’un okuyuşuna göre âyette iki farklı anlam söz konusudur. İlk olarak âyetten insanların kendilerine bakmasını isteyen ve süslenen kadınlar anlaşılmaktadır. İkinci ihtimal ise, kendi mehir değerini belirlemek isteyen kadınlar tasvir edilmektedir.²⁹⁶ Dolayısıyla bu tür okuyuşların, âyetin aslında yatan anlamı açıklaması yani tefsir açısından önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan da sahâbîlerin âyet hakkındaki yorumlarını ve düşüncelerini ortaya koymaktadır.

Misal 2: en-Nisâ sûresi 142. âyette geçen يُرَاؤْنَ النَّاسَ (Yürâûne’n-nâse) “İnsanlara gösteriş yaparlar” ifadesini Hafsa (ra.) (يُرَاؤْنَ النَّاسَ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ) (Yürâûne’n-nâse vellâhu ye’lemü mâfî gulûbihim) “İnsanlara gösteriş yaparlar ve onların kalbindekini Allah bilir” biçiminde okumuştur.²⁹⁷

Misal 3: Mâtûrîdî, er-Rûm sûresi 52. âyetteki فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى (Feinneke lâ tüsmi’u’l-mevtâ) ifadesini İbn Mes’ûd (فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى لَا تَبْعَثُ الْمَوْتَى) (Feinneke lâ tüsmi’u’l-mevtâ feinneke lâ teb’asü’l-mevtâ) biçiminde “sen ölümlere işittiremezsin, sen ölümleri diriltemezsin” anlamında okuduğunu belirtir. Müfessir, Allah’ın kâfirleri ölümler olarak tanımlamasının nedenini onların sağır, gözleri kapalı ve buna benzer halde olduklarından dolayı bu şekilde açıklamaktadır. Bunu da İbn Mes’ûd’un okuyuşundan destek alarak yorumlamaktadır.²⁹⁸

²⁹⁵ el-Bakara 2/240.

²⁹⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es Semerkandî Mâtûrîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM, 2017), 2/129; Aitmyrza Satybaldiev, *Mâtûrîdî’nin Te’vilâtı’l-Kur’ân’ın’da Kıraat* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 138.

²⁹⁷ Mâtûrîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, 4/83; Satybaldiev, *Mâtûrîdî’nin Te’vilâtı’l-Kur’ân’ın’da Kıraat*, 139.

²⁹⁸ Mâtûrîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, 11/213; Satybaldiev, *Mâtûrîdî’nin Te’vilâtı’l-Kur’ân’ın’da Kıraat*, 139.

2.3.6. Zemahşerî'nin Tefsirinde Müdrec Rivayetlere Yer Vermesi

Tam adı Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'dir (öl. 538/1144). *el-Keşşâf* adlı tefsiri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan çok yönlü Mu'tezile âlimidir.²⁹⁹ Müdrec rivayetin tanımında da ifade edildiği üzere bu tür rivayetlerden Kur'an tefsirinde yararlanılmaktadır. Zemahşerî'nin de aynı gaye ile tefsirinde bu tür rivayetlerden istifade ettiği görülmektedir.

Misal 1: Tefsirinde ³⁰⁰ النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ (En-nebiyyü evlâ bi'l-mü'minîne min enfüsihim ve ezvâcühü ümmehâtühüm) âyetini açıklayan Zemahşerî, din ve dünya işlerinin tamamında Hz. Peygamber'in müminler üzerindeki hakkının, onların bizzat kendileri hakkında haiz oldukları haktan daha fazla olduğunu söylemiştir. O, âyetteki ifadenin takyîd edilmeyip mutlak olarak kullanıldığını; bu nedenle de müminlerin, Hz. Peygamber'i kendi nefislerinden bile fazla sevmeleri gerektiğini belirtmiştir. Zemahşerî, müminlerin, Hz. Peygamber'in verdiği hükmü her şeyin üstünde telakkî etmeleri gerektiğini; O'nu her durumda koruyup gözetmelerinin ve Resûlullah'ın çağrısına mutlak surette uymalarının onların görevi olduğunu ifade etmiştir.³⁰¹

Zemahşerî tefsirinde âyetin ihtiva ettiği yukarıda aktarılan muhtemel manayı zikrettikten sonra, bu âyetin İbn Mesûd'un kıraatinde وَهُوَ أَبٌ لَهُمْ (Ve hüve ebün lehüm) ilâvesiyle وَهُوَ أَبٌ لَهُمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ (En-nebiyyü evlâ bi'l-mü'minîne min enfüsihim ve hüve ebün lehüm ve ezvâcühü ümmehâtühüm) şeklinde olduğunu nakletmiştir. O, bu konuda Mücâhid'in "Her peygamber, ümmetinin babasıdır." dediğini aktarmıştır. Zemahşerî, bu nedenle müminlerin kardeş olduğunu; çünkü Hz. Peygamber'in dinde onların babaları konumunda, Onun eşlerinin de (müminlerin) anneleri olduğunu söylemiştir.³⁰² Zemahşerî'nin sadece İbn Mes'ûd'a nispet ettiği rivayeti az sonra kendilerinden bahsedeceğimiz Übey b. Kâ'b, İbn Abbâs ve

²⁹⁹ Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235.

³⁰⁰ el-Ahzâb 33/6.

³⁰¹ Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2001), 5/50; Mustafa Kılıç, *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Kıraat Olgusu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 376.

³⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/50; Kılıç, *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Kıraat Olgusu*, 377.

İbn Mes‘ûd’un mushaflarına nispet ederek aynı örneği tefsirinde kullanır.³⁰³ “Onların babası ifadesi merhamet, şefkat, itaat ve saygı gibi mecâzi olarak baba konumuna hamledilmektedir” şeklinde açıklanmaktadır.

2.3.7. İbnü’l-Cevzî’nin Tefsirinde Müdrec Rivayetlere Yer Vermesi

Tam adı Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah b. Abdillâh b. Hammâd b. Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kuraşî et Teymî el-Bekrî el-Bağdâdî’dir (öl. 597/1200). Künyesi Ebû’l-Ferec, lakabı da Cemâlüddîn olup İbnü’l-Cevzî diye meşhur olmuştur. İslamî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimidir.

İbnü’l-Cevzî, önce *el-Muğnî fî tefsîri’l-Kur’ân* adıyla hacimli bir eser kaleme almış, daha sonra bunu ihtisar ederek *Zâdü’l-mesîr*’i meydana getirmiş, *Zâdü’l-mesîr*’den de *Teyssîrü’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân* adını verdiği muhtasar bir tefsir çıkarmıştır. Rivayet ve dirâyet usulünün kullanıldığı eserde kıraat farklılıklarına, esbâb-ı nüzûle ve nâsih-mensûha da yer verilmiştir.³⁰⁴ Öztürk, İbnü’l-Cevzî’nin müdrec rivayetlerle ilgili görüşünü şu ifadelerle aktarmaktadır:

“İbnü’l-Cevzî tefsirinde kıraatleri sahih-sahih olmayan ya da mütevâtir, meşhur, âhâd, müdrec ve mevzû şeklinde veya başka şekillerde tasnif etmemiştir. O, Kur’ân-ı Kerîm’in tefsirine katkı yapacağını düşündüğü rivayetleri isnadı ister sahih isterse şâz olsun tefsirinde nakletmiştir. Müdrec kıraatlere örnek olarak verilecek bu kıraatlerin isnadları senet bakımından sahih dahi olsalar Hz. Osman’ın istinsâh ettirdiği Mushafların hattına uymaması sebebiyle kıraat değil tefsir mahiyetindeki açıklamalardır.”³⁰⁵

Misal 1: ³⁰⁶فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ (Fe’fû ‘anhüm vestağfirlehüm veşâvirhüm fi’l-emri feizâ ‘azemte fetevekkel ‘alellâh) “Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven.” meâlindeki âyette geçen وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ (veşâvirhüm fi’l-emri) lafzına İbn Mes‘ûd ile

³⁰³ Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, 11/306; Bilal Göktaş, *Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi Üzerine Bir Mukayese (Te’vilât ve Keşşâf Örneği)* (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 61.

³⁰⁴ Yusuf Şevki Yavuz - Casim Avcı, “İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/543,548.

³⁰⁵ İsmail Öztürk, *Kıraat Açısından İbnü’l-Cevzî Tefsiri* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 26-27.

³⁰⁶ Âl-i İmrân 3/159.

İbn Abbâs'ın بَعْضُ (ba'zi) lafzını ilâve ederek فَأَعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ (Fe'fû 'anhüm vestağfirlehüm veşâvirhüm fî ba'zi'l-emri) “Onları affet, onların bağışlanmasını dile, bazı işlerde onlara danış, karar verince de Allah'a güven” şeklinde okumuşlardır.³⁰⁷

Misal 2: ³⁰⁸ أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةً رَبِّهِ (Emmen hüve gânitün ânâe'l-leyli sâcide'v-vegâime'y-yahzeru'l-âhirate ve yercû rahmete rabbihî) “(Bu adam mı) yoksa âhiret kaygısıyla ve rabbinin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?” meâlindeki âyeti İbn Mes'ûd, Übey b. Ka'b, İbn Abbâs, Urve, Said b. Cübeyr, Ebû Reca ve Ebû İmran'ın غَذَابُ (‘Azâbe) kelimesini ilâve ederek يَحْذَرُ غَذَابَ الْآخِرَةِ (yahzeru ‘azâbel âhirete) “(Bu adam mı) yoksa âhiret azabı kaygısıyla ve rabbinin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?” şeklinde okumuşlardır.³⁰⁹

Misal 3: ³¹⁰ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا (Vemâ ye'lemü te'vilehû illâ'l-lâhu verrâsihûne fî'l-ilmî yegûlûne âmennâ bihî küllü'm-min 'indi rabbînâ) “Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır.” meâlindeki âyeti Abdullah b. Mes'ûd رَبَّنَا (‘Azâbe) kelimesini ilâve ederek يَحْذَرُ غَذَابَ الْآخِرَةِ (yahzeru ‘azâbel âhirete) “(Bu adam mı) yoksa âhiret azabı kaygısıyla ve rabbinin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?” şeklinde okumuşlardır.³⁰⁹

Orijinal metinde onun te'vilini hem Allah hem de ilimde yüksek pâyeye erişenlerin bildiği söylenirken, müdrec rivayette sadece Allah'ın bildiği ve onun katında olduğu, ayrıca ilimde yüksek pâyeye erişenlerin buna sadece şahitlik ettiği ifade edilmektedir.

³⁰⁷ Cemaluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmi, 1987), 1/341; Öztürk, *Kıraât Açısından İbnü'l-Cevzî Tefsiri*, 25.

³⁰⁸ ez-Zümer 39/9.

³⁰⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/10; Öztürk, *Kıraât Açısından İbnü'l-Cevzî Tefsiri*, 25.

³¹⁰ Âl-i İmrân 3/7.

³¹¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/354; Öztürk, *Kıraât Açısından İbnü'l-Cevzî Tefsiri*, 26.

2.3.8. Râzî'nin Tefsirinde Müdrec Rivayetlere Yer Vermesi

Tam adı Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî'dir (öl. 606/1210). Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanlarına dair çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimidir. *Mefâtîhu'l-ğayb*, *et-Tefsîrû'l-kebîr* diye de bilinir. Râzî'nin tefsire dair en önemli eseri olup otuz iki cilt halinde yayımlanmıştır.³¹²

Müdrecler tefsîrî açıklamalar olarak, kıraatlere göre âyetlerin anlaşılabilirliğine daha somut katkı sağlamıştır. Şöyle ki kıraatler daha ziyade dile kolaylık olması maksadıyla harf ve kelimelerdeki lafız ağırlıklı farklılıklar iken, müdrecler doğrudan bir âyetin ya da bir ifadenin açıklığa kavuşturulması açısından ortaya konmuş ilâvelerdir. Dolayısıyla büyük çoğunluğu sahâbîye ait olan bu rivayetlere Râzî de âyetleri tefsir ederken bunlarla ilgili açıklamalarına daha bir kuvvet kazandırmak amacıyla tefsirinde yer vermiştir.

Misal 1: -enensifennehû fî'l(Lenüharrigannehû sümme l 313 لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا) âyetinde kendisine tapınılan putun yakılacağından bahsedilmektedir. Müfessirler arasında bu putun mahiyeti ile ilgili iki görüş tartışılmıştır ki, Râzî de konuyu bu yönleriyle ele almıştır, ancak biz sadece konumuzla ilgili olan görüşünü ele alacağız.

“لَنُحَرِّقَنَّهُ” (Lenüharrigannehû) ifadesiyle söz konusu putun cehennemde yakılması murat edilmiştir. Râzî buna delil olmak üzere Süddî'den şöyle bir nakilde bulunmuştur: “Hz. Mûsâ o buzağının kesilmesini emretti. Buzağı kesildi ve ondan kan aktı. Sonra onu yaktı ve külünü göğşe savurdu.” Buraya kadar, yakılacak olan putun et ve kemikten ibaret bir canlı olduğunu ispat etmeye çalışan Râzî bu görüşlerini desteklemek üzere İbn Mes'ud'dan rivayet edilen “لَنَذْبَحْنَهُ” (Lenezbehannehû) şeklindeki müdrec bir rivayeti de delil olarak kullanmıştır. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: “Biz onu keseceğiz ve cayır cayır yakacağız.”³¹⁴ Râzî ikinci görüşünü desteklemek için ise sahih ve şâz kıraati delil almıştır.

³¹² Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/89.

³¹³ Tâhâ 20/97.

³¹⁴ Fahrettin Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 22/112.

“Görüldüğü üzere Râzî bir yandan âyetle kastedilen manayı delillendirmek üzere müdrec bir rivayeti kullanmış, diğer bir görüşünü desteklemek üzere hem sahih hem de bunu destekleyen şâz bir kıraati kullanmıştır. Aslında bütün bunlar göstermektedir ki, Râzî âyetleri tüm yönleriyle açıklığa kavuşturabilmek için ne zaman neye ihtiyaç duymuşsa ondan istifade etmiştir. Bu, çoğunlukla sahih kıraatler olmakla birlikte bazen şâz bir kıraat bazen de müdrec bir rivayet olmuştur.”³¹⁵

Misal 2: ³¹⁶ كَانِ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ (Kâne’n-nâsü ümmeten vâhideten febe’ase’l-lâhu’n-nebiyyîne) âyeti hakkında Râzî, Kaffal’dan nakille “Bu âyet Peygamber’lerin ancak ihtilâf esnasında gönderildiklerine delâlet eder.” Çünkü bu husus ³¹⁷ كَانِ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا (Kâne’n-nâsü ümmeten vâhideten fahtelefû) “İnsanlar ancak tek bir ümmet idiler de ihtilâfa düştüler” âyeti ile kuvvet bulur” dedikten sonra ayrıca bu âyet, İbn Mes’ûd’un (ra.) ... كَانِ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ (Kâne’n-nâsü ümmeten vâhideten fahtelefû febe’asellâhu’n-nebiyyîne) “İnsanlar bir tek ümmet idi de ihtilâf ettiler. Bunun üzerine Allah peygamberler gönderdi” şeklinde okuduğu rivayetini de delil getirmiş ve Cenâb’ı-Hakk’ın, فَبَعَثَ اللَّهُ (febe’asellâhu) ifadesindeki fâ harfi, Peygamber’lerin, insanlar arasında ihtilâf çıkmasından sonra Peygamber olarak gönderilmelerini gerektirir açıklamasını yapar.³¹⁸ Görülüyor ki, İbn Mes’ûd’un okuduğu فَاخْتَلَفُوا (fahtelefû) ilâvesi, müfessirin âyetle ilgili açıklamasına daha bir kuvvet kazandırmıştır.³¹⁹

Misal 3: Cenâb’ı-Hakk’ın müt’a nikâhı ile ilgili buyurduğu ³²⁰ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَأْتُوهُنَّ (Feme’s-temte’tüm bihî minhünne fe’tühünne) “O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekil üzere verin” âyetini Übey b. Ka’b (ra.) فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَأْتُوهُنَّ (İlâ eceli’-m-müsemmâ) ilâvesiyle فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى (Feme’s-temte’tüm bihî minhünne ilâ eceli’-m-müsemmâ fe’tühünne) “O halde onlardan hangisiyle belli bir vakte kadar faydalandıysanız, ücretlerini verin” şeklinde okumuştur.

“Aralarında dinen evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının, erkeğin kadına vereceği bir bedel karşılığında belirli bir süre karı-koca hayatı yaşamaları hususunda

³¹⁵ Çakıcı, Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi, 293.

³¹⁶ el-Bakara 2/213.

³¹⁷ Yûnus 10/19.

³¹⁸ Râzî, Mefâtihi’-l-gayb, 6/11.

³¹⁹ Adıgüzel, Kıraatler Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri, 363.

³²⁰ en-Nisâ 4/24.

yecid fesiyâmü selâseti eyyâmin mütetâbi'âtin) “مُتَتَابِعَاتٍ” ziyadesiyle “Pespeşe üç gün oruç tutulması (gerekir).” şeklinde okumuşlardır.³²⁷

Misal 6: (Ve enne hâzâ sırâdî) âyetini yine tefsiri mahiyette olmak³²⁸ وَ أَنْ هَذَا صِرَاطِي وَ أَنْ رَبِّكُمْ (Rabbiküm) ilâvesiyle وَ أَنْ هَذَا صِرَاطِي (Ve enne hâzâ sırâdî rabbiküm) “Bu sizin Rabbinizin yoludur.” şeklinde; Übey’in Mushafın’da ise رَبِّكَ (Rabbike) ilâvesiyle (Ve enne hâzâ sırâdî rabbike) وَ أَنْ هَذَا صِرَاطِي رَبِّكَ “Bu senin Rabbinin yoludur.” şeklinde geçmektedir” diye nakletmektedir.³²⁹

Misal 7: 330 أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرَفٍ (Ev yekûne leke beytün min zührufin) “Yahut bir evin olsun” âyeti ile ilgili Râzî, “Mücâhid’in, “Biz, ‘Zuhruf’un ne manaya geldiğini bilmiyorduk. Bir gün İbn Mes’ûd’un (ra) bu âyeti مِنْ زُخْرَفٍ (Ev yekûne leke beytün min zehebin zührufin) “Yahut senin altından bir evin olsun” şeklinde okuduğunu gördüm” dediğini nakletmiştir.³³¹

Misal 8: (Ve minküm men yeteffâ) âyetini Râzî, “İbn Mes’ûd’un³³² وَمِنْكُمْ مَنْ يَتَوَقَّى وَمِنْكُمْ مَنْ يَتَوَقَّى (Ve minküm men yeteffâ ve minküm men yekûnu şüyûhan) “Kiminiz öldürülüyor kiminiz ihtiyar oluyor” şeklinde okumuştur ki bu bilinen ve meşhur olan bir kıraat değildir.” demektedir.³³³

Misal 9: ... 334 أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ (E’y-yeza’ne siyâbehünne) “...İhtiyarlar gizli zinetlerini erkeklere göstermemeleri şartıyla, üst elbiselerini bırakmalarında, onlar için bir günah yoktur...” Bu âyetle ilgili açıklamasında müfessir, “Avret tamamen açılacağı için, Cenâb’ı-Hakk’ın kadınların, elbiselerini tamamen çıkarmalarına müsaade etmediği hususunda şüphe yoktur. İşte bundan dolayı müfessirler, bu âyetteki elbiseyle; “Çarşafın, hırkanın ve başörtüsünün üstündeki örtünün kastedildiğini söylemişlerdir. Binayenaleyh Râzî’nin nakline göre İbn Abbâs’ın (ra.) bu âyeti جَلَابِيهِنَّ (E’y-yeza’ne celâbîbihinne) “Cilbablarını (çarşaf ve mantolarını) çıkarmalarında...” şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Dolayısıyla Allah Teâlâ bu hükmü, yaşlı kadınlara tahsis etmiştir. Çünkü bu kadınlar hakkında böyle bir töhmet söz konusu değildir. Eğer

³²⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 12/77; Adıgüzel, *Fahrüddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri*, 365.

³²⁸ el-En’âm 6/153.

³²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14/2; Adıgüzel, *Fahrüddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri*, 365.

³³⁰ el-İsrâ 17/93.

³³¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 21/58; Adıgüzel, *Fahrüddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri*, 366.

³³² el-Hac 22/5.

³³³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 23/7; Adıgüzel, *Fahrüddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri*, 367.

³³⁴ en-Nûr 24/60.

zanlarına bunun aksi galip gelirse bu durumda onların başörtülerini çıkarmaları helal olmaz. İşte bundan ötürü Cenâb'ı-Hak âyetin devamında “Ama bundan da sakınip (iffetli davranmaları) kendileri için daha hayırlıdır” buyurmuştur. Görüldüğü gibi Râzî, bu âyeti tefsir ederken, üst elbiselerden muradın ne olduğunu hem İbn Abbâs hem de İbn Mes'ûd'un rivayetlerine dayanarak güzel bir biçimde izah getirmiştir.³³⁵

Misal 10: Âl-i İmrân sûresindeki ³³⁶ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ (Fîhi âyâtü'm-beyyinâtün) “*Onda (Kâbe'de) apaçık deliller vardır...*” ifadesindeki delillerin hangi hususta olduğu noktasında bir kapalılık söz konusudur. Fahreddin Râzî bu kapalılığı sahâbeden Abdullah b. Abbâs'ın (öl. 68/687-88) kıraatinden istifade ederek açıklamıştır. Bu bağlamda Râzî, âyetin bu kısmını Abdullah b. Abbâs'ın عَلَى التَّوْحِيدِ (âyetü'm-beyyinetün 'ale't-tevhîdi) “*Tevhîde (delâlet eden) apaçık bir delil vardır*” şeklinde okuduğunu ifade etmektedir.³³⁷ Böylece burada müdrec olarak değerlendirilen sahâbî rivayetiyle Kâbe'de bulunan delilin tevhîde delâlet eden bir delil olduğu açıklanmıştır.

Misal 11: ³³⁸ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ (Fetükvâ bihâ cibâhühüm vecünûbühüm ve zuhûruhüm) “... *O kimselerin (mal biriktirip zekâtını vermeyenlerin) alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak...*” Râzî, âyette geçen bu kısmın, Übey b. Kâ'b'ın kıraatinde وَبُطُونُهُمْ (Ve bûdûnühüm) “*ve karınları*” kelimesinin ilâve edilmesiyle okunduğunu haber vermektedir.³³⁹ Bu örnekte de müdrec rivayet sayesinde, sahâbe kıraatlerinin tefsir mahiyetinde anlama katkı sağladığı görülmektedir.

Misal 12: ³⁴⁰ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي (Gâle besurtü bimâ lem yebsurû bihî fegabeztü gabzate'm-min eseri'r-rasûli fenebeztühâ vekezâlîke sevvelet lî nefsi) “*Sâmirî, şöyle dedi: ‘Ben onların görmediği şeyi gördüm. Elçinin izinden bir avuç avuçladım da onu attım. Böyle yapmayı bana nefsim güzel gösterdi.’*” Râzî'nin ifade ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd, âyette geçen مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ (min eseri'r-rasûli) “... *Peygamber'in izinden...*” kısmını مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ (min eseri'ferasi'r-rasûli) “*Peygamber'in atının izinden...*” şeklinde okumaktadır.³⁴¹

³³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/34; Adıgüzel, *Fahrüddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri*, 368.

³³⁶ Âl-i İmrân 3/97.

³³⁷ Râzî, *Mefâtihü'l-Ğayb*, 1981, 8/302; Balcı, *Sahâbe Kıraatlerinin Tefsire Yansıması-Râzî Örneği*-, 44.

³³⁸ et-Tevbe 9735.

³³⁹ Râzî, *Mefâtihü'l-Ğayb*, 1981, 16/39; Balcı, *Sahâbe Kıraatlerinin Tefsire Yansıması-Râzî Örneği*-, 45.

³⁴⁰ Tâhâ 20/96.

³⁴¹ Râzî, *Mefâtihü'l-Ğayb*, 1981, 22/95; Balcı, *Sahâbe Kıraatlerinin Tefsire Yansıması-Râzî Örneği*-, 45.

2.4. Diğer Örnekler

Misal 1: Hasan el-Basrî (öl. 110/728) ³⁴² (Vei'm-minküm illâ vâridühâ kâne 'alâ rabbike hatme'm-megzıyyâ) “İçinizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur. (Oraya girmeleri) Rabbi'nin üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür.” meâlindeki âyette geçen وَرُود (vürûd) kelimesinin “girmek” الدُّخُول (Dühûl) anlamında olduğunu tefsir kabilinden âyete ekleyerek وَرُود الدُّخُول كَانَ (Vei'm-minküm illâ vâridühâ'l-vürûdü'd-dühûlû kâne 'alâ rabbike hatme'm-megdıyyâ) şeklinde okumuştur.³⁴³

Misal 2: Gul men kâne fi'z-zalâleti felyemdüd (Gul men kâne fi'z-zalâleti felyemdüd lehû'r-rahmânü meddâ) “De ki: Kim sapıklıkta ise, çok merhametli olan Allah ona mühlet versin!” İbn Mes'ûd âyetin الضَّلَالَةِ فِي كَانٍ (Gul men kâne fi'z-zalâleti) kısmının devamına فَانْه يَزِيدُهُ اللهُ ضَلَالَةً (Feinnehû yezîdühû'l-lâhü zalâleh) “Allah onların sapıklıklarını artırmıştır” manasındaki ilâvesinde bulunmuştur. Bakıldığında bunun, âyeti tefsir etmeye yönelik bir müdrec olduğu son derece açıktır.³⁴⁴

Misal 3: İbn Zübeyr, ³⁴⁵ وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (Veltekü'm-minküm ümmete'y-yed'ûne ile'l-hayri veye'mürûne bi'l-me'rûfi veyenhevne 'anil münker veülâike hüümü'l-müflihûn) “Sizden, hayra çağıran, iyiliği öğütleyip, kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.” âyetini وَيَسْتَعِينُونَ بِاللَّهِ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ (Veyeste'inûne bi'l-lâhi 'alâ mâ esâbehüm) ziyadesiyle وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيَسْتَعِينُونَ بِاللَّهِ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (Veltekü'm-minküm ümmete'y-yed'ûne ile'l-hayri veye'mürûne bi'l-me'rûfi veyenhevne 'anil münkeri veyeste'inûne bi'l-lâhi 'alâ mâ esâbehüm veülâike hüümü'l-müflihûn) “Sizden, hayra çağıran, iyiliği öğütleyip, kötülükten men eden ve musibetlerden Allah'a sığınan bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.” şeklinde okumuştur.³⁴⁶

Bu örnekler bağlamında Müdrec rivayetlerin öneminin ve faydalarının şu noktalarda toplandığını söyleyebiliriz:

³⁴² Meryem 19/71.

³⁴³ Süyûtî, *el-İtkân Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, 1/184; Süyûtî, *el-İtkân*, 198.

³⁴⁴ el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, 5/391.

³⁴⁵ Âl-i İmrân 3/104.

³⁴⁶ İdrîs Hâmid Muhammed, “el-Kırââtü's-Şâzze: Ahkâmühâ ve Âsâruhâ”, (ts.), 6.

- Müfessirler tefsir kitaplarında, kıraat âlimleri de kıraat kitaplarında mütevâtir kıraatlerin yanı sıra müdrec rivayetlere de önem verip zikretmişlerdir. Şöyle ki:
- Âlimlerin üzerlerinde görüş birliği içerisinde oldukları bir hükmü ortaya çıkarma hususunda,
- Lafızdaki kapalılığı mana itibariyle giderme hususunda,
- İcmâ edilmemiş bir hükmü şerh etme hususunda müdrec rivayetlerden istifâde etmişlerdir.
- Bu rivayetler, sahâbenin âyetleri anlayışını ortaya koyması, bazı kapalı kısımları açıklaması ve tefsire anlam zenginliği kazandırması bakımından önemlidir.

Müdrec rivayetlerle ilgili örnekleri sunduktan sonra çeşitli konu ve tartışmalara giriş yapabiliriz.

2.5. Müdrec Rivayeti Nakleden Râvilere Cerh ve Ta'dil Uygulama Konusu

Sözlükte “sulamak, subaşına gidip su içmek; nakletmek” manalarındaki rivayet kelimesi terim olarak “hadisi vb. haberleri senediyle nakletmek, onları söyleyene veya yapana isnat etmek” anlamında kullanılır.³⁴⁷

Kıraat ilmi ıstılahında ise; “kıraatlerden birini veya birkaçını o kıraatin imamından doğrudan veya vasıtalı olarak alan ve bu kıraati sistematize eden kimse için” Râvi, “Râviye nispet edilen kıraate de” rivayet denir.³⁴⁸ İslam kültüründe râvi geleneği nakle dayanan bütün ilimlerin temel kaynağıdır. Her bir söz bir sonraki nesle râvi kanalıyla aktarılmıştır. Bu anlamda kıraatlerin ve hadislerin sonraki nesillere aktarılması öncelikle bu yolla gerçekleşmiştir.

Râvilerin, -kendilerinde aranan vasıflar açısından- yaptıkları işin mahiyeti ve ciddiyetine ne ölçüde layık olduklarını tespit için inceden inceye tetkik ve değerlendirmesi, hadis ilmi dalında cerh ve ta'dil terimleriyle ifade edilmektedir. Cerh, bir kusur sebebiyle râviyi tenkid ile rivayetlerinin iyice tetkikini istemek demektir. Ta'dil ise, râvinin âdil ve zâbıt olduğuna hükmederek rivayetlerinin sıhhatini ortaya koymaktır.³⁴⁹

³⁴⁷ Mehmet Efendioğlu, “Rivâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2008), 35/135.

³⁴⁸ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 27.

³⁴⁹ Çakan, *Hadis Usûlü*, 79.

“Sahâbîler, üstün bir idrak gücü ve sarsılmaz bir imana sahiptiler. Ayrıca onlar Kur'an'ın inişine şahit olma şerefine nail oldular. Bu yüzden âyet ve sûrelerin hangi sebeplerden ötürü inzâl edildiğini biliyorlardı. Anlamada sıkıntı çektikleri ya da açıklamaya ihtiyaç duyduklarında ise Resûlullah'a sorarak öğreniyorlardı. Böylece bu öğrendiklerini de Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Ka'b gibi şahsî mushafa sahip olan sahâbîler âyetlerin arasına yahut sonuna küçük notlar olarak yazıyorlardı. İşte onların almış oldukları bu notlar müdrec rivayetlerin temelini oluşturmuştu.

Mushafların zamanla çoğaltılıp, kârîler eşliğinde belli merkezlere gönderilmesiyle de önemli bir adım atılmış, yaşanan ihtilâfların büyük ölçüde önüne geçilmiş bununla birlikte üzerinde konsensüs sağlanan kıraatler dışında kalan, fakat kaynağı senede dayandığı için terkedilmeyen ve şifâhî olarak okunmaya devam edilen kıraatler de olmuştu. Bu anlamda çoğaltılan Kur'an'lar da yer verilmeyen okuma tarzları râviler tarafından nakledilmeye devam edilmiştir. Hicrî üçüncü asırdan itibaren yazılı kaynaklarda bunlara yer verilmeye başlanmış, dördüncü asra gelindiğinde ise İbn Cinnî, İbn Hâleveyh gibi müellifler şifâhî olarak bugüne taşınan kıraatleri telif ettikleri eserlerinde bir araya getirmişlerdir.”³⁵⁰

Sahâbî ya da tabiûn neslinden herhangi bir kişi hem sahih hem de şâz kıraate râvilik yapabilmektedir. Buna göre sahâbî neslinden Abdullah b. Mes'ûd, Mesrûk b. el-Ecda' b. Malik (öl. 63/683), Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvam, Ebû Mûsâ el-Eşârî şâz kıraat nakleden râvilerden bazılarıdır. Tabiûndan ise Nasr b. Âsım el-Leysî (öl. 89/708), Mücâhid b. Cebr, Eban b. Osman b. Affân (öl. 105/723), Dahhâk b. Müzâhim (öl. 105/723), Muhammed b. Sîrîn (öl. 110/729), Katâde b. Diâme (öl. 117/735), Sufyan b. Saîd b. Mesruk es-Sevrî (öl. 161/778) gibi isimler zikredilebilir.³⁵¹

Bu minvalde kıraati rivayet eden râvilerin adâlet ve zabt özelliklerine sahip olması gerekli bir unsurdur. Râvinin adâletini “Müslüman, akıl-baliğ ve muttaki olması, murûet özelliğinin bulunması”; zabtını ise, “uyanık olması (müteyakkız), ezberinin kuvvetli olması (hafız), kitabetini iyi koruması (zabıt) ve rivayette anlamı bozacak şeylere vakıf olması (âlim)” belirlemektedir.³⁵² Râvinin adaletini zedeleyen ta'n noktaları ise

³⁵⁰ Muhammed İsmail Şa'ban, *el-Kirâât Ahkâmuhâ ve Mesâdiruhâ* (Beyrut: Darü's-Selâm, 1986), 103; Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 210.

³⁵¹ Şa'ban, *el-Kirâât Ahkâmuhâ ve Mesâdiruhâ*, 105; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 93.

³⁵² Çakan, *Hadis Usûlü*, 69-70.

şunlardır; kizbu'r râvi (yalancı olmak), ittihâmu'r-râvi bi'l-kizb (yalancılıkla itham, fisku'r-râvi (günahkâr olmak), cehâletu'r-râvi (râvinin zabt ve adâletinin bilinmemesi), bidatu'r-râvi (bidat ehli olmak). Sika bir râvide bu özelliklerin bulunmaması 'adâlet açısından' sika olduğu anlamına gelir. Râvinin zabtını zedeleyen tenkid noktaları ise şunlardır: kesret-i galat (rivayetinde aşırı hata yapması), fartu'l gafle (aşırı gaflet), vehm (doğru yaptığını sanarak yanılmak), muhalefetu's-sikât (râvinin sika râvilere muhalif rivayetlerde bulunması), sû'u'l-hıfz (hafızasının zayıflığı).³⁵³ Sika bir râvide bu özelliklerin bulunmaması 'zabt açısından' sika olduğu anlamına gelir. Sonuç olarak yukarıda özelliklerini verdiğimiz adâlet ve zabt vasıflarının bir râvide bulunması, onun 'sika' ismini alması demektir. Sahih bir kıraatte ise, rivayet eden tüm râvilerin bu özelliği göstermesi gerekmektedir.

Şâzzın senedi, hem inkıta hem de râvilerin cerhi açısından problemlili iken müdrec sadece Hz. Peygamber'e ulaşması, yani senedin inkıtası açısından problemlidir.³⁵⁴ Dolayısıyla gelinen bu noktada kıraat metinleri kitaplarda toplandıktan, mütevâtirleri, sahihleri, müdrecleri ve mevzûları iyice tefrik edildikten sonra, artık kitaplardan da istifâde edilme hususları yaygınlaştığı için cerh ve ta'dil prensiplerine göre incelenecek bir râvi kalmadığı³⁵⁵ görülmektedir.

2.6. Müdrecin Hadis İlmine mi Kıraat İlmine mi Ait Olduğu Konusu

Birinci bölümde bahsedildiği üzere tekrar hatırlayacak olursak hadis terimi olarak Mevkuf; "sahâbenin söz, fiil ve takrirlerine dair rivayet edilen haberlere"³⁵⁶, müdrec hadis ise "sened veya metnine aslında olmayan şey ilâve edilen hadise"³⁵⁷ denmektedir. Dolayısıyla sahâbîlerin yapmış oldukları tefsir mahiyetinde ki açıklayıcı bu notlar yani müdrec rivayetler, ictihad etme ve fikir yürütmenin mümkün olduğu bir alana ait olmakla birlikte sahâbîlerin kendi bilgi birikimlerine dayanan ictihadi haberler de olması hasebiyle mevkuf ve müdrec hadis hükmünde kabul edilebilir.

Bu yüzden söz konusu nitelikteki beyanların bağlayıcılığı konusunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. İslam bilginlerinin bir kısmına göre; "Sahâbîlerin mevkuf haberlerini almak

³⁵³ Bu konuda geniş bilgi için bk. A. Naim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (Ankara: 1957), 1/350-389; Çakan, *Hadis Usûlü*, 82-83; Yücel, *Hadis Usûlü*, 113.

³⁵⁴ Dağ, *Kıraat Farklılıkları*, 56.

³⁵⁵ Çakan, *Hadis Usûlü*, 80.

³⁵⁶ Apaydın, "Sahâbî Kavli", 35/503; Yücel, *Hadis Usûlü*, 147; Çakan, *Hadis Usûlü*, 102.

³⁵⁷ Yücel, *Hadis Usûlü*, 203.

vâcip değildir. Çünkü onların bu tür rivayetleri ictihada dayanmaktadır. Müctehid de doğruyu bulabileceği gibi hata da yapabilir” diyorlar.³⁵⁸ Bir grup ilim adamı da tefsirde kullanılmasının gerekli olduğu görüşündedir ki bizimde kanaatimiz bu yöndedir. Çünkü sahâbîlerin bu bilgileri, Hz. Peygamber’den işitmiş veya sorup öğrenmiş olma ihtimalleri vardır. Haliyle Kur’an ashâbın diliyle inmiştir ve yaklaşık yirmi üç yıl boyunca onlar Hz. Peygamber’den bilgi ve feyz almışlardır. Bu yüzden Kur’an’ı Resûlullah’tan sonra en iyi bilenler onlardır.

Hal böyle olunca sonuç olarak müdrec kavramı hadis ilmi literatüründen alınmış olup, kimden geldiği konusunda mevkuf habere ve anlamı açısından müdrec hadise benziyor olsa da; hadis ilminde bu kavramların hadis-i şerifler için kullanılıyor olması, kıraat ilminde ise bu kavramların âyetler için kullanılıyor olması bu kavramların birbirinden ayrıldığı noktalar olmaktadır. Bundan sebep âyetler için kullanılan müdrec kavramı ve nakledilen rivayetler kıraat ilmine ait olmuş durumundadır ve haliyle hadisler için kullanılanlarda hadis ilmine aittirler.

2.7. Müdrec Rivayetlerin Kime Ait Olduğu Konusu

Geleneksel ifadeyle gerek âhâd’da (bize göre merfû müdrec rivayette) gerek müdrec’de (bize göre mevkuf müdrec rivayette) ilâve söz konusudur. Ancak ilâve konusunda âhâd (merfû müdrec rivayet), müdrec’den (mevkuf müdrec rivayetten) şu şekilde ayrılmaktadır. Âhâd (merfû müdrec) rivayette ilâve lafız Hz. Peygamber’den nakledilmiş iken, müdrec’de (mevkuf müdrec rivayette), sahâbînin kendi tasarrufudur. Nitekim örnekler kısmında ayrıntılı olarak ele aldığımız “Salâtu’l-Vusdâ” صَلَاةُ الْوُصْدَى’nın “Salâtu’l-Asr” صَلَاةُ الْعَصْرِ olduğuna ait rivayetler³⁵⁹ Hz. Peygamber’e nispet edilirken “fi mevâsimi’l-hacc” فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ ilâvesi, Hz. Peygamber’e değil İbn Abbâs’ın kendisine nispet edilmiştir.³⁶⁰

Dolayısıyla müdrec rivayetlerin kime ait olduğu meselesi kısaca şöyle izah edilebilir. Kimi ilâvelerin Hz. Peygamber’e, çoğunun sahâbîye ve az bir kısmının da tâbiîne ait

³⁵⁸ Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* (Mısır: Darû'l-Kalem, 1396), 1/95.

³⁵⁹ Ebû Dâvûd, Salat, 5; Nesâî, Salat, 14. (Bu rivayetlerin peşinde Hz. Aişe’nin, “Bunu Hz. Peygamber’den işittim.” İbaresini yer almaktadır.)

³⁶⁰ Buhârî, Tefsir, 34. (Burada, Hz. Peygamber’e nispet edilmemekte, İbn Abbas’ın bir ilâvesi şeklinde geçmektedir.) Dağ, *Kıraat Farklılıkları*, 56.

olduğu görülmektedir.³⁶¹ İlâvelerin Hz. Peygamber'den gelmesi yahut senedinin sahih olması durumu müdrecin kıraat olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü ilâveyi Allah Resûlü Kur'an olarak veya farklı bir kıraat şekli olarak değil açıklama niyetiyle söylemiştir. Bu durumda bize ulaşan haberde, hadisler gibi bir rivayet olmaktadır.

2.8. Şâz Kıraat ve Müdrec Rivayet İlişkisi Konusu

Şâz kıraat ile ilgili müdrece yakın olan kavramlar arasında bilgi verilmişti, oraya ek olarak diyebiliriz ki; Şâz kıraat demek âhâd yolla gelen, tevâtürle sabit olmayan kıraat demektir.

Şâz kıraatler kaynak olarak, sahâbeden başlayarak, onları kendilerinden önce gelen okuyuculardan işiten hafızların ezberlerine dayanmaktadır. Ancak bu kıraatler ittifakla kabul edilmediğinden ve tevâtür yoluyla nakledilmediğinden şâz olarak kalmış, Arap dili, Kur'an tefsiri ve bazı şer'î hükümlerin tespitinde istifade edilen bir kaynak olmuştur.³⁶²

Müdrec rivayet şâzdan şu farklarla ayrılmaktadır: Şâz kıraatin senedi, hem inkıta hem de râvilerin cerhi açısından problemli iken müdrec rivayetlerin sadece Hz. Peygamber'e ulaşması, yani senedin inkıtası açısından problemlidir. Ayrıca şâz kıraat, Arap gramerine veya resm-i Mushafa yahutta her ikisine birden uygunluk arzedebilirken müdrec, Arap gramerine uygun resm-i Mushafa muhaliftir.³⁶³

Sahih bir kıraat için sahih; şâz, hatta müdrec rivayetler hüccet olarak kullanılabildiği gibi, şâz kıraatlerin ihticacında da sahih kıraatler veya müdrec rivayetler hüccet olarak sunulabilmektedir. Mesela er-Ra'd sûresinin 40. âyetinde geçen “الْكَافَر” şeklindeki çoğul okuyuşu tercih edenler İbn Mes'ûd'un “وسَيَعْلَمُ الْكَافِرُونَ” rivayetini gerekçe olarak sunmaktadırlar.³⁶⁴

Dolayısıyla hangi kıraatlerin sahih, hangilerinin de şâz olduğu, kıraat uzmanları tarafından vaktiyle tespit edildiği için on kıraatin sahihliği konusunda ittifak vardır. Bu

³⁶¹ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 75.

³⁶² İdris Hâmid Muhammed, *el-Kıraatü's-şâzze; ahkâmüha ve âsâruhâ*, Camiatü Melik Suud, Merkezi Bubûsî Külli't-terbiye, Riyad 2003, 4-5; Muharrem Önder, “Şâz Kıraatlar ve İslâm Hukûku Açısından Değeri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 174.

³⁶³ Dağ, *Kıraat Farklılıkları*, 56.

³⁶⁴ Ahmet Beylî, *İhtilâfî Beyne'l-Kıraat* (Beyrut: Darü's-Sûdâniyyeti'l-Kütüb, 1988), 112; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM, 2011), 410.

bakımdan bunların kabulü gerekir. Bunların dışında kıraat olarak nakledilen rivayetlerin ise bağlayıcılık yönü yoktur. Çünkü Sahâbîler Resûlullah'dan Kur'an olarak aldıklarını, kesin olarak biliyorlardı ve kendilerini bunları karıştırmaktan emin sayıyorlardı.³⁶⁵ Ancak daha sonra gelen ve nüshaları ellerine geçiren bazı râviler şerh kabilinden olan bu ilâveleri, hatâen Kur'an'dan zannederek ona dâhil etmişlerdi.³⁶⁶ Mesela; İbn Abbâs, Hz. Âişe, Hafsa ve Ümmü Seleme ³⁶⁷ صَلَاةِ الْعَصْرِ وَ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى âyetini “ikinci namazı” şeklinde okumaları, yine İbn Mes'ud'un فَإِنْ فَأُوا فِيهِنَّ ilâvesiyle “Eğer o kadınlara dönerlerse”³⁶⁸ rivayetleri gibi.

Zira bunlar; Hz. Osman'ın yakılmasını emrettiği sayfeler ve Mushaflardır. Yani sahâbîlerin kendileri için kaleme almış oldukları, tertipleri birbirinden tamamen farklı olan, birbirlerine nispetle eksikleri ve fazlalıkları gözlemlenen, sadece kendileri için kaleme almış olmalarının göstergesi olarak tefsir, izah ve şerh kabilinde kayıtlar taşıyan “özel” notlardır, şahsa ait sayfelerdir.³⁶⁹ Nitekim Hatip Bağdâdî tefsir mahiyetindeki bu ilâvelerin, eldeki nüshalara yazılmasını Hz. Ömer'in yasakladığını kaydetmektedir. Böylece şu husus da kesin olarak söylenebilir ki; Hz. Osman'ın istinsâh ettirip, muhtelif bölgelere gönderdiği Mushaflarda tefsiri mahiyette bir şey kalmamış, tamamen ilâhi kelâmı ihtiva etmesine azami dikkat sarf edilmiştir.³⁷⁰

Bu bakımdan şâz kıraat ve müdrec rivayetler, senedlerinin sahih olmaması açısından diğer kıraatlerden ayrılmaktadırlar. Eğer bunlarda sahih olsaydı mütevâtir kıraatler arasına girerlerdi. Bu itibarla müdrec rivayetlerden, Kur'an'ı anlayıp yorumlama konusunda istifade edilebilir; ancak namazda ve namaz dışında Kur'an olarak okunması câiz değildir. Çünkü sahih kıraatler, müdrec rivayetler gibi ictihâdî olmayıp nakle dayanır, uyulması gereken bir sünnet, takip edilmesi gereken bir yoldur.³⁷¹

Sonuç olarak geline bu noktada ilk tasniflerde müdrecin geleneksel olarak şâz kıraatin altında bir bölüm olarak yer alması, yapılan tasniflerde bu tür ilâvelerin bir şekilde

³⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/32.

³⁶⁶ Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/424.

³⁶⁷ el-Bakara 2/238.

³⁶⁸ el-Bakara 2/226.

³⁶⁹ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, Nil yayınları, İzmir 1993, 154; Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîrî*, 15.

³⁷⁰ Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'lîmi*, 70.

³⁷¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 434.

kıraat çeşitleriyle irtibatlandırılmasından kaynaklandığı söylenebilir.³⁷² Ancak zamanla kıraatlerin daha alt başlıklara ayrılması çalışmalarıyla birlikte müdrecin, sahih kıraatler gibi kendisiyle Kur'an'ın okunacağı bir kıraat şekli değil de, âyetler için birer açıklama örnekleri olduğu tespit edildiğinden dolayı kıraatleri tasnifte müdrece şâz kıraatin bir bölümü olarak değil, ayrı bir başlık olarak yer verilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

2.9. Yedi Harf Müdrec Rivayet İlişkisi Konusu

“el-Ahruf” (الأحرف): “Harf” kelimesinin çoğuludur. Harf; bir şeyin ucuna ve kenarına³⁷³, sivri ve keskin kısmına denir.³⁷⁴ Hadislerde ise, bilinen “harf” anlamında kullanıldığı gibi³⁷⁵, “kenar” anlamında da³⁷⁶ kullanılmıştır. Ayrıca “Yedi Harf” hadislerinde de görüleceği üzere “vecih, uslûp, lûgat, kıraat...” vb. manalara da gelmektedir.³⁷⁷

Bu terkinin ikinci kısmı olan “es-Seb’a” lafzının yedi harf meselesi üzerinde ifade ettiği mana üzerinde iki görüş ileri sürülmüştür. Birincisi bazılarının göre “es-Seb’a” lafzı gerçek anlamda³⁷⁸ kullanılmıştır.³⁷⁹ Diğer görüş sahipleri ise; bu terkipteki “es-Seb’a” lafzının, bilinen “yedi” sayısı olmadığını, bunun “çokluk” ifade ettiğini dolayısıyla, belirli bir sayının kastedilmediğini söylemişlerdir.³⁸⁰

Bu husustaki rivayetlere baktığımız zaman, hadislerin ortak yönünün, Kur'an'ı okumakta zorlanacak kimselere kolaylık sağlama arzusunun olduğunu görürüz. Şöyle ki zikredeceğimiz şu iki hadis Hz. Peygamber'in Kur'an'ın yedi harf üzere indirilmesindeki ısrarının sebeplerini açıkça ortaya koymaktadır:³⁸¹ “Ey Cibril! Ben ümmi bir kavme gönderildim. Bunların arasında yaşlı kadın ve erkekler, küçük erkek ve

³⁷² Önder, “Şâz Kıraatlar ve İslâm Hukûku Açısından Değeri”, 178; Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 266.

³⁷³ el-Hac 22/11.

³⁷⁴ İbn Manzûr, “Lisânü'l-'Arab”, 837; Şa'ban, *el-Kırâât Ahkâmuhâ ve Mesâdiruhâ*, 29; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 35.

³⁷⁵ “...Ben, Elif Lâmi Mîm bir harftir demiyorum; fakat Elif bir harf, Lâmi bir harf ve Mîm de bir harftir.” Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 16.

³⁷⁶ “...Bir serçe, geminin kenarına kondu.” Buhârî, *İlim*, 44; Müslim, *Fedâil*, 17.

³⁷⁷ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 35.

³⁷⁸ el-Bakara 2/ 196; el-Hicr 15/ 44.

³⁷⁹ Mehmet Çalışkan, “Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2005), 218.

³⁸⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 45; Süyûtî, *el-İtkân Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, 1/108; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru't-Tevfikiyye li't-Türâs, 2011), 153.

³⁸¹ Çalışkan, “Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi”, 229.

kız çocukları, hiç kitap okumayan adamlar vardır.”³⁸², bir diğeri de “Muhakkak Kur’an yedi harf üzere indirilmiştir. Siz kolayınıza geleni okuyun.”³⁸³ Hz. Peygamber, bu hadis’i-şeriflerinin birincisinde kolaylık istemesinin sebebini, ikincisinde ise sonucunu belirtmektedir. Fakat bununla birlikte nihaî olarak yedi harften kastedilen şey şudur diye, üzerinde ittifak edilmiş bir görüşten söz etmek mümkün değildir.

Abdurrahman Çetin, yedi harf ruhsatı uyarınca, gerçekleşen vecihleri başlıca üç grupta toplamıştır. Bunlardan birisi şudur ki; mushafların yazısına uygun olarak, hazif ve isbatta yani ziyade ve noksanlıkta meydana gelen vecih ihtilâflarında “eğer bu tür ihtilâflar, mütevâtir kıraatlerde varsa okunur; yoksa Kur’an tevâtürle sâbit olduğu için, bunların Kur’an olarak okunması ittifakla câiz olmaz”der.³⁸⁴ Esasında Kur’an ister bir harf üzere, isterse yedi harf üzere okunsun bu durum söz konusu farklı kıraatlerin Kur’an’ın bir parçası olduğu gerçeğini değiştirmez. Ancak müdrec rivayetler tevâtüre ya da şöhrete ulaşmayan ve Mushafların yazısına uygun olmayan dolayısıyla kesinlik ifade etmeyen zayıf yolla nakledilen rivayetler olduğundan ittifakla Kur’an sayılmamışlardır.

Bu bakımdan müdrec rivayetlerin tam anlamıyla yedi harfle ilişkisinin olmadığını görüyoruz. Şöyle ki yedi harf kur’an’ın okunuşunu kolaylaştırırken, müdrec rivayetler kur’an’ın anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

2.10. Müdrec Rivayetlerin Hükümlerinin Bâkî Tilâvetlerinin Mensûh Olduğu Konusu

“Delil olarak kullanılan müdrec rivayetlerin, hükümlerinin bâkî tilâvetlerinin mensûh olduğunu söylemek, oldukça zordur. Bu rivayetler, âhâd tarikiyle sâbit oldukları ve sahih kıraat şartlarından hatt-ı Mushafa uymadıkları için ittifakla Kur’an sayılmazlar. Bu yüzden, bu rivayetleri delil olarak kullanan âlimler, Hz. Peygamber’den işitildikleri için, bunları haber-i vâhid mesabesinde görmektedirler. Yani bunlara hadis gözüyle bakmaktadırlar. Bu gerekçe ile bu rivayetleri hukuki âyetlerin yorumunda kullanmaktadırlar. Hal böyle olunca bu âlimler, haber-i vâhid mesabesinde gördükleri bu rivayetlerin aynı zamanda hükümlerinin bâkî tilâvetlerinin mensûh olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak söz konusu rivayetlerde nesh olayının gerçekleşmesi için, Kur’an

³⁸² Muhammed İbn Cerir et-Taberi, *Camîu’l-Beyan An Te’vili Ayi’i’l-Kur’an*, thk. Sıdkı Cemil el-Utar, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995), 1/35.

³⁸³ Buhari, *Sahih*, 6/227; Müslim, *Sahih*, 1/562.

³⁸⁴ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 159.

olmaları gerekir. Yani mensûh olan, bu rivayetlerin nesh edilmeden önce, diğer âyetler gibi Kur'an olmalarının tevâtürle sabit olması gerekir. Ancak bu rivayetlerin Kur'an olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur.”³⁸⁵ Gerek Hz. Peygamber'den, gerekse sahâbeden rivayet edilen bu ilâveler, çoğu âlim tarafından âyetlerin tefsiri olarak kabul edilmiştir.

2.11. Müdrec Rivayetlerin Kıraatlerden ve Kur'an'dan Sayılıp Sayılmama Konusu

Aslında bu bölümün başından beri farklı açılardan az çok bu sorunun cevabını vermiş olsak da; gerek Hz. Peygamber'e, gerekse sahâbîye nispet edilen bu ilâveleri birer kıraat olarak mı? Yoksa kıraatten ayrı müstakil bir başlık olarak mı? değerlendirmek gerektiği meselesi bizce önemli bir konu olarak görüldüğünden biraz daha detaylı olarak ele almak istedik. Şöyle ki;

“Hz. Peygamber döneminde başlayan ve hicrî 1. asrın sonları ile 2. asrın başlarında derinleşen kıraat merkezli tartışmalar, tarihin hiçbir döneminde gündemdeki yerini kaybetmemiş, hatta Müslüman toplumun siyasi, sosyal ve kültürel değişim dönemlerinde daha da güçlenmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin çabaları ve çalışmalarıyla İslam dünyasında kıraat-ı aşerenin yaygınlık kazandığı 9. asır ile Süyûtî'nin hadis terminolojisini ve tekniğini kullanarak kıraat tasnifi denemesi yaptığı 10. Asır, bu tartışmaların sona erdiği dönemlerdir ki, bu asırdan modern döneme kadar geçen süreç kıraat ilminin tekrara düştüğü ve durağanlaştığı bir dönemdir.”³⁸⁶

Kıraat merkezli tartışmaların yaşandığı dönemlerle ilgili vermiş olduğumuz bu kısa bilgilendirmeden sonra ve müdrec rivayetlerin kıraatlerden sayılıp sayılmama tartışmasına geçmeden önce kıraatlerin kur'an olup olmadığı bilgisini açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir, çünkü Kur'an, elimizdeki yazılı metin ve onun kıraati olmak üzere iki cüzden oluşan bir bütündür. Ancak Kur'an, bütün kıraatleri ihtiva ettiği için kül, kıraatler ise onun bir cüz'üdür.³⁸⁷

Kıraat kelimesi, قَرَأَ “Karae” fiilinin semâî mastarıdır. Çoğulu ise قِرَاءَات “Kırââtır”. Kur', dilde toplamak ve birleştirmektir. Kıraate, kıraat denilmesinin nedeni, kârî'nin

³⁸⁵ Dağ, *Kırâat Farklılıkları*, 160.

³⁸⁶ Dağ, “Kıraat İlminin Akademik Serencamı”, 312.

³⁸⁷ Ahmed, Muhammed, Ahmed Halid, Halid Mansur, *Mukaddimat fi'l-kirâât*, (Ürdün: Dâr'u-Ammar, 2001), 49; Önen, “Kıraatların Fikhî Hükümlere Etkisi”, 10.

(okuyucunun) harfi diğer bir harfle birleştirmesi ve böylece kelimenin oluşmasıdır. İstilah olarak ise Kur'ân-ı Kerim'i telaffuz etme usullerinden biridir. Yani imamlardan birinin, rivayetlerin ittifakı ve tarîklerle diğer imamlardan farklı bir okuyuş edinmesidir. Bu farklılık ister harflerin telaffuzunda ister harflerin biçiminde olsun aynıdır.³⁸⁸

Kur'an kelimesini ise; Ebû'l-Hasan Ali b. Hazm el-Lihyânî, (öl. 215/830) Kur'an kelimesinin okumak anlamına gelen فُغْلَان (Fu'lân) vezninde, hemzeli قَرَأَ (Karae)den türeyen bir kelime olduğunu belirtir³⁸⁹ ve buna Kur'an'dan çok sayıda âyeti delil getirir.³⁹⁰ Lihyânî'nin bu görüşü araştırmacılar nezdinde en çok kabul gören görüş olmuştur.³⁹¹ İstilah olarak ise "Kur'an, Cibrîl (as.) vasıtasıyla son peygamber Hz. Peygamber'e indirilen, Arapça nâzil olan tilâvetiyle ibadet edilen, Mushaflarda yazılan, tevâtürle bize nakledilen, manası ve lafzıyla muciz olan, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle son bulan Allah kelâmıdır."³⁹²

Kur'an ve sahih derecesindeki kıraatler İslam ümmetinin varlığını kabul ettiği iki hakikattir. Zira ikisinin kaynağı da vahye dayanır. Bunlardan birisi inen vahyin bizatihi kendisi, diğeri ise onun seslendirilmesidir. Öyle ki bize "Kur'an'dan bir bölüm oku" denilince biz de onu mutlaka mevcut kıraatlerden biriyle okumak zorundayız.³⁹³ Hal böyle olunca Kur'an'ın sahih kıraatlerden herhangi biriyle okunması İslam geleneğine göre meşru bir okumadır. Çünkü Âsım'ın ya da Nâfî'nin kıraatiyle okunan metnin, Kur'an olduğu konusunda ümmetin icmâi vardır. Her iki imamın okuması da Kur'an diye nitelendirilir. Bunun gibi Kur'an'ın, diğer sahih kıraat imamlarından her birinin kıraatiyle okunması ve bunlarla ibadet edilmesinde herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir.³⁹⁴

³⁸⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 410; Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, "Kıraatler Ve Kurrâ", çev. Ali Öge, *Marife* 2 (Güz 2010), 217.

³⁸⁹ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 14; Subhi es-Sâlih, *el-Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Darû'l-İlmü'l-Melâyîn, 1985), 10.

³⁹⁰ el-Kiyâmet 75/17-18; el-Müzzemmil 73/4; Taha 20/114; el-İsrâ 17/78.

³⁹¹ Sâlih, *el-Mebâhis*, 19; Abdulhamit Birişik, "Kur'an (Tarifi ve İsimleri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/383.

³⁹² Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 12; Sâlih, *el-Mebâhis*, 31; Nüreddîn İtr, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dimeşk: Matbaatü't-Tibâk, 1993), 10.

³⁹³ Nübeyl b. Muhammed İbrahim, *İlmu'l-Kirâât*, el-Mektebetü't-Et-Tevbe, Riyad, 2000, 49; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 321.

³⁹⁴ Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 32.

Kur'an'ın tamamı mütevâtirdir. Ona Hz. Peygamber'de dâhil olmak üzere hiç kimsenin herhangi bir müdahalesi olmamıştır.³⁹⁵ Bu haliyle mümin için Kur'an'ın tamamına iman etmek şarttır. Onun bir bölümünü kabul etmemek tamamını kabul etmemek gibidir.³⁹⁶ Fakat aynı şeyi kıraatler için söyleyemeyiz. Zira kıraatlerden sahih olanlar Kur'an'dan bir cüz olarak kabul edilirken, zayıf olan kıraatler ve rivayetler Kur'an olarak kabul görmez. Bu anlamda sahih derecesine ulaşmamış şâz kıraatler ya da mevzû rivayetler ve haliyle müdrec rivayetler Kur'an olarak telakki edilmez. Kabul gören kıraatler ibadet dili olarak kullanılırken, kabul görmeyenlerle ibadet olmaz ve Kur'an diye nitelendirilmezler.³⁹⁷

Müdreci kıraatlerden ayıran diğer bir husus ta müdrecin ictihada, kıraatin ise nakle dayanıyor olmasıdır. Bu anlamda sahâbenin ilâveleri ya Hz. Peygamber'e ya da kendi ictihadlarına dayanır. Bu yönüyle bu tür ilâveler İslam ulemâsı nezdinde değerli görülmüştür. Bununla birlikte bu uygulamanın sahâbîden sonra da devam ettiği söylenebilir. Çünkü bu, normal olarak bir kimsenin ya kendi ictihadıyla ya da hocasından duyduğu bir şeyi değerli bulduğundan dolayı bir kenara not etmesinden ibarettir.³⁹⁸ Dolayısıyla yukarıda değindiğimiz gibi ister Hz. Peygamber'e isterse sahâbîye ait olsun bu tür ilâveleri kıraat olarak değil de tefsir mahiyetinde açıklamalar olarak değerlendirmek gerekir.³⁹⁹ Bu yüzden ona “müdrec kıraat” demek yerine Hz. Peygamber, sahâbî ya da tâbiîn'den haber olarak bize ulaştığı için “müdrec rivayet” demenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Bu durumda kıraatle bir şekilde ilişkilendirilmesi bakımından müdrece, kıraat tasnifi içinde yer verilmesi sistematik bir yapı oluşturulması bakımından uygun görülebilir olsa da tıpkı mevzû da olduğu gibi müdrec kıraat diye nitelenen ilâvelerin, Kur'an'ın okunması olarak bilinen kıraatten ayrı tutulması gerekir. Çünkü müdrec, sahih gibi bir kıraat değildir. Müdrec, Kur'an ya da hadiste ana metinde geçen bir ifadeden kastedilen manayı belirtmek için metin kenarlarına düşülen notlardan ibarettir. Buna göre kıraat denilince Kur'an'ın okunması anlaşılırken, müdrec bu anlamda değerlendirilmemiştir.

³⁹⁵ Yunus 10/15.

³⁹⁶ el-Bakara 2/85.

³⁹⁷ Şa'ban, *el-Kırâât Ahkâmuhâ ve Mesâdiruhâ*, 24.

³⁹⁸ Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, 185.

³⁹⁹ Önder, “Şâz Kıraatlar ve İslâm Hukûku Açısından Değeri”, 178.

Sonuç kabîlinde müdrec rivayetlerin kıraatlerden ve Kur'an'dan sayılmamasını gerektiren bir takım sebepleri kısaca maddeler halinde özetleyecek olursak eğer şunları söyleriz;

- Kur'an'ın muhafazası ve sonraki nesillere nakli öncelikle şifâhî yolla gerçekleşmiştir. Bu anlamda birinci nesilden itibaren Kur'an'ın nakli geniş kitlelerce sonraki nesillere taşınmışken, müdrec rivayetler bu seviyede bir şöhrete ulaşamamıştır.
- Kur'an'ın muhafazası ilahi irade tarafından teminat altına alınmıştır. Buna göre muhafazası teminat altına alınan şey; yazılı metin ve onun okunmasıdır. Bu ikisi birlikte Kur'an bütünü oluşturur ve bu bütün katiyet ifade eder. Şayet müdrec rivayetler de Kur'an'dan ve kıraatlerden sayılsaydı, üzerinde hiçbir şüphe olmadan onlar da tıpkı Kur'an gibi muhafaza edilirdi.
- Sahâbînin ittifakıyla çoğaltılan Mushaflarda, onu tamamlayan sahih okumalara yer verilirken, bu özellikte görülmeyen, müdrec rivayetler dışarda bırakılmıştır. Şayet bunlar da Kur'an'dan ve kıraatlerden kabul edilseydi, başta sahâbî olmak üzere hiç kimse böyle bir şeye kalkışmazdı, yani onları da Mushaflara eklerlerdi.
- Mütevâtir kıraatlerle ibadet yapılabilirken müdrec rivayetlerle ibadet yapılamaz.
- Müdreci Kur'an'dan ve kıraatlerden ayıran son bir husus ta müdrecin ictihada, Kur'an ve kıraatin ise nakle ve vahye dayanıyor olmasıdır.

2.12. Değerlendirme

İkinci bölümümüzde ilk olarak konunun daha kolay anlaşılması için, bir âyetin metninde idrâcın vâkî olup olmadığının tespitini yapabilmenin yollarını maddeler halinde sunduk. Hemen ardından, müdrec rivayetle anlamında farklılık meydana gelen ve yanlış anlaşılmalara kapı aralamamak için açıklama isteyen örnekleri izah ederek açıklamaya çalıştık. Burada müdrec olan rivayet vecihlerinin; Hz. Peygamber, sahâbî veya tâbîn tarafından ortak olarak okunmuş ve anlamı açıklayıcı şekilde içerikler olduğunu gördük. Zira bu tür rivayetlerin, genelde tefsirlerde ve fıkhîta olaylara açıklık kazandırmak, kastedilen şeyi daha iyi anlamamızı sağlamak, fıkhî hükümlere dayanak oluşturmak vb. amaçlarla kullanıldığını tespit etmiş olduk.

Örneklerimizin ardından çeşitli konuların izahatına geçiş yaptık. Burada, müdrec rivayet râvilerine cerh ve ta'dil uygulanır mı konusunda; cerh ve ta'dil prensiplerine göre incelenecek bir râvi kalmadığını ancak kıraati rivayet edecek olan râvilerin adâlet ve zabt özelliklerine sahip olmasının gerekli bir unsur olduğunu öğrendik. Müdrec rivayetlerin hadis ilmine mi kıraat ilmine mi ait olduğu konusunda; âyetler için kullanılan müdrec kavramı ve nakledilen rivayetlerin kıraat ilmine ait olduğunu ve haliyle hadisler için kullanılanlarında hadis ilmine ait olduğunu müşahade ettik. Müdrec rivayetlerin kime ait olduğu konusunda; kimi ilâvelerin Hz. Peygamber'e, çoğunun sahâbîye ve az bir kısmının da tâbiîne ait olduğu öğrenmiş olduk.

Şâz kıraat ve müdrec rivayet ilişkisi konusunda; şâz ve müdrecin, senedlerinin sahih olmaması açısından diğer kıraatlerden ayrıldığını, şâz kıraatin Arap gramerine veya resm-i Mushafa yahutta her ikisine birden uygunluk arzedebilirken müdrecin, Arap gramerine uygun resm-i Mushafa muhalif olduğunu tespit ettik. Yedi harf müdrec rivayet ilişkisi konusunda; müdrec rivayetlerin, Mushafların yazısına uygun olmayan, kesinlik ifade etmeyen zayıf yolla nakledilen rivayetler olduğunu, dolayısıyla tam anlamıyla yedi harfle ilişkisinin olmadığını, sadece yedi harfin Kur'an'ın okunuşunu kolaylaştırırken, müdrec rivayetlerin Kur'an'ın anlaşılmasını kolaylaştırdığını ifade ettik. Müdrec rivayetlerin hükümlerinin bâkî tilâvetlerinin mensûh olduğu konusunda; mensûh olan, müdrec rivayetlerin nesh edilmeden önce, diğer âyetler gibi Kur'an olmalarının tevâtürle sabit olması gerektiği şartı dolayısıyla bu rivayetlerin tilâvetlerinin mensûh olmadığını görmüş olduk.

Tezimizin ana konusu ve son olarak ele aldığımız müdrec rivayetlerin, kıraatlerden ve Kur'an'dan sayılıp sayılmama meselesinde; müdrecin sahih gibi bir kıraat olmadığını, âyette bir ifadeden kastedilen manayı açıklamak için metin kenarlarına düşülen notlardan ibaret olduğunu, dolayısıyla kıraat denilince Kur'an'ın okunması anlaşılırken, müdrecin bu anlamda değerlendirilmediği görüşünün hasıl olduğunu ifade ettik.

SONUÇ

Müdrece bir çeşit tefsirdir, ancak bu birikim zaman zaman kıraatlerle karıştırılmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla böyle bir karışıklığın oluşmasında; müdrecin ilk zamanlar Kur'an sayfelerinin kenarına yazılması, tedvin dönemiyle birlikte telif edilen kıraat kaynaklarında ve yapılan kıraat tasniflerinde müdrece yer verilmesi, bu tür ilâvelerin "müdrece kıraat" şeklinde anılması gibi sebepler etkili olmuştur. Bütün bunlar yapılan bu çalışmada giriş ve iki ana bölüm altında ele alınmış bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmalar Kur'ân-ı Kerim'in, Allah (cc.) tarafından korunmasının yanında, insanlar tarafından da farklı şekillerde koruma ve muhafaza etmek için sarf edilen gayretler olduğunu göstermektedir. Bu minvalde öncelikle Kur'an ezberlenmiş, okunmuş okutulmuş, harekeleme noktalama yapılmış ve kıraat merkezleri oluşturulmuştur. Bunlarla beraber en başta âyetler nüzul sürecindeyken, vahiy kâtiplerince yazılmış hatta şahsî Mushaflar bile tutulmuştur.

Bu şahsî mushaflar çeşitli türdeki kıraatleri bünyesinde barındırmakta olup bunlardan müdrece rivayetler, Hz. Osman Mushaflarına muvafakat göstermeyip tefsir amaçlı ilâveleri bünyesinde barındıran rivayetleri ifade etmektedir. Buna göre vahyin nüzulünden itibaren kimi sahâbiler Hz. Peygamber'den kimi âyetlerin açıklanmasıyla ilgili duydukları bilgileri sayfelerin kenarına kaydetmişler ve bu değerli bilgileri kayıt altına almışlardır. Ancak bu bilgiler elden ele aktarılırken kimi insanlar tarafından bunların, âyetin bir parçası mı yoksa bir çeşit kıraat mi olduğu tam olarak bilinmemiştir. Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan ihtilafların sebebi büyük ölçüde bu yanlış anlamaya dayanmıştır.

Günümüzde yazı ve Mushafların bu denli yaygın olmasına rağmen bizlerin dahi âyetlerin yanlarına veyahut başka yerlere aldığımız notlar malumdur. Bununla birlikte yazı malzemesinin az olduğu, bir sorun olduğunda danışılacak Hz. Peygamber'in olduğu zamanlarda Kur'an'ı okuyup öğrenmeye, anlamaya meraklı sahâbîlerin ve bizzat topluma ait olmayan, kendi tasarruflarıyla hazırladıkları Mushaflarında bu ifadelerin yer alması bir ihtiyaç idi. Bu ve buna benzer ihtilaflar istinsâh olayı ile birlikte önemli ölçüde bertaraf edilmiştir. Nitekim İstinsâh olayı Hz. Osman zamanında yapılan bir düzenleme olsa da daha sonraki dönemlerde çoğaltılan Mushaflarda da bu dönemde

yazılan Mushaflar baz alınmıştır. Hal böyle olunca Kur'an'ın yazımı ile burada hangi kriterler belirlenmişse bu kriterlerin geçerliliği daha sonraki dönemlerde de aynen benimsenmiştir.

Müdrece ile ilgili algı karmaşası bununla sınırlı kalmamış, İbnü'l-Cezerî ile başlayan, müdrece kıraat tasnifi içinde yer verme gayreti Süyûtî ile birlikte somut bir hal almış ve Süyûtî altı başlık halinde kıraat tasnifi içinde bir kıraat çeşidi olarak müdrece de yer vermiştir. Bu tasnifi Süyûtî gibi çok yönlü bir âlim yapınca kendisinden sonra çoğu kişi bu tasnife aynıyle itibar etmiştir. Bu minvalde biz de konuyu olabildiği kadarıyla tahlil ettik ve bir kanaat olarak böyle bir tasnifin uygun olmadığı düşüncesine vardık. Doğrusu her dönemde tefsir diye bilinen ve bu isimle anılan müdrecin şu ya da bu gerekçe ile kıraat tasnifi içinde yer verilmesi uygun değildir. Binaenaleyh bu durum kıraat kavramıyla ve kıraat gerçekliğiyle de çelişen bir durumdur. Zira ister sahih olsun ister zayıf, kıraat denince anlaşılan şey; kendisiyle Kur'an'ın okunmasıdır. Müdrec rivayetler ise Kur'an olarak okunamaz. Dolayısıyla bunlar için “Müdrec kıraat” yerine “müdrec rivayet” ifadesinin kullanılması daha doğru olur.

Ulaşılan bu kanaat ve değerlendirmeler yanında bir de yapılacak çalışmalar için birkaç öneride bulunulabilir. Mesela kıraat kaynaklarında yer verilen ve çoğu zaman da sadece “kıraat” nitelemesinde bulunan müdrece, teker teker tespit edilip bunlara “müdrec rivayet” başlığı altında diğer kıraatlerden ayrı olduğu farkettilerecek şekilde yer verilebilir. Ya da yapılacak olan kıraat tasniflerinde müdrec rivayetlerin Kur'an ve kıraat olmadığı göz önünde bulundurularak aslında ya kıraat tasnifi içinde müdrece hiç yer verilmemeli ya da yer verilecekse bizim uyguladığımız gibi kıraatlere sahih ve zayıf kıraat olarak yer verilmeli, müdrece de “müdrec rivayet” olarak ayrı bir kategoride yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acar, Mehmet Maşuk. *Kıraat İlminde Şâz Olgusu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Adıgüzel, Mehmet. *Kıraatler Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998.
- Adıgüzel, Mehmet. “Kıraat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, Erzurum: 2007, 165-199.
- Ahmed, Muhammed, Ahmed Halid, Halid Mansur. *Mukaddimat fi'l-kirâât*. Ürdün: Dâru-Ammar 2001.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2, 2015.
- Akpınar, Musa. *Kıraatlerin Tevâtürü Meselesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Akten, Abdurrahman Muhammed. *Mücâhid Bin Cebr'in Hayatı ve Kıraatlere Yaklaşımı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Apaydın, H. Yunus. “Sahâbî Kavli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/500-504. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Arslan, Ümmü Gülsüm. *Şahsi Mushaflar Ve Kıraatlere Etkisi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Avan, Naim. *Kıraat İlmi Açısından Ğâyetü'l-İhtisâr*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2023.
- Ayhan Tekineş, *Bilgi Kaynağı Olarak Hadis*. İzmir: 2005.
- Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatib Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fi ma'rifeti usûlu ilmi'r-rivâye*, y.y: 2003.
- Balcı, Yahya. *Sahâbe Kıraatlerinin Tefsire Yansıması-Râzî Örneği-*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Baltacı, Muhammed Raşid. *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kırâatlerde “Mevzu” Kavramı*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bayraktutan, Osman. *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kur'an'da “Tahrif” Kelimesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Bâzemül, Muhammed b. Ömer b. Sâlim. *el-Kıraat ve Eseruhâ fi'l-Ahkâm ve't-Tefsîr*. Mekke: y.y. 1993.

- Bennâ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilgânî ed-Dimyâtî. *İthâfû fudelâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-erba'a 'aşer*. thk. Enes Mahra. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Beylî, Ahmet. *İhtilâfû Beyne'l-Kirâât*. Beyrut: Dâru's's-Sûdâniyyeti'l-Kütüb, 1988.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bırışık, Abdulhamit. "Kur'an (Tarifi ve İsimleri)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/383-388. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bırışık, Abdülhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bırışık, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Cansız, Ahmet. *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi, 2018.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah b. Mes'ûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/114-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. en-Neşmî. Kuveyt: Vezaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, ts.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. *Tâcü'l- Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*. Kahire: Dâru'l-İlmi'l-Mülâyîn, 1952.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*. İFAV Yayınları, 38. Basım, İstanbul: 2015.
- Çakan, İsmail Lütfi - Eroğlu, Muhammed. "Abdullah b. Abbas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çakıcı, İrfan. *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Gece Kitaplığı, 2018.
- Çalışkan, Mehmet. "Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1. Haziran 2005, 215-242.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.
- Çetinel, Hasan. "Dini Kavramların Öğretiminde Semantik Analizlerin Akademik Başarıya ve Kalıcılığa Etkisi". *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi* 8. y.y. 2019, 77-107.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret işletmesi, 2011.

- Dağ, Mehmet. *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Dağ, Mehmet. “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2. 2007.
- Dağ, Mehmet. “Kıraat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-”. *Ekev Akademi Dergisi* 56 Yaz 2013 (17), 311-324.
- Demir, Serkan. *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlü'nde Sünnet Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Pasifik Ofset., 2015.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 57. Basım, 2019.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 46. Basım, 2016.
- DİA. “Tâbiîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, y.y, ts.
- Döndüren, Hamdi. “Îlâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Müt'a”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/174-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebûbekir İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâât*, thk. Şevki Dayf, Kahire: ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. İstanbul: 1981.
- Ebû Bekr Abdullâh b. Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Meşâhîf*, thk. Muhammed b. Abduh, Kahire: 1423/2002.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî. *Bahrü'l-Muhît*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Ebû Muhammed, Hasan bin Ali. *el-Mensûfû Li's-Sârigi Ve'l-Mesrûgu Minhü*. Ezherî: Câmiatü Kâri Yûnus, 1993.
- Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1975.
- Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lügat*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1979.

- Efendioğlu, Mehmet. “Müdreç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/474-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Efendioğlu, Mehmet. “Rivayet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/135-137. İstanbul: TDV, 2008.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sahâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Erdoğan, Sebahhattin. *Abdullah İbn Mes’ûd ve Kıraat İlmindeki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Erul, Bünyamin. “Übey b. Kâ’b”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ezherî, İbn Mansur Muhammed b. Ahmed. *d-r-c*. ed. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 15 Cilt. Kahire: Dâru’l-, 1964.
- Fayda, Mustafa. “Ömer”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/44-51. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, ts.
- Fayda, Mustafa. “Taberî, Muhammed b. Cerîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/314-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ferahidi, Halill b. Ahmet, *Kitâbu’l-Ayn*, Tah: Mehdi el-Mahzumi- İbrahim es-Semerai, y.y. ts.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/371-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Gureyfî, Muhyiddin el-Musevî, *Kavâidü’hadîs*, Beyrut: 1986.
- Göktaş, Bilal. *Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi Üzerine Bir Mukayese Te’vilât ve Keşşâf Örneği*. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Gülengül, Esra - Erdem, Mehmet. *İlahiyat Bilimlerinde Güncel Akademik Çalışmalar-İslam Hukuk Literatüründe Şâz İçtihadların Fıkhî Değeri*. ed. Veli Atmaca. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Gülensoy, Tuncer. “Türkiye’de Etimolojik Sözlük ve Sözlük Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi”. *Belleten* II y.y. 2007, 35-66.
- Güneş, Arif. *Kur’ân-ı Kerim’in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1992.
- Güneş, Kadir. İstanbul: Mektep Yayınları, Şenyıldız., Ağustos 2015.

- Halîl b. Ahmed, Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdulhamid Hendâvî. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Hatîb, Abdüllatîf el-. *Mu'cemu'l-Kırâât*. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru Sa'di'd-Dîn, 2002.
- Itr, Nûreddîn. *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dimeşk: Matbaatü't-Tibâk, 1. Basım, 1993.
- Itr, Nûreddîn, *Menhecu'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Şam: y.y. 1979.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- İbnü'l Cevzî, Cemaluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdu'l-mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. thk. Züheyr eş-Şâviş. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 4. Basım, 1987.
- İbnü'l Cevzî. *Zâdu'l Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. Beyrut: 1987.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fî Kırââtî'l-Aşr*. thk. Muhammed Temim Mustafa ez-Zehebî. Cidde: Mektebetü Dari'l Huda, 1994.
- İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*. thk. Abdulhayy Feremâvî. Kahire: Mektebetü Cumhuriyeti Mısır, 1977.
- İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâtî'l-Kurrâ*. nşr. G. Berrgstraesser. Mısır: Mektebetü'l-Hânicî, 1932.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-izâhi anhâ*. 2 Cilt. y.y.: Vezâretü'l-Evkâf, 1. Basım, 1999.
- İbn Esîr, Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muḥammed el-Cezerî. *Câmi'u'l-Uşûl*. thk. Abdulkâdir el-Arnaût, Dâru'l-Hulvânî, y.y 1389/1969-1392/1972.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed. Dâru Tayyibetü'n-Neşr, y.y. ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. thk. et-Türkî. Riyad: Dar-u Alemlî'l-Kütüb, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Salâh, Ebû Amr Osmân, *Ulûmu'l hadîs*, (nşr. Nûruddîn Itr), Beyrut: 1984.
- İslam, Hasan Hüseyin. "Kırâatlerde Müdrec Kavramı Doç. Dr. Osman Bayraktutan". *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (Nisan 2024), 207-212.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hafsa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/119-120. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Kandemir, M. Yaşar. “Mevzû”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/493-496. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Karadeniz, Asiye. *Kıraat Farklılıklarında Vahiy Katiplerinin Rolü*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Karakuş, Abdulkadir. *Übey B. Ka'b, İlmî Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999.
- Kâziyye, Abdulfettah. *el-Kıraâtü's-Şâzze ve Tevcîhuha min Luğati'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-Arabiyyi, 1981.
- Keskioğlu, Osman. *Nuzûlünden Günümüze Kur'an'ı Kerîm Bilgileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kesler, Muhammed Fatih. “Mücâhid b. Cebr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kılıç, Mustafa. *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Kıraat Olgusu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Kılıç, Sadık. *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm*, Nil yayınları, İzmir: 1993.
- Koçyiğit, Talat. *Hadîs Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi., 1967.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l'l-kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Küçükturgut, Muzaffer Ekrem-Çakıcı, İrfan. "Kıraat İlminde Müdrec Olgusu". *Hikem Dergisi* 2/1 Karaman: Mart 2024, 17-38.
- Matürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es Semerkandî. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf. İstanbul: 1979.
- Mâtürîdî. *Te'vilatu'l-Kur'an*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM, 10. Basım, 2017.
- Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne an Me'âni'l-Kıraât*. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=71756&ele=%3D&wKitaplar=ibane&wYazarlar=mekki>
- Mertoğlu, M. Suat. “Vahiy Kâtibi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/447-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Mevsîlî, Ebû Hafs Ömer b. Bedr, *Ma'rîfetü'l-vukûf ale'l-Mevkuf*, Riyad: 1985.
- Muhammed, İdrîs Hâmid. “el-Kıraâtü's-Şâzze: Ahkâmühâ ve Âsâruhâ”. <http://www.alukah.net/Sharia/0/37/>

- Muhammed Salim Muhaysin. *Fî Rihâbi'l-Kur'ani'l-Ker'im* Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1984.
- Muhammed Said Abdüşşekur, Sami. *El- Kiraatü 'ş- Şazze Beyne'r- Rivayeti ve't Tefsir*. Medine: Dâr'u-Ammar, 2011.
- Muhammed b. İsmail el-İsmail. *İlmu'l-kiraat*. Riyad: el-Mektebetü't-Tevbe 2000.
- Mükrim, Abdülâlî Salim.- Muhtar Ömer, Ahmet. *Mu'cemü'l-Kirââti'l-Kur'aniyye*. thk. Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. Beyrut: 1982.
- Naim, Ahmed. *Tecrîd Mukaddimesi, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh Tercemesi* 1.Cilt, Ankara: 1979.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. İstanbul: 1981.
- Nübeyl b. Muhammed İbrahim. *İlmu'l-Kirâât*. Riyad: el-Mektebetü't-Tevbe 2000.
- Okçu, Abdülmecit. *Kirâat Açısından Taberî Ve Tefsîri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2000.
- Öğüt, Salim. “Cumhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/94. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Önder, Muharrrem. “Şâz Kiraatlar ve İslâm Hukûku Açısından Değeri”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 y.y. 2009, 163-194.
- Önen, Hacı. “Kiraatların Fikhî Hükümlere Etkisi”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 y.y. 2013.
- Özbek, Ömer. “Kiraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 y.y. Şubat 2015, 163-181.
- Özcan, Murat. “Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında Şiir Sanatı”. *Eskiye* 5 y.y. 2007, 107-111.
- Özen, Şükrü. “Mâtürîdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öztürk, İsmail. *Kirâât Açısından İbnü'l-Cevzî Tefsiri*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Öztürk, Mahmud Şevket. *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kirâât Adlı Eseri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, M. Suat. “Zemahşerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Paksoy, Kadir. “Hadis Metodolojisinde İdrâc Ve Müdrec Hadisler”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V/2 y.y. 2005, 105-124.

- Râzî, Fahrettin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihi'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Râzî. *Mefâtihi'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabi, 1999.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman. “Kıraatler Ve Kurrâ”. çev. Ali Öge. *Marife 2* Konya: Güz 2010, 217-234.
- Rûmî, *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Riyad: 2005.
- Sâlih, Subhi. *el-Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmû'l-Melâyîn, 1985.
- Sâlih, Subhî. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, Ankara: 1981.
- Satybaldiev, Aitmyrza. *Mâtûrîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın'da Kıraat*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Saylan, Nesrişah. “Übey B. Ka'b'ın Kıraat İlmindeki Yeri Ve Ona Atfedilen Kıraatlerin İncelenmesi”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 13 y.y. 2023, 559-572. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1161301>
- Se'âlibî, Abdûlmelik bin Muhammed Ebû Mansur. *Yetîmetü'd-Dehri Fî Mehâsini Ehli'l-Asr*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Süyûtî. *Tedribu'r-râvî fî şerh Takrîbi'n-Nevevî*. Mısır: 1959.
- Süyûtî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 1 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-'ammeti li'l-küttâb, 1974.
- Şa'ban, Muhammed İsmail. *el-Kirâât Ahkâmuhâ ve masdaruhâ*. Beyrut: Dâru's's-Selâm, 1986.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethü'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân Kuran İlimleri Ansiklopedisi*. çev. Sâkıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat a.ş, Üç Er Ofset., 1987.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l Kur'ân*. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 2000.
- Taberî. *Camîu'l-Beyan an Tefsiri Âyi'l-Kur'an*. 24 Cilt. Mekke: Dâru't-Terbiyeti ve't-Turasi, ts.
- Taberi, *Camîu'l-Beyan An Te'vili Ayi'i'l-Kur'an*. thk. Sıdkı Cemil el-Utar. Beyrut: Dâru'l-Fikr 1995.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. “Ebû'l-Esved ed-Düelî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Üçok, Nedim. *Genel Dilbilim (Lengüistik)*. Ankara: Sakarya Basımevi, 1947.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002.
- Vehbe, ez-Zühaylî. *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühû*, Dâru'l-Fikr, 3.Basım, Dımeşk: 1410/1989.
- Yakıt, İsmail. “Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 Isparta: 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Fahreddin er-Râzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/89-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Avcı, Casim. “İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/543-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 38. Basım, 2018.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kalem, 1396.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşaf*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2.Basım, 2001.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 3 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l- Kütubi'l-'Arabî, 1. Basım, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru't-Tevfikiyye li't-Türâs, 2011.
- Zürkânî. *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, ts.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Muzaffer Ekrem KÜÇÜKTURGUT	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Aksaray Üniversitesi
Fakülte	İslami İlimler Fakültesi
Bölümü	İslami İlimler
Makale ve Bildiriler	
1. Muzaffer Ekrem Küçükturgut-İrfan Çakıcı, “Kıraat İlminde Müdrec Olgusu” <i>Hikem Dergisi</i> 2/1 (Mart 2024), 17-38.	